

Metodologijski i znanstvenoistraživački problemi historije SFRJ poslije 1945. godine

dr ZLATKO ČEPO,
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Drugarice i drugovi, čast mi je što vas mogu pozdraviti u ovoj našoj lijepoj dvorani, na prvom sastanku historičara koji se bave istraživačkim našeg poslijeratnog razvoja.

Ideja za ovaj sastanak nastala je u svibnju ove godine prilikom posjeta kolektiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske Ljubljani. Tom je prilikom u Institutu za zgodovino delavskega gibanja održan kraći neformalni sastanak predstavnika sekcija za poslijeratnu izgradnju jednoga i drugog Instituta na kojemu je zaključeno kako bi bilo potrebno organizirati sastanak svih istraživača u Jugoslaviji iz instituta za historiju radničkog pokreta, ili za nacionalnu historiju ili regionalnih instituta, s jednim ciljem: da se konačno vidi tko, gdje i kako se bavi istraživanjem ove, mislim, danas već sve urgentnije historiografske problematike.

Treba napomenuti da je predratni period imao svega 23 godine, ratni ie četiri godine; za ta se razdoblja provode velika istraživanja, postoje brojni kadrovi, održavaju se redovito znanstveni skupovi. Međutim, za period od blizu četiri decenija naše poslijeratne izgradnje još nismo imali nijedan znanstveni skup, nijedan znanstveni razgovor, nijedan znanstveni sastanak.

Na ovom sastanku, ako nam vrijeme dopusti, osim informativno, trebalo bi raspravljati i o nekim problemima s kojima su se susreli pojedini suradnici, a to su problemi izvora, selekcije, središnosti građe, zatim periodizacije, pristupa, literature, metodologije i niza ostalih problema. Nismo predvidjeli nikakav uvodni referat nego predlažemo da to bude otvoren drugarski razgovor.

Cijeli će se razgovor stenografirati, vi ćete moći da svoje diskusije naknadno redigirate, nadopunite, proširite. Razgovor će se objaviti u časopisu za suvremenu povijest.

Predlažem da prvi dio našeg razgovora vodi drugarica mr Biljana Kašić iz zagrebačkog Instituta, jedna od glavnih organizatora ovog skupa.

Još jednom, želim mnogo uspjeha u radu.

mr BILJANA KAŠIĆ,
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Pozdravljam vas u ime radne grupe koja je s puno entuzijazma ostvarila naš prvi susret.

Tu smo prije svega da razgovaramo o problemima i mogućnostima znanstvenog istraživanja poslijeratnog razvoja u nas, i da utvrdimo dosege istraživačkih napora na razini Jugoslavije kao cjeline a s aspekta postavljenih znanstvenih programa institucija u kojima radimo.

Naš prvi susret zamišljen je ponajprije kao radni razgovor i dogovor a ne kao 'oficijelni' znanstveni skup. Stoga, svi sudjelujemo u njemu slobodno sa stajališta vlastitog istraživačkog iskustva. No, isto tako, ako je netko pripremio izlaganje u strogo referatskoj formi, neka ga izloži ali u nešto sažetijem obliku.

Razgovarat ćemo o metodologijskim i metodičkim specifičnostima proučavanja poslijeratnog razvoja i ulozi historijske znanosti u znanstvenom istraživanju toga složenog razdoblja te o rezultatima istraživanja pojedinih institucija i njihovih suradnika.

mr RANKO KONČAR,
Filozofski fakultet, Novi Sad*

Prije nego što počnem, dozvolite mi samo da izrazim veliko zadovoljstvo što je ovakva ideja o prvom skupu historičara koji se bave poslijeratnom historijom potekla od Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, i već nas prvi dojam uvjerava — a vjerujem da nitko nije imao predstavu o tome — da bar brojčano, a i po orijentacijama pojedinih kolega, imamo solidnu pretpostavku za otvaranje ili stvaranje temeljitijih pretpostavki za naučno istraživanje ove oblasti. Zato mislim da je to gest, pokušaj, vrijedan velike pažnje.

U okviru ovoga prvog kruga pitanja meni se postavlja nekoliko problema za koje mislim da bi možda trebalo da budu u cjelini ove rasprave predmetom naše pažnje.

Imajući neko sopstveno iskustvo i iskustvo historiografije koja se bavi ranijim periodima, periodom rata i predratnog perioda, mislim da je ovaj dio naše historiografije pred ozbiljnom dilemom. Ozbiljno je pitanje hoće li i ovaj dio historiografije krenuti onim putem kojim je krenula historiografija KPJ i radničkog pokreta između dva svjetska rata, preciznije mislim, hoće li početi proučavanje ovog kompleksnog perioda ostajanjem ili reduciranjem svojih istraživanja na uske, parcijalne teme kao što su — KPJ u legalnom periodu, KPJ u ovoj ili onoj godini itd.

Time već izražavam skepsu, ako bi i ovaj dio historiografije koja se orijentira na poslijeratnu historiju krenuo tim putem, jer osjećam da bi

* Tekst nakon skupa nije autoriziran.

nam bilo daleko i još dalje poimanje cjeline historijskih i društvenih procesa u tom vrlo važnom, kompleksnom historijskom razdoblju.

Prilično je teško odrediti se sada jednostrano — treba hvatati samo kompleksnije teme u proučavanju, treba dobro shvatiti i dobro znati cjelinu historijskog perioda — perioda 1945—1953. godine — pa ulaziti u teme koje samo uslovno imaju marginalni značaj, ali nisu objektivno i po svom obimu i po svom historijskom utjecaju, po svojoj historijskoj težini, objektivno nisu ni takvog karaktera, ni takve prirode da bismo se mogli osloniti samo na taj aspekt istraživanja.

Moram reći da smo iz rada na novoj historiji SKJ uočili tu dimenziju specijalističkih ograničenja u proučavanju historije Partije. Time ne želim da kažem kako sam protiv specijalističkih zahvata u historiografiji, ali kad je trebalo da procijenimo historijski razvoj od 1919. pa sve do najnovijih dana, vidjeli smo da gotovo svi kadrovi koji su radili na tome ne vladaju cjelinom, da se procesi od perioda do perioda i njihovo shvaćanje gube i u svijesti historičara, i u svijesti historiografije kao cjeline. To je, moram da kažem, bila ozbiljna prepreka.

Zbog toga postavljam pitanje — možemo li da ne upadnemo u one loše strane našeg proučavanja, a da ipak sačuvamo i određene specijalističke pristupe koji bi nas opet jednom vodili slobodnijem poimanju historiografije.

S tim u vezi je i pitanje što mi zapravo proučavamo u ovom periodu i kako treba shvatiti historijski pristup, pošto smo sukobljeni s pristupima drugih naučnih disciplina.

Time dolazim sada na novo pitanje — kakva je relacija između historiografije i drugih naučnih disciplina u proučavanju ovog perioda? Naime, pitanje je može li historiografija ostati autarhična u pristupu i ovom periodu, kako se to uglavnom izražava u proučavanju ranijih perioda. Mislim da je to jedno od ključnih pitanja s kojima se proučavanje ovog dijela historiografije sukobljava i bilo bi vrlo zanimljivo da u jednoj, da tako kažem, suptilnijoj formulaciji pokušamo tragati za pravim mjestom historiografije u relaciji s drugim naučnim disciplinama.

U tom ću kontekstu reći što i sam mislim, bez pretenzija da to može imati neko univerzalnije značenje.

Vidite, stojim na stajalištu da historiografija kao nauka u ovom momentu mora dati — i ako to ne uradi otvaraju se druga brojna pitanja — mora postati okvir, naučni okvir ulaženja i drugih naučnih disciplina u proučavanju ovog dijela prošlosti. Ona ne treba da bude nikakav hegemon, da ima nikakav primat u tom proučavanju. Zato pokušavam da tom formulacijom, kako ona mora postati okvir u okviru kojega će se kretati proučavanje i drugih naučnih disciplina, i to upravo iz razloga što mi se čini da svaka naučna disciplina — i politologija, i pravo, i ekonomija, i sociologija, koje već ulaze u proučavanje ove naučne discipline, ne smiju i ne mogu zanemariti historijski kontekst. Ne može — reći ću to bez namjere da se bilo s kime konfrontiram — ne može ni jedna naučna disciplina proučavati karakter odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, ako se potpuno i cjelovito ne zna i ne shvati karakter jugoslovenske revolucije. Tek preciznim historiografskim poima-

njem toga fenomena može se proučavati karakter odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a ili karakter političkog sistema prvih poratnih godina 1945, 1946. godine, karakter Narodnog fronta itd.

Izvan historiografskog proučavanja, moram da kažem da sve publikacije koje sam čitao, koje su po porijeklu od drugih naučnih disciplina, pate od te vrste jednostranosti. Mogu, recimo, da spomenem knjigu »Stranački pluralizam i monizam« Čavoškog i Koštunice ili neku drugu knjigu iz perioda rata i revolucije itd.

Ti me hoću da kažem kako historiografija i ovog perioda mora da se nametne s potpunijim i cjelovitijim interpretacijama historijskih procesa, tako da druge naučne discipline iz svog ugla, uvažavajući rezultate historiografije, suptilnije, dublje ulaze u pravnu, sociološku, ekonomsku, politološku problematiku itd. Ako te naučne discipline ostanu samo na nivou reinterpretacije onoga do čega je historiografija došla mukotrpnim proučavanjem dokumenata, ozbiljno je pitanje kakve su te interpretacije.

Moglo bi se o tome mnogo više govoriti, ali ne bih htio zadržavati vašu pažnju. To posebno ističem kao pitanje, jer mi se čini da historiografija u toj relaciji mora da sačuva svoj naučni identitet i da postavi širi okvir i nekih posebnih proučavanja.

Naredno pitanje koje mi se čini vrlo bitnim, čak moram da kažem i kao pretpostavkom za temeljitije proučavanje poslijeratne historije, pitanje je kako mi vladamo kategorijalnim aparatom iz ovog dijela prošlosti?

Čini mi se da mnogi naši radovi koje cijenim, uključujući i ono što sam pisao na tu temu, ne vladaju onom terminologijom, onim kategorijalnim aparatom koji bi izlazio iz okvira jugoslovenskog. Recimo, fenomen socijalističkog razvoja Jugoslavije prvih godina poslijeratnog perioda prilično je komplementaran s razvojem u Sovjetskom Savezu. Postoji teorijska literatura, da tako kažem, u mnogih autora koja je već elaborirala te probleme. Bojim se da je naše poznavanje fenomena postrevolucionarnog razvoja pojedinih zemalja, iz tog nivoa teorijskog promišljanja, prilično skromno i zato mi se čini da bi to morala postati posebna dimenzija našeg interesovanja, ukoliko želimo da uđemo dublje u proučavanje ovog perioda.

Ne bih želio da budem suviše dug, završit ću tim kako nam tek proučavanje cjeline historijskog procesa olakšava da izvršimo preciznu periodizaciju koja u historiografiji nikada nije periferno pitanje, nego vrlo ključno i principijelno.

dr DUŠAN NEČAK,
Filozofski fakultet, Ljubljana

Potpuno se slažem s kolegom Končarom da je naš odnos kao historičara prema drugim društvenim naukama i drugih društvenih nauka prema nama, jedno od najbitnijih pitanja poslijeratne historiografije. Ali, uz to postoje još neki problemi za koje smatram da su iste ili slične važnosti.

U ovom kratkom izlaganju pokušat ću ići sa samokritikom historiografije, barem toliko koliko se to vidi iz slovenskog stanovišta, kako to izgleda kod nas u Sloveniji, mada mislim da to nije nigdje drugdje u Jugoslaviji bitno različito.

Između onih historičara koji se bave poslijeratnim periodom i onih koji proučavaju starija razdoblja ima velikih razmimoilaženja. Barem naša tzv. ljubljanska historijska škola uvijek nas je učila da sve ono što se dogodilo poslije 1945. godine nije problem koji bi trebalo da se proučava u historiji, da to ne treba da rade historičari, nego da se to prepusti drugim strukama: sociologiji, politologiji, pravu itd. Tako smo došli do situacije gdje u taj prazan prostor izučavanja historije poslije 1945. godine 'ulijeću' druge struke sa svojim znanjem i sa svojim principima i popunjavaju te 'sive liste', kao što mi kažemo, na svoj način.

Historičari su u posljednje vrijeme, barem kod nas, a mislim da je tako i u Jugoslaviji, izloženi svim mogućim pritiscima, kako treba da pišu jasno i dokazuju sve moguće teze i protuteze, i kritikovani su što pišu tako i onako, a u suštini, historičari i historiografija poslije 1945. ostaju na početku. Mi danas, bar što se tiče slovenske historiografije, nismo došli dalje od prvih radova, prvih monografija, a daleko smo od toga da napravimo neku sintezu. U slovenskoj historiografiji nije u proteklih 40 godina do sada napisan monumentalni ili pregledan rad za poslijeratno razdoblje. U tome je velika razlika između slovenske historiografije i historiografije ostalih republika i pokrajina.

Drugi je samokritički osvrt taj da historija kao nauka u proteklih 50 ili 60 godina uvijek govori kako je jedina i najšira, sveobuhvatna i sama sebi dovoljna nauka i da prema tome nema potrebe da surađuje s drugim znanostima, a ako s njima ipak surađuje, onda su one tek samo njezine tzv. pomoćne historijske grane i slično. Mislim da se to naročito reflektira u poslijeratnom periodu barem u dva oblika. Prvi je taj što su te druge nauke postale agresivnije — ne negativno, nego življe u odnosu na proučavanje tih problema i drugo, da je historiografija nefleksibilna. Na primjer, kod nas na fakultetu u sklopu predmeta 'pomoćne historijske grane' učimo latinsku paleografiju, njemačku paleografiju itd. što i treba, ali se u okviru toga predmeta ne spominju kompjutori, nema riječi o statistici, osnovama političke ekonomije itd. A danas je teško zamisliti historičara neovisno o struci ili razdoblju proučavanja, a pogotovo historičara koji se bavi poslijeratnom historijom, bez znanja o tim osnovnim modernim tekovinama. Stoga je suradnja između historiografije, koja mora biti osnova i okvir proučavanja poslijeratnog razdoblja, i drugih društvenih ili humanističkih nauka neophodna, ali uz više fleksibilnosti historiografije. To je uslov da u poslijeratnoj historiji sa stanovišta historičara nađemo put naprijed.

Posljednje se pitanje u okviru te samokritike odnosi na potrebu da se i naša historiografija okrene novim konceptualnim, metodološkim pitanjima koja su pokrenuta izvan naše zemlje. Mislim da francuska, engleska, a pogotovo njemačka historiografija, posebno što se tiče poslijeratnog razdoblja, imaju nove aspekte, npr. kulturologiju, gdje mi u Jugoslaviji nismo stigli daleko.

I posljednje što sam htio reći; kod nas u Sloveniji ima veliki broj kolega koji govore: 'to se ne može', 'to se ne smije', 'to je nemoguće', itd. Ima u tome i istine, ali mislim da je došlo vrijeme da moramo dati odgovore na neke tzv. tabu-teme o događajima na jugoslavenskom području. Najeklatantnije je, mislim, s problemom Informbiroa; u slovenskom okviru sada se javljaju kao pitanje i tzv. dahauski procesi, ili pitanje domobranaca. Čini se da u ovom trenutku postoji sklonost društva, politike ako hoćete, da se to proučava i da se dade slika o tim događajima s historijskih aspekata. Ako je to istina, onda mi historičari moramo naći toliko hrabrosti da obradimo te probleme. Ukoliko to ne učinimo, mislim da nemamo velikih perspektiva u našem radu.

dr DRAGO BOROVIČANIN,

Institut za proučavanje istorije radničkog pokreta, Sarajevo

Mislim da ne možemo raditi samo opšte ili samo specijalne teme iz novije istorije, nego i jedne i druge. Jer ne možemo praviti sinteze ako nismo proučili probleme, a da bismo ih proučili, mislim da moramo ići na pojedinačne, specijalne teme dobro i duboko ući u problem, pa se tek zatim može praviti sinteza ili veći, obimniji rad.

S tim je povezan i problem dužeg ili kraćeg perioda koji treba zahvatiti, odnosno problem periodizacije. Ranko Končar tim je završio svoju diskusiju. To je vrlo važno pitanje i mislim da je to i veliki problem koji bismo svi mi zajednički morali da razrješavamo, s obzirom na to da su se i procesi u Jugoslaviji odvijali jedinstveno u poslijeratnom periodu, naročito u prvim godinama poslije rata.

Periodizacija je značajna i zato da bismo mogli sagledati pravce kretanja i njihovo proučavanje. Tako, na primjer, ako uzmemo onaj prvi period, koji nazivamo revolucionarni etatizam, dakle onaj period do 1950. godine, onda gotovo možemo kazati da su za taj period procesi smireni i da tu možemo duboko ući u problem, u proučavanje, pa i davanje odgovora na određene probleme i pitanja. O tome periodu i do sada je nešto više pisano pa imamo i veće znanje o društvenim kretanjima u tom periodu.

Čim idemo dalje od 1950, to je pitanje malo drugačije, ima procesa koji su tada počeli a još nisu završeni.

Prema tome, za zbivanja i događaje u tom periodu teško je dati neke bitnije odgovore. Znači, bez temeljitijih proučavanja zbivanja i događaja nije moguće dati valjane naučne odgovore. I sa toga stanovišta značajna je periodizacija zbivanja i događaja.

Zato bih i kazao što mislim o tom problemu. Mislim da bismo poslijeratni razvoj kod nas mogli podijeliti u tri perioda. Prvi period zahvatio bi vrijeme od oslobođenja zemlje 1945. godine pa do uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. godine. Drugi period zahvatio bi vrijeme razvoja radničkog samoupravljanja i išao bi do polovine šezdesetih godina. Treći period išao bi negdje od Osmog kongresa SKJ, od 1965. godine,

pa naovamo. Mislim da za taj period ne možemo praviti nikakvu daljnju periodizaciju do današnjeg dana, jer se u tom periodu odvijaju procesi i usavršavaju sistemski i ostali pravci razvoja, onako kao što su zacrtani na Osmom kongresu SKJ, odnosno koji su utvrđeni nešto prije Programom SKJ.

Svi partijski i državni organi kao i privreda i svi ostali faktori u tim su periodima djelovali jedinstveno, tako da bi ta periodizacija bila tu i da bismo u okviru tih perioda mogli imati cjelovite teme, kad već idemo na cjelovite teme. Dakle, za te bi se periode mogla praviti zaokružena cjelina. Ne mislim time reći da se i dosad nisu obrađivali određeni periodi. Ali moram reći da je malo rađeno.

Kad se govori o mladim istoričarima, o ljudima koji tek ulaze u nauku, mislim da se oni moraju ograničiti na određene probleme koje mogu lakše savladati i bolje obraditi, što će i za njih, a i za nauku biti mnogo bolje i korisnije.

Bilo je tu govora i o uključivanju drugih disciplina, dakle interdisciplinarno proučavanje određenih problema. Možemo se i trebamo koristiti svom literaturom, i politološkom, i sociološkom i ostalom, ali metod bi morao da bude istorijski. Svi ti drugi sve previše uopštavaju i ne prate dovoljno kretanja u vremenu i prostoru. Naime, kad čitamo politološku ili sociološku literaturu ona je toliko uopštena da se ne zna kad se što desilo, ne može se vidjeti kakva je bila evolucija, kako su tekli određeni procesi u tom periodu. Ali je potrebno da se koristimo tom literaturom samo kad pravimo zaključke da vidimo što se to zbililo i dokle se određeni proces razvio. Međutim, kad je u pitanju način istraživanja zbivanja i događaja mora se primijeniti istorijski metod i na bazi njega ocjenjivati svako vrijeme, svaki period.

Svakako da se sociološkom, politološkom i ostalom literaturom moramo koristiti, jer malo imamo istorijske literature. Prema tome, istraživač kad ulazi u neki problem detaljnije, dublje, treba da se služi tom literaturom; ali mora problem proučiti. Kasnije će biti riječi o građi, pa ćemo se na to još vratiti, jer to je s tim povezano, tako da je i taj problem vrlo značajan.

Problem je i pitanje istorijske distance. Vi znate da kod nas vladaju podvojena mišljenja oko toga problema. Jedni kažu da je istorijska distance osnovica, ne može se pisati o savremenim događajima. Drugi kažu da to nije nikakav problem. Mislim da to jeste problem. Problem je u tome što sve ne možemo kazati, ali to ne znači da istorija tu treba da stane, da to bude nekakav »kineski zid«, da kažemo da ništa ne možemo raditi, jer ne možemo dati posljednju riječ o određenom pitanju ili problemu.

Ako rekonstruišemo istorijske događaje, onda smo već napravili prve korake. Prema tome, neće to što budemo uradili sutra biti odbačeno, ako smo dobro uradili, nego će generacije koje dolaze iza nas nastaviti na to i davati samo potpunije odgovore na probleme, a to se u istoriji inače radi, pa smo, prema tome, i mi doprinijeli proučavanju odnosnog perioda.

BILJANA KAŠIĆ

Metodička uputa za proučavanje historije poslijeratnog razdoblja u Jugoslaviji sadržana je u tezi da je »jugoslavenska revolucija i teorija i praksa jugoslavenskih marksista« (P. Vranicki), stoga je valja ozbiljno uzeti u obzir. Iz nje izvire, nju potkrepljuje i njoj je imanentan ponešto drukčiji pristup od tradicionalno prepoznatljivih, metodologijski označen kao bitno povijesni pristup. Dakle, revolucija nas obvezuje na nov pristup. U tom su smjeru potrebna neka objašnjenja. Revolucija je u Marxovom smislu kritički pojam kao uostalom i neki drugi, za njegovu teoriju relevantni pojmovi, kojim Marx označuje temeljni preobražaj epohe, prije svega preobražaj u svijetu rada. Ona je za Marxa pokret budućeg, povijesna mogućnost ljudskog svijeta.

Zašto revolucija računa s povijesnim pristupom? Prije svega stoga što se bit revolucionarne zbilje, dakle povijesne prakse revolucije nazire u onome što još nije. Stoga je za proučavanje imanentna mjera povijesnog jer djelatno-misaona potvrda jest u nadolazećem. Povijesno stajalište u sebi implicira zahtjev za promjenu svijeta; povijesno stajalište uvijek problematizira pitanje revolucije. Marx je u tom smislu sa stajališta socijalizma-komunizma zborio o znanosti povijesti.

Revolucija kao metodičko polazište nije ni puki apriorizam ni puki empirizam već se prije svega nadaje kao mjera svih daljnjih zbivanja. Po mojem sudu upravo na granici historijskog i povijesnog priprema se uvod u novi pristup proučavanju poslijeratnog razdoblja koji se oglašava kao metodologijski i metodički problem, istodobno.

Historijski pristup i historijske metode postaju nedostatne za proučavanje revolucionarnog zbivanja. Rekonstrukcija prošlosti revolucije kao da revolucija prošlost »ima« (ne možemo govoriti o prošlosti revolucije, jer revolucija ako uopće nešto »ima«, onda je to budućnost), bilo na način događajnog — pozitivističkog, bilo na način strukturalnog (dakle, govorim o dva znana historiografski pristupa) tek djelomice objašnjava, ali nije i ne može biti kriterij znanstvenog problematiziranja revolucije. Tu nije riječ o ustanovljenju tzv. marksističke historijske znanosti već ponajprije o mogućnosti iznalaženja pristupa primjerenog revoluciji kao metodičkom polazištu.

U tom smislu ću pokušati objasniti što je to historijsko naspram povijesnog i povijesno naspram historijskog? Ili, što je historija naspram povijesti? Čini mi se da je upravo ovdje važno podsjetiti na tu distinkciju.

Ako se historija bavi prošlim, a prošlost se nadaje kao zaokružena, zgotovljena, dana i samorazumljiva cjelina, povijest se bavi onim što prošlost pronosi kao smisao za budućnost a ne prošlošću kao takvom, prošlošću samom. Dakle, ako je mjera autentičnosti historije — prošlost, mjera dokazivosti povijesnog iskustva prije svega je — budućnost. Otuda nužno razlikovanje historijskog od povijesnog vremena. Naspram historijskog vremena kao fiksnog i postojanog, povijesno vrijeme se odnosi na zgušnjavanje onoga bitnog, na sabirne ili prijelomne točke revolucionarnog hoda.

Kategorija povijesnog vremena otvara i nadilazi dva bitna pitanja historijske znanosti: pitanje historijske distance i pitanje periodizacije.

Pitanje historijske distance gotovo je neupitno s postavljenog metodičkog stajališta jer kakvu historijsku distancu i spram čega ima revolucionarno zbivanje, dakle revolucija, ako je ona po mjeri budućnosti a ne prošlosti; ako je budućnost osnova i kriterij njezine valorizacije, ako je moguća dokazivost tek budućnošću a ne prošlošću. Jer revolucija stvara povijest. Slično je i s pitanjem tzv. periodizacije poslijeratnog razdoblja. Pojam povijesnog vremena odnosi se na kvalitativne pokazatelje, dakle prijelomne događaje, a nije nipošto kvantificirajući. Isto tako, kronologijski red tipičan za događajnu historiju (godine, datumi i dr.) može imati tek naznake uvida a neobrazloživ je sa stajališta povijesnog promišljanja revolucije. Pitanje je periodizacije, stoga, isto tako otvoreno pitanje. Periodizacija nije imanentna povijesnom iskustvu, posebice ne periodizacija izvedena iz nadgradnje; periodizacija u kojoj je nadgradnja princip povijesne prakse a ne sama povijesna revolucionarna praksa, čak i u slučaju 1950. ili 1953. godine, koje uzimamo za okosnicu uvođenja samoupravljanja. Do sada je periodizacija uglavnom izvedena po unificiranoj, klasičnoj shemi za cjelinu poslijeratnog razdoblja bez obzira na područje istraživanja. Ili je ustav ili određeni partijski dokument princip periodizacije, što »proizvodi« niz dilema. Daljnja izvođenja vode nas do novih spoznaja. Primjerice, kad analiziramo razne dokumente, kad čitamo citate revolucionarnih mislilaca, kad izčitavamo poslijeratne programe, svi oni sadrže vizionarsko-anticipatorski naboj. Oni se revolucionarno-tendencijski odnose na tzv. budućnost, na nešto što ima biti, a svako prepričavanje tih istih bez razumijevanja njihova utopijskog sadržaja onemogućava spoznaju povijesnosti unutar historijskih mijena. Tu se skriva bitan problem koji za posljedičnost ima da se često, pri obznajenju revolucionarnih programa, partijskih dokumenata, zakona i sl., nešto što tek ima biti prikazuje kao nešto što se već zbililo. Dakle, povijesna istina, iskazana procesualno i intencionalno u programu, protururuje se i prikazuje kao historijska istina, kao činjenica, kao odjelovljena zbilja. Time se znanstveno objašnjavanje pretvara u ideologiziranje; ideologija upravo nastaje u rascjepu historijskog i povijesnog iskustva; ona je sam taj rascjep. Tapkanje u fakticitetu upada s jedne strane u apologiju prošlosti često i nenamjerno, a s druge u pseudokritičnost. Povijesni je pristup nov pristup proučavanju poslijeratnog razdoblja jer se pojam revolucije nije iscrpio u onomu što je bila oružana i tzv. politička revolucija, a isto tako nadilazi dignitet strukovnih određenja i strukovnih metoda svake društvene znanosti ponaosob.

Zbog nagoviještenih pitanja a i mnogih drugih, pogotovo zbog tek moguće koncepcije istraživanja poslijeratnog razdoblja i razvoja kao cjelovitosti, nužan je sustavniji razgovor o tome.*

* Naglašavanje razlike između povijesti i historije, a koja je u teorijski vidokrug pristigla iz filozofije i filozofije povijesti, vezano je uz filozofijsko-istraživački zahtjev za afirmacijom Marxove znanosti povijesti kao nužno praktičke i revolucionarne znanosti. Riječ je, dakle, o znanosti koja, promišljajući u bitnom cjelokupnost čovjekova odnosa spram svijeta, izravno upućuje na njegovu emancipacijsko-revolucionarnu izmjeninu. Stoga je za Marxa cijelo kretanje povijesti ne samo akt nastajanja čovjeka već i

mr MARIJA OBRADOVIĆ,
Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd

Razmatranje metodoloških problema istorijske nauke svoj polet naročito je doživelo 60-ih godina, dok su se zanimanja jugoslovenskih istoričara za njih javljala u prvoj polovini 70-ih godina. Ona su se uglavnom kretala oko opštih problema istorijskih istraživanja, a sasvim fragmentarno se bavila teorijsko-metodološkim problemima u proučavanju posleratnog društvenog razvoja Jugoslavije.

Polemike su se uglavnom vodile oko operacionalizacije predmeta istraživanja, u sukobu tradicionalnih shvatanja da rekonstrukcija individualnog neponovljivog događaja predstavlja osnovni predmet istorijskog istraživanja i novih trendova, poteklih uglavnom iz Zapadne Evrope i SAD, koji naglasak stavljaju na istraživanje tzv. »socijalne istorije«, čiji bi predmet bile društvene strukture. Istoričari marksističke orijentacije dodaju potrebu analize razvoja društvenih procesa, odnosno zalažu se za dijalektički pristup koji bi podrazumevao jedinstvo strukture i razvoja društvenih procesa.

Rasprave o teškoćama istraživanja posleratnog istorijskog razvitka Jugoslavije posebno su retke, s obzirom na to da se relativno mali broj istoričara bavi savremenom jugoslovenskom istorijom, o čemu svedoči i vrlo oskudna literatura, studije i monografije o tom periodu. Uglavnom se kao problem navodi »istorijska distanca«, odnosno da se istorija bavi završenim procesima i događajima, a da su istorijski procesi započeti u toku NOB-a i neposredno posle njega još u toku. Sa druge strane, pominju se i praktični problemi kao što je ograničenost korišćenja izvora, mogućnost pregleda arhivske građe samo do 1953. godine, činjenica da su učesnici tih procesa još uvek živi, ideološko-političke prepreke, itd.

Kao rezultat toga gotovo da je izostalo podrobnije razmatranje teorijsko-metodološkog okvira za izučavanje ovog istorijskog perioda, odnosno bavljenje specifičnostima u pristupu, koji bi sa jedne strane uvažio iznete objektivne probleme, a sa druge, polaznje od opštih teorijskih stavova omogućilo bi praćenje promena u procesima koji karakterišu posleratni razvoj Jugoslavije. Tako nedostatak odgovarajućeg teorijsko-metodološkog okvira, na osnovu kojega bi se pristupilo obradi i sređivanju empirije, nosi opasnost od »empirijske stihije«, tj. pojavu mnoštva empirijskih istraživanja o pojedinim istorijskim događajima bez pokušaja njihovog objašnjenja i sagledavanja njihovog mesta u širim društvenim procesima, kao i njihovog značaja za istorijski razvoj posleratnog jugoslovenskog društva.

Danas uglavnom u naučnim krugovima postoji saglasnost da je bitna ne samo naučna, već i društvena opravdanost istraživanja. Odnosno da

»zbiljski akt postanka komunizma«, kao što se komunizam nadaje kao »riješena zagonetka povijesti« i »energični princip najbliže budućnosti«. Očevidno jest i iz te tek usputne notice da znanost povijesti u Marxovom smislu i značenja iz drukčijeg pojmovnog arsenala. historijska znanost nisu nipošto isto, te da povijesnost i povijesni pristup izvode (Karl Marx, Privatno vlasništvo i komunizam, Filozofsko-politički spisi, *Politička misao*, Zagreb 1979, str. 392-393.)

nauka treba prvenstveno da se bavi otkrivanjem objektivnih naučnih istina o onim fenomenima koji su od značaja za istorijski, politički i ekonomski razvoj društva, što znači da njihovi rezultati treba da budu praktično upotrebljivi i da aktivno doprinose tom razvoju. Stoga je jedan od najznačajnijih ciljeva nauke demistifikacija zbilje, demistifikacija prošlosti i sadašnjosti, što znači svih procesa, a naročito političkih, koji se u društvu javljaju. Istorijska nauka mora doprineti kako utvrđivanju objektivnog toka društvenih procesa i istorijskih događaja, tako i prevazilaženju njihovih ideoloških tumačenja i objašnjenja, te pružanju realne istorijske slike o jednom vremenu.

Ovaj zahtev dobija posebno na značaju u savremenom istorijskom razdoblju koje sa jedne strane karakteriše dinamičan razvoj sredstava masovne komunikacije, koja se sve više nalaze pod monopolom državne vlasti, kao i usavršavanje propagandnih sistema, a sa druge uključivanje u političke procese sve šire mase stanovništva bez razvijenog političkog iskustva i političke kulture. U takvim uslovima manipulacija dobija gotovo neslućene mogućnosti. Pri tome služenje istorijskim mitovima postaje jedan od osnovnih instrumenata, pošto monopolom na sredstvima masovne komunikacije vladajuće strukture dobijaju pravo na apsolutnu istinu. Stoga se smisao istorijske nauke može videti »u demitologizaciji prošlosti«. Manipulacija danas postaje sveopšte sredstvo vladanja tako da se ideološki isfabrikovanim istinama pokušava prinudno delovati na volju i političko opredeljenje ljudi. Ona je univerzalna tendencija savremene političke istorije, koja se očituje bez sumnje i u posleratnom razvoju Jugoslavije.

Drugu bitnu osnovu zahteva za potrebom naglašavanja demistifikacione funkcije nauke čini sve izraženija pojava — proces jaza između normativnog i stvarnog, između normativne i ideološke koncepcije političkog i ekonomskog života i realne društvene prakse i odnosa.

Jaz između normativnog, deklarisanog i stvarnog, najneposrednije je izražen u stvaranju socijalnih mitova i pravno-političkih fikcija čiji je cilj manipulacija širokim socijalnim slojevima društva. Stvarnost se zamagljuje mitom, tj. fikcijom, vrši se sublimacija realnih odnosa programskim intencijama njihovog razvoja. O projekcijama i zahtjevima govori se kao o realnosti, a željeni društveni odnosi i rezultati razvoja propagandnim sistemom se predstavljaju kao izvesni. Realni odnosi se na taj način zamenjuju fiktivnim i dolazi do njihove mistifikacije.

Bitnu specifičnost posleratnog razvoja Jugoslavije predstavlja nesaglasnost normativno-deklarativne koncepcije društvenog razvoja sa realnim ekonomskim i političkim procesima, a mistifikacija bliske prošlosti i upotreba socijalnih i nacionalnih mitova sve je prisutnija u političkoj sferi društva. Stoga, naučna istraživanja posleratnog razvoja Jugoslavije svakako moraju biti u funkciji demitologizacije i demistifikacije »istorijskih istina«, i skidanja ideoloških omotača prilikom ocenjivanja i tumačenja ključnih istorijskih događaja i procesa ovog perioda.

Ovaj zadatak, po našem mišljenju, savremena jugoslovenska historiografija može ispuniti samo primenom interesne teorije, tj. uvođenjem kategorije interesa u istraživanje posleratnog jugoslovenskog razvoja, jer se demistifikacija društvenih kretanja može postići spoznajom interesne strukture

društva koja je neposredno uticala na određeni oblik pravno-političke institucionalizacije. Primenom interesne teorije može se osvetliti jaz između normativnog ustrojstva i stvarnih političkih i ekonomskih odnosa, kao i razvoj te protivrečnosti, i time doprineti razotkrivanju stvorenih socijalnih mitova i pravno-deklarativnih fikcija, čime se sužava polje političke manipulacije.

Demistifikacija ekonomsko-političke suštine određenog sistema vlasti javlja se kao osnovni uslov za procenu stvarnog karaktera istorijskih tendencija, koje karakterišu određeni period razvoja nekog društva, otkrivanjem realnih interesa različitih društvenih grupa.

Poseban značaj pripada otkrivanju interesne pozadine svih oblika pravno-političkih institucionalizacija društvenih odnosa, tj. koliko su ekonomske i političke institucije izraz određene interesne strukture društva. Da bi se to postiglo, nužna je kritička analiza uspostavljanja, institucionalizacije, mehanizma održanja i razvoja datih oblika ekonomske i političke organizacije društva, koja objašnjava koji interesi leže u njihovim temeljima, kao i njihov karakter i suštinu.

Pri tome treba imati na umu da svaki oblik državne organizacije sadrži dijalektu odnosa opštih interesa, u njemu je omogućena funkcionalna integracija državne zajednice, a monopolom legitimne upotrebe fizičke sile prinudna zaštita vlasti grupe ili klase u čijem se interesu vlast odvija. Proces demistifikacije sastojao bi se u pokušajima razgraničenja ovih opštih i posebnih interesa, a značaj i suština pojedinih istorijskih događaja, tendencija i procesa ocenjivali bi se sa stanovišta ispoljavanja i zaštite jednih i drugih interesa.

Koristeći se interesom kao fundamentalnom analitičkom kategorijom istorijsko istraživanje društvene stvarnosti mora se kretati u tri osnovna pravca. Najpre ka analizi objektivnog društvenog položaja jedne grupe kao determinante njenih potreba i interesa, zatim subjektivnih predstava grupe o njenim istorijskim i neposrednim interesima i primatu jednih ili drugih. Tu je posebno značajno istraživanje uticaja manipulacije na proces svesnog oblikovanja interesa i njihovog izražavanja u obliku relevantnih političkih zahteva. Kako ideologija predstavlja misaonu racionalizaciju konkretnih interesa, osnovni ideološki pravci nekoga istorijskog perioda svakako se moraju uzeti kao predmet analiza, ukoliko se želi objasniti karakter istorijskih tendencija i procesa koji su u njemu nastali ili bili dominantni. Treći element analize za predmet bi imao akcije političkih subjekata za ostvarivanje shvaćenih i usvojenih interesa. Tu prvenstveni značaj ima praćenje sukcesivnih istorijskih događaja koji sa stanovišta istorijskih procesa predstavljaju konjunkturane činove u kojima se ranije postojeće tendencije materijalizuju.

Stoga, jedan od bitnih zadataka istoriografskog istraživanja posleratnog razvoja Jugoslavije mora biti usmeren i ka skidanju normativnih i ideoloških koprena sa stvarnih političkih, ekonomskih i društvenih procesa, a posebno ka demistifikaciji »istorijskih radničko-klasni« interesa, tj. otkrivanju njihove realne sadržine.

Doći do objektivne istine o nekom istorijskom periodu pre svega znači rekonstruisati interesnu strukturu datog društva, i na osnovu takvih

istraživanja objasniti razvoj njegovih ključnih procesa i funkciju najznačajnijih istorijskih događaja u kojima su se oni materijalizovali. A to je moguće jedino analizom i sučeljavanjem interesa različitih vremenskih grupa koje su u datom vremenu sačinjavale zajednicu, pri čemu moramo posmatrati dijalektičko jedinstvo subjektivne i objektivne strane interesa koja izražava i objektivno dat položaj društvenih grupa i masa, i subjektivni odraz toga položaja u konkretnom shvatanju grupe o svojim potrebama i interesima, kao i delatnost grupe motivisanu težnjom da se interesi i potrebe realizuju.

Savremena jugoslovenska historiografija, i pored nekih značajnih pokušaja, još uvek nije razvila celovit teorijsko-metodološki okvir za izučavanje ovog istorijskog perioda. Međutim, i pored toga može se primetiti da u dosadašnjim istraživanjima gotovo da nema interesnog pristupa, odnosno da nema ozbiljnijeg bavljenja problemom interesne uslovljenosti društvenih konflikata i elementima društvene integracije u posleratnom razvoju Jugoslavije. Naime, zadovoljava se objašnjenjem kako je došlo do uobličavanja nove ekonomske i političke organizacije društva, opisom njenih bitnih karakteristika, uticajem međunarodnih uslova na značajnije političke događaje, uočavanjem problema društvenog razvoja, i analizom strategijskih opredeljenja i pravaca društvenog razvoja.

Pomenuta situacija izraz je još uvek nerazvijenog teorijsko-metodološkog okvira za analizu ovog perioda, ali i posledica nemogućnosti pristupa prvorazrednim istorijskim dokumentima, kao što su, na primer, zapisnici sa sednica vlade, komiteta, saveta i drugih primarnih centara političkih moći u društvu, kao i nedostupnost arhivskih izvora nastalih posle 1953. godine.

Međutim, mora se zaključiti da još uvek ne postoje naponi ka utvrđivanju ključnih metodoloških kategorija i instrumenata oko kojih bi se data istraživanja organizovala. Sa druge strane, interesna teorija društva uopšte se ne uključuje u ove rasprave, a u malobrojnim delima o posleratnom razvoju Jugoslavije ne nastoji se otkrivati interese osnovnih društvenih snaga koji su bili pokretači njihovih političkih akcija, i samim tim davali bitno obeležje tendencijama i istorijskim procesima koji su se razvili u savremenom jugoslovenskom društvu. Stoga je u tim radovima malo generičko-strukturalnih objašnjenja istorijskih procesa na kojima se u metodološkim raspravama insistira, i koja se smatraju ciljem i svrhom istorijskog istraživanja. S tim i ona objašnjenja koja su data deluju krajnje neubedljivo jer se ne analizira koliko je pravno-politička institucionalizacija društvenih odnosa izraz postojeće interesne strukture. Iako je posleratni razvoj Jugoslavije karakterisao izuzetan dinamizam promena u ekonomskoj i političkoj sferi društva, o čemu neposredno svedoči i izmena triju ustava u toku 40-ak godina, nije učinjen ni jedan ozbiljniji napor da se sagleda evolucija interesne strukture društva i da se utvrdi koliko su te promene bile njome uzrokovane.

Istorijsko proučavanje interesne motivisanosti i uslovljenosti značajnih strukturalnih promena u savremenom razvoju Jugoslavije, u postojećim historiografskim studijama u nas, prisutno je samo fragmentarno i bez očite ambicije autora da se zadrže na tom polju analize.

Zbog toga utvrđivanje osnovnih interesa radi čije se zaštite i pokreću moćne poluge mistificiranja realnih istorijskih procesa, njihovih stanja, strukture i razvoja ima neprocenjivi značaj za formiranje objektivne naučne predstave o stvarnom karakteru i prirodi savremenih događaja i procesa u posleratnom razvoju Jugoslavije, za utvrđivanje naučne istine.

mr TIHOMIR KLARIĆ,
Institut za proučavanje istorije, Sarajevo

Na izvjestan mi je način drago što sam čuo da su ovdje pokrenuta određena pitanja koja, čini mi se, izlaze izvan kruga nekakvog shvaćanja historiografije kao nauke, a iz diskusije druga Končara i drugarice Kašić mislim da bi se mogla sažeti zajednička odrednica da postoji vrlo indikativna kriza historiografije kao nauke.

Bio bih sklon misliti da je drugarica Kašić načela problem da savremene probleme historiografije kao nauke, otprilike, tražimo negdje u prvoj polovini XX-og stoljeća, ili još bolje, u nizu pojava koje su trajale u vremenu od XIX-og do XX-og stoljeća, a na izvjestan način traju i danas, dakle imale su svoju genezu.

Ono što je nainteresantnije za cijeli period kada se to posmatra sa nekog, da kažem, naučnog aspekta, svakako je činjenica da se slika svijeta koju pruža i prirodna i humanistička nauka na toj prekretnici dvaju stoljeća, bitno mijenja. Ta prirodna nauka dolazi sa upravo optimističkim, da tako kažem, aksiomom, dok humanističku nauku i razvoj humanizma danas karakterizira pobuna — koja je metodološka tekovina 19. stoljeća, protiv čvrste, faktografske kauzalnosti koja je u humanističkim naukama bila osnovna pretpostavka.

Međutim, čini mi se da ono što je za historiografiju bilo najilustrativnije, jeste činjenica da ona ni u jednom svom aspektu nije pratila tokove pobune u humanističkoj nauci.

Naime, samo na osnovu jednog pokazatelja, jedno relevantno saznanje do kojeg je došla moderna etimologija u oblasti humanističkih nauka, kao što je, npr., saznanje da humanističke nauke operiraju normama, prema tome da pripadaju vrsti modelativnih nauka, čini mi se da u historiografiji apsolutno nije naišla na odgovarajući eho, niti je bila toliko plodonosna kao što je, recimo, bila u historiji književnosti, u historiji slikarstva itd., dakle svih onih humanističkih disciplina koje otprilike potpadaju pod pojam kulture i koje imaju historijsku perspektivu u svojim istraživanjima.

Drugarica Kašić spomenula je vrlo interesantnu distinkciju koja je došla iz, rekao bih, njemačke filozofije prve polovine 20. stoljeća, distinkciju isto tako, koja je historiografiji davala određenu šansu da se konstituirala, da tako kažem, kao nauka, a koju ona nije iskoristila. Vjerojatno će doći do kolizije u terminima između vas i mene — čini mi se da je zagrebačka filozofska škola sklonija da povijest smatra kao otprilike ono što se u toj filozofiji smatra historijom koja će kasnije prerasti u pisanje historije,

dakle da je odnos obrnut, odnosno da je povijest ono što se desilo, što posjeduje trodimenzionalni, tako da kažem, značaj, kao povijesno iskustvo, odnosno kao participacija sadašnjosti u kojoj se pravi istraživanje i kao anticipacija budućnosti, da je to otprilike njihov smisao određenja povijesti i povijesnog smisla, a da je — po onome što Heidegger zapravo konkretno nudi — da je historija, da tu ima i povijesti.

Mislim da je to bila izuzetna šansa koju historiografija nije iskoristila, jer se onaj osnovni metodološki aspekt pomjera, zapravo, sa samog onoga što je u pozitivističkoj historiografiji bio osnovni predmet, dakle činjenice, pomjera sa tačke gledišta sa koje se ta historiografija ispituje, koja je sigurno uvjetovana mnoštvom faktora i koju Heidegger opet nudi kao predmet ispitivanja i filozofije i mnogih drugih disciplina, ali da u to sada na ulazim. I dok je, recimo, samu tu determiniranost kao modelativne nauke iskoristila i lingvistika, i historija književnosti, nauka o književnosti itd., historiografija je, čini mi se, ostala negdje otprilike u krugu osnovnih pozitivističkih opredjeljenja.

Ostale discipline uspjele su koliko-toliko da definiraju svoj predmet, da definiraju čak i moguće tačke gledišta sa kojih se taj predmet ispituje, analogno tome da definiraju i terminologiju bez koje, čini mi se, u današnje vrijeme kibernetike, informatike itd. koje sve više prodiru u humanističke nauke, bez koje se danas ne može iole ozbiljnije naučno operirati.

Mislim upravo da odsustvo tih osnovnih postulata, da se ono najdrastičnije ispoljava na historiji tzv. savremenijih perioda jer ako pogledamo jednoga medievalistu, danas se medievalistika još uvijek bori sa činjenicama, bez obzira na postojanje teorije koja nudi pet aspekata na kojoj tu činjenicu razlaže kao konvenciju, kao normu gdje ukazuje na to da posmatranje činjenice upravo zavisi od tačke gledišta sa koje se ta činjenica posmatra.

Međutim, s obzirom na relativnu šturost izvora o srednjem vijeku, on može ipak na izvjestan način na otkrivanju nekih novih činjenica ili sastavnih djelića tih činjenica da gradi neku svoju viziju, da daje neke nove rezultate, da nudi neki progres historiografiji kao takvoj.

Šta radi onaj koji se bavi poslijeratnim periodom? Šta znači, na primjer, ovo pitanje cjelovitog poimanja? Čini mi se da je to iluzija od koje historiografija ozbiljno boluje. Kakvo cjelovito poimanje poslijeratnog perioda, ako nismo definirali tačku gledišta sa koje taj period posmatramo? Jednostavno, morat će historiografija, čini mi se, analogno nekakvim novim saznanjima u oblasti humanističkih nauka — a to jeste problem interdisciplinarnosti, da se sve više kreće ka onim kategorijama koje nudi savremena, rekao bih, najduhovnije shvaćena teorija informacije na kojoj se zasnivaju druge humanističke discipline. Morat će, na kraju krajeva, postati modelativna nauka sa zadatkom nekakvih strukturnih opisa.

Prema tome mislim da ćemo, ako historiografiju shvatimo kao nauku koja treba da bude kontekst svim ostalim naukama — svesti je, dakle, na nižu razinu podteksta ostalim naukama. U svakoj specijalističkoj nauci postoji izrangiran stepen saznanja, historiografija se onda neće pojavljivati kao, uslovno rečeno, klasološka kategorija nego će ostati kao pred-

tekst nauci. A kakva je perspektiva neke, da tako kažem, nauke koja će ostati predtekst nauci, mislim da o tome ne treba govoriti.

Mislim da naš savremeni razvoj i historiografije i ostalih humanističkih nauka na to vrlo ozbiljno upozorava, jer, na primjer, ako historiografsko istraživanje koje pretendira na cjelovitost u uslovima stepena nesređenosti primarnih izvora za poslijeratni period, ako takvo historiografsko istraživanje traje, recimo, pet, sedam ili deset godina — koliki je otprilike proces izrade doktorske disertacije u historiografiji — u to vrijeme napraviti će se pet disertacija u ostalim disciplinama koje će tangirati isti period i koje će, dakle, podsticati mnogo bržu dinamiku, ako ničega drugoga, a ono otvaranja fizičkog procesa preispitivanja izvora književne historije, jezika, jezične politike itd.

Pokušao sam da se bavim nekim pitanjima poslijeratne ideologije kulture i došao sam do poraznog saznanja da imamo u različitim arhivima nekoliko stotina dužinskih metara građe koju još nitko nije pogledao, a kamoli da se na tome radilo godinama. Prema tome, apriori sam nemoćan, ukoliko se nisam opredijelio da idem, recimo, na stvaranje modela na osnovu onoga što mi je u makro-odrednicama toga modela dostupno, bez obzira što bi taj model bio mikro-prostor koji bih obuhvatio istraživanjem. Ako ne shvatimo da je to velika zabluda — ako imamo tu pretenziju cjelovitosti, dakle zaokruživanja, stvaranja na neki način historiografije kao nauke o društvu uopće, u određenim periodima koji su opet velika osobenost ako se pojave koje ispitujemo dešavaju u procesu, ako su dinamične strukture koje imaju određene periodizacijske promjene gdje se ispituju samo određeni novi kvaliteti, dakle ono što je izvan modela, onda, na žalost, sa našom cjelovitošću nemamo šanse.

Onda ćemo nužno ostati uopćeni i nužno ćemo — čini mi se da je to vrlo aktuelan problem naše historiografije, nužno ćemo početi da potpadamo pod onaj fenomen ideologizacije, jer sami ne definiramo što znači historiografska obrada takvih pojava i procesa, tako da će nam ideologija za koju je historiografija relevantna oblast, sigurno unijeti svoje kategorije i svoje pojave.

Rekao bih još samo ovo — zašto da govorimo o našoj historiografiji? Ako bismo površno pratili evropsku odnosno zapadnoevropsku historiografiju, onda se otprilike vidi da je onaj izazov koji je ponudila njemačka filozofija iz prve polovine našeg stoljeća, zapadnoevropska historiografija otprilike prihvatila, da se ona danas kreće uvijek u granicama interpretacije kao određene metodološke odrednice, sa svim onim što interpretacija za sobom nosi i da se razvija kao zasebna naučna disciplina, upravo se oslanja na proces odmjerenja, suprotstavljanja i ispitivanja činjenica — ne, dakle, opisivanja, ne rekonstrukcije, nego ispitivanja činjenica sa određene tačke gledišta.

Po svojoj prirodi ideološka tačka je vrlo teška, ali nije jedina i nije čudo što se upravo u Zapadnoj Evropi i, čini mi se, u SAD, danas upravo i razvija disciplina filozofije povijesti, što u istočnoevropskoj historiografiji vrlo rijetko susrećemo — izuzetaka imamo u Poljskoj, naročito u teoriji kulture ali, recimo, Sovjetski Savez, Čehoslovačka, Rumunija itd. još uvijek se nekako kreću oko tih strogih pozitivističkih uzusa.

Možda je razlog opet u modelu društvene svijesti koja se razvija u tim zemljama u ovom razdoblju poslije rata, koja ide na neku strogu unifikaciju itd., koja ograničava interpretaciju sa svim njenim posljedicama koje sa sobom nosi, ali mislim da čak na neki način i razvijanje filozofije povijesti u nekom izvornom, marksističkom smislu, čini mi se da se sve više zagovara na Zapadu nego u zemljama Istočne Evrope.

U tim relacijama — a time ću završiti — vjerujem da bi na neki način primaran zadatak historiografije bio zasnivanje discipline koja u historiografiji, čini mi se, ne postoji, koja se svodi obično na tehniku naučnog rada, a ne na metodologiju historiografskog rada, sa tačno određenim predmetom proučavanja, sa pokušajem da se definiše nekakva terminologija, da se zna šta se pod kojim pojmom podrazumijeva, šta se podrazumijeva pod pojmom klase, šta su informacije u historiografiji itd.

dr FEHMI PUŠKOLI,
Institut za istoriju Kosova, Priština

Istražujem historiju poslijeratnog razvoja, mada sam u svojim istraživanjima zbog povezanosti istraživao period između dva svjetska rata da bih uspostavio neku vezu u svojim monografskim radovima.

Napisao sam nekoliko monografija, od kojih su neke objavljene i na srpsko-hrvatskom jeziku, ali su uglavnom objavljene na albanskom jeziku. Godine 1977. objavio sam »*Revolucionarni sindikalni pokret i Savez sindikata Kosova (1919—1975)*«; »*Radnička klasa i samoupravljanje*«, 1980; »*Narodni front — Socijalistički savez Kosova 1935—1975*«, 1983; »*Život i rad slepih Kosova*«, (1978). To su monografije. Osim toga, radio sam na Projektu historije Saveza komunista Jugoslavije, historije Saveza komunista Kosova, a u posljednje vrijeme radim i na historiji Saveza komunista Srbije. Objavio sam i 20 radova po drugim časopisima u našoj zemlji na srpsko-hrvatskom i na albanskom jeziku. Prvo, pozdravljam inicijatore i domaćina za održavanje ovog znanstvenog razgovora: »*Metodološki i znanstveno-istraživački problemi historije SFRJ poslije 1945. godine*«. Kad sam dobio poziv za ovaj razgovor razmišljao sam o bitnim metodološkim znanstvenoistraživačkim problemima i rezultatima. U tezama koje smo dobili naznačeno je pitanje pristupa, zato ću se malo zadržati na pristupu izučavanju historiografije u poslijeratnom razvoju.

Međutim, vidjeli smo već na početku da je sam pristup drugačiji, što je uslovljeno, da tako kažem, našim školskim pripremama. Ne začuđuje što je tako jer danas, kad smo se međusobno upoznali, vidjelo se da većinu ne čine historičari po struci. Dozvolite mi, pristup samoj historiji onda ne može biti ujednačen. Kad smo čuli ovdje razgovore, automatski smo mogli primijetiti da je i pristup historijskim problemima drugačiji a takva su nam i istraživanja, koliko sam mogao pratiti u Jugoslaviji u cjelini. Prema tome, samim tim pristupom nismo, kratko rečeno, na dobrom putu za izučavanje ovoga bitnog perioda od već gotovo 40 godina,

što nije tako kratko za historiju. Što je to uslovilo? Reći ću telegrafski, kad je riječ o samoj metodi, i samom pristupu, kad su u pitanju kadrovi, pitanje izvora, institucija i historijska distanca procesa i pitanje interdisciplinarnog istraživanja.

Revolucija je pobijedila 1945. godine politički, ona nije mogla izmijeniti sve u tom određenom trenutku i ti stari kadrovi, obično profesori historije po fakultetima itd. nametnuli su onu metodu koja je do tada prevladavala u historiografiji. Otuda i sami problemi koji se provlače kroz historiju i poslije rata nemaju u vidu revoluciju, nego svi imaju neki određen dokument; koji u tretiranju i razmatranju, moglo bi se reći nemaju marksistički pristup historiografskom istraživanju, i po tome ništa se bitno ne razlikuju od pristupa koji ima neki buržoaski historičar.

Zbog toga je vrlo teško odrediti jesu li istraživanja poslijeratnog razvoja historiografije u Jugoslaviji marksistička. Ali zbog kratkoće vremena ne mogu da to objašnjavam. Neko vrijeme bilo je nametnuto pitanje da to još nije historija, da se može ulaziti na neka 'mala vrata' u istraživanje, da sve što je najvažnije ne može se istražiti i otuda — ubaci nekog politologa, nekoga iz historije kulture, ekonomista itd. Ti istraživači nisu prihvatili historijsku metodu, nego su naprosto nametnuli onu metodu one grane iz koje su došli. Je li to onda historija?, to treba vidjeti.

Ovdje je spomenuto da u zemlji imamo dva-tri pokušaja cjelovitosti istraživanja historije SFRJ. Mada je knjiga prof. Bilandžića naznačena kao »glavni procesi«, prof. Branko Petranović ide na »Historiju SFRJ«. To je za opću jugoslavensku poslijeratnu historiografiju ono najbolje što imamo. Međutim, i u tim knjigama nalazimo sve one glavne momente gdje se tretira neki državni akt, tako da imamo više, da tako kažem, institucionalnu historiju, obično praćenu u pogledu na državu. Država je usvojila taj zakon — to je prekretnica i to se prati. Nitko ne kaže da ne treba (i to da bude), samo je li to ono što nama treba i na što se ubuduće treba da orijentiramo kao historičari koji se bavimo ovim periodom.

Pitanje izvora? Kad je u pitanju korištenje izvora, strogo se pridržavamo tih postavljenih buržoaskih teza o vremenskoj distanci. U nekim arhivima, zbog nekih kadrovskih i drugih teškoća, sve kasni. Otvaraju se neki važniji arhivi u inozemstvu, a u zemlji nekako je teže. To nije u redu — iako se posljednjih godina radi na tome da bi to bilo što pristupačnije. Ta teorija distance, kada je u pitanju revolucija, ona ne može važiti i za nas.

Tu su postavljene neke teze o kojima bi se moglo ići u polemiku, ali ne bih u to ulazio zbog toga što doista prelaze domen historijskog pristupa problemima i izučavanju historije u poslijeratnom periodu i prelaze na filozofsko-sociološki pristup a ne historijski. Hvala.

mr MOMČILO MITROVIĆ,
Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd

Uistinu je teško govoriti poslije ovakvih izlaganja, ali mislim da je suština ovog razgovara i razlika, koje su se već osjetile, upravo u ovome: da sam ja pravio teze za ovaj razgovor, na prvo mjesto bih stavio pitanje arhiva. Na drugo mjesto pitanje izvora, na treće ocjenu literature itd. Mislim da pogađate zašto — zato što sam historičar.

BILJANA KAŠIĆ:

Teze nisu sročene nekim smislenim redom.

MOMČILO MITROVIĆ:

Ne zamjeram ništa tezama, nego govorim o dvije stvari koje su vrlo jasno došle do izražaja, znači o tome da nam je interdisciplinarnost malo pobijedila na samom početku razgovora. Za mene je suština u nekim drugim stvarima, riječ je o organizaciji, izvorima i onome do čega smo došli u historiografiji poslijeratnog razdoblja. Da budem kratak: u Srbiji je za historiju poslije rata do sada obranjeno nekoliko doktorskih teza koje govore o Partiji, Narodnom frontu, o privrednom aspektu kao i nekoliko magistarskih radova o industrijalizaciji, o radničkom samoupravljanju, itd., i to bi otprilike bilo sve, najviše 7—8 radova nastalih na području Srbije. Zašto je tako? Prije svega zbog kasne orijentacije svih institucija uopće na poslijeratnu historiju. Mislim da je to notorna činjenica. Konačno i ovaj naš sastav pokazuje da je do te orijentacije došlo kasno ali pokazuje i nešto drugo, da su došli mladi kadrovi i da je to činjenica koja govori da će historiografija doći na svoje mjesto. U Srbiji se, međutim, dešava još nešto. Osim ove centralne, da je tako uslovno nazovem, historiografije, imamo pojavu pisanja lokalne historiografije koju pišu ljudi što su svojevremeno radili na kronikama, kronologijama NOB-a itd. Sada su njihov predmet interesovanja, posebno kada je pitanje privredne historije, monografije pojedinih poduzeća itd. od 1945. godine na ovamo. Mada bih više volio da ti ljudi pišu memoare a ne kronike, razlog za zabrinutost jest što oni prelaze ovu granicu 1945. i jer pišu tu historiju bez činjenica, čak bez osnovnih poznavanja nekih elementarnih historijskih istina. To je moja ocjena, kad je u pitanju historiografija u Srbiji.

Drugo, zašto mislim da kasni ta historiografija, zašto se javlja kriza historiografije što je sa razlogom spomenuto, proizlazi iz prostog razloga nesređenosti te građe. Jedan od razloga je nemogućnost da se savlada građa koja nema sredene osnovne principe. Bit ću sasvim konkretan; u Arhivu Jugoslavije, gdje se nalazi dobar dio dokumentacije za sve re-

publike i pokrajine, znatan dio znanstvene građe je djelomično sređen i tu se može nešto uraditi. No, drugačije je sa Arhivom Srbije u Železniku.

Zatim, kad se već odlučite da radite na poslijeratnoj građi dobivate, što je isto tako poznato, uglavnom neku drugorazrednu građu itd., recimo, bez zapisnika Predsjedništva vlade FNRJ, Predsjedništva vlade Srbije, bez osnovnih dokumenata i sl.

Na kraju — to je moj prijedlog — jeste inzistiranje i ovog skupa, ali uopće mladih ljudi, na sređivanju građe, njenoj dostupnosti istraživaču i konačno njenom istraživanju. Imamo, koliko znam, za poslijeratni period izdate uglavnom plenumne, kongresne materijale itd., ali ne cjelovito. Sve ostalo što postoji za sada nije dostupno. Partijska dokumentacija, osnovna, u Srbiji a vjerujem u ostalim republikama nije objavljena. Te građe ima — građe okružnih komiteta, sreskih komiteta itd. u periodu kad se cijeli društveno-politički i ekonomski život odražavao u Partiji; to je, dakle, vrlo bitna građa.

Zahvalni smo za ovakvu organizaciju ovoga skupa. Inače, Institut za historiju radničkog pokreta Srbije, u kojem radim, uglavnom se orijentuje na mlade kadrove: mislim da ih sada ima 5, odnosno 6, a čim stignu mi ih »bacamo u vatru«, idu odmah na građu, dajemo kompleksnije teme i one koji su po svom kronološkom okviru između 1945. i 1953. godine.*

mr ALEKSANDAR KASAŠ,
Institut za historiju Filozofskog fakulteta, Novi Sad

Jedno od značajnih metodoloških pitanja i posleratne istoriografije je odnos lokalne, regionalne i opšte istorije.

Porasla potreba i interesovanje za istorijsko sagledavanje posleratnog razvoja, podstaknuti pisanjem Istorije SKJ, i u jugoslovenskim razmerama, i u regionalnim, a nešto ređe i u lokalnim, doveli su do toga da se u svim republičkim i pokrajinskim naučnim istorijskim institucijama pristupi pisanju istorije KPJ (SKJ).

Finansiranje naučnih projekata posredstvom SIZ-ova za naučni rad, i drugi vidovi finansiranja, doveli su do toga da se u određenim regionima proučavaju teme vezane samo za taj region. Vrlo je malo primera koji govore suprotno. Postalo je u istorijskoj nauci (izuzimajući pojedince) prosto nezamislivo da se, recimo u Vojvodini, neko bavi i proučavanjem istorije Makedonije, Bosne i Hercegovine itd., ili obrnuto.

Međutim, koliko ta činjenica ima dobrih strana toliko ima i nedostataka. Specifičnosti pojedinih regiona u takvim proučavanjima dolaze do izražaja ali se zato ujedno postavlja pitanje, recimo, ako je stav KP (SKJ) prema određenim problemima razvoja i odnosa društveno-političkih organizacija jedinstven, kako onda tražiti specifičnosti razvoja tih

* Tekst nije autoriziran nakon skupa.

organizacija u pojedinim regionima. Na primer, kakva je razlika razvoja Narodnog fronta ili sindikata u jugoslovenskim okvirima, od razvoja u pojedinim regionima. Kod nekih problema to je izraženije a negde manje. Kao primer naveo bih, recimo, kada se proučava stav Partije prema seljačkom ili nacionalnom pitanju, onda će u svakom slučaju regionalno proučavanje istorije Vojvodine biti izraženije u tom regionu za razliku od drugih sredina.

Bez dobrog poznavanja regionalnih istorija teško se može razumeti, tumačiti a i napisati opšta istorija Jugoslavije i u ovom periodu.

Mada dobar istoričar nekog regiona mora imati široko znanje iz opšte jugoslovenske istorije razdoblja kojim se bavi, dolazi do zanimljivosti da se veoma retko, svega u dva slučaja, odlučujemo na pisanje sintetičkog pregleda posleratne istorije Jugoslavije.

Specifičnim regionalnim proučavanjem gubi se i nedovoljno izražava celina opštejugoslovenskog razvoja. Sve više postajemo istoričari svoje republike, pokrajine, pa ako uključimo i lokalpatriotizam još uže, a sve manje istoričari posleratnog razvoja Jugoslavije. Ako se ovoj konstataciji doda i to da sve više pišemo a sve manje čitamo tuđe radove, citiramo ih, razmenjujemo iskustva, onda ova moja konstatacija, čini mi se, dobija na težini. I iz tog razloga ova inicijativa Instituta za zgodovino delavskega gibanja Slovenije i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske veoma je dobra i moramo se truditi da se ubuduće sastajemo češće kako bi svoja iskustva mogli direktnije razmenjivati, a time sve više postajati jugoslovenski istoričari posleratnog socijalističkog razvoja a ne, obrnuto, svoje sredine.

MARTIN IVANIČ,
Arhiv CK SK Slovenije, Ljubljana

Slažem se s prijedlogom kako bi bilo dobro, da u pristupu našoj raspravi počnemo od izvora i arhiva. Pokušat ću samo telegrafski i vjerovatno prilično nesistematski dati svoje mišljenje.

Polazim od političkog stava da je nužno i neodloživo proučavati taj poslijeratni period. Ali, taj se stav sukobljava s praksom koja je već češće spomenuta i ne posljednji put, s praksom nesređenosti, nedostupnosti arhiva. Ako dozvolite, iznio bih nekoliko zapažanja koja se prvenstveno odnose na Arhiv CK Slovenije. U vezi s tim mogu reći ovo: ta je građa prilično obimna, mada postoje velike razlike po godinama. Ona čak pada u obimu u početku 50-ih godina; sasvim nenormalno pada čak za 100%. Što se tiče njene sadržajne konzistentnosti, potpunosti, ona je jako različita, ali čini mi se da za velik dio otvorenih pitanja ona daje podatke i omogućava traženje odgovora. Normalno, da u početku tih izvora ima premalo, a kasnije ih je previše. Znači, postavlja se pitanje njene selekcije. Pri tome bi trebalo upozoriti na dva problema: Što se tiče te selekcije ili valorizacije arhivi nemaju pomoći naučnika, odnosno istraživača, jer još nisu došli do nekih relevant-

nih odgovora što je, pod pretpostavkom društvene cjelovitosti, značajno za izučavanje toga poslijeratnog razvoja. Što se tiče stvaralaca građe, mi smo od njih tražili da dadu neke kriterije koji nisu automatski obavezni, ali koji će nam pomoći pri selekciji. No, tu se srećemo s problemom da oni svoj rad, ono što stvaraju, što pišu, itd., kratko rečeno, fetišiziraju, smatraju da je to najdragocjenije što su baš oni napisali i stvorili i time sebi opet ne možemo pomoći. To je drugi problem.

Što se tiče otvorenosti, odnosno pristupačnosti arhiva, svi oni problemi koji su i ovdje izneseni karakteristični su i za taj arhiv, ali mislim da se u posljednje vrijeme prilično radikalno razračunavamo s tom praksom. Čak smo zapisali u pravilnik o korištenju građe da je ona, osim neke možda izuzetno osjetljive, do 1953. godine otvorena. Stali smo na stajalište, što nije bilo lako izboriti i treba to otvoreno reći, da onaj koji je negdje organizirano uključen u istraživački rad, da sada malo tendenciozno kažem, onaj tko ne traži neke 'cake', tko ne traži argumente za svoje lične sporove itd., tko ozbiljno radi, mora zaista dobiti svu građu. U praksi zapravo — kako se to kaže — ozbiljan istraživač može dobiti gotovo svu građu i za kasniji period. Sve to ide jako sporo. Treba prelamati s određenim mišljenjem, gotovo birokratskim, da je ta građa nešto što nije za obične smrtnike. Taj bi princip netko mogao nazvati diskriminacijom, ali o tome se može diskutirati.

Poseban je problem sadržajne vrijednosti izvora. Govorim prije svega o tim političkim dokumentima, partijskim prije svega, ali oni su opet tangirali sva područja društvenog života i mislim da se za puno pitanja može i tamo naći nekih odgovora, odnosno bar podataka, i stavova itd. Ali je problem s druge strane, što je puno dokumenata jako deklarativnih, rezolucijskih, da tako kažem — jedni pokušavaju da budu mobilizacijski i oni su zapravo nerealni, a oni koji govore o društvenoj praksi, o prošlosti, znači neki referati na kongresima i sl., možda su s druge strane pretjerano kritični, jer hoće da s nekim pretjerivanjem ukažu na ozbiljnost problema i pojava.

Mi koji istražujemo susrećemo se u praksi s problemom kritičke analize tih dokumenata, ali i nekim ličnim oportunizmom. Često volimo da za svoj stav o dokumentu upotrijebimo citate neke ugledne ličnosti, iako bi i njihove misli i stavove trebalo kritički razmatrati. To ne činimo, i to je problem koji traži i određeno vrijeme i određenu hrabrost, odnosno argumentaciju. Htio sam još napomenuti, kad se već govori o tome kako arhivi imaju različitu građu, da tu ima i loših iskustava među arhivskim radnicima, jer arhivski radnik je ipak između 'dvije vatre'. Mislim da to ne treba komentirati — ponekad se radi prije svega na principu etike i povjerenja, a onda netko to izvadi, grubo rečeno, ne uzima u obzir prilike u kojima je dokument nastao, i zbog toga tu ima određenih, da tako kažem traumatičnih trzavica, tako da netko tko je u principu spreman da se prema pitanju dostupnosti arhiva odnosi jako radikalno poslije izvjesnih takvih iskustava postaje manje-više konzervativan.

Slažem se da je svuda poteškoća u tome, što arhivi općeg značaja ne mogu da preuzimaju građu poslijeratnog perioda, a kamoli da sređuju, da selekcioniraju itd.

Zatim je problem metodološkog i tehnološkog zaostajanja arhivske struke, a kao posljedica toga i istraživačkog rada. Slažem se s tim i mislim da bi trebalo da dođe do zajedničkog i organiziranog, da tako kažem, pritiska ne samo arhivskih radnika i arhiva kao institucija, nego i historiografije kao struke, kao organizirane djelatnosti, u smislu da se tu ipak nešto postepeno poboljša. Sa svim time povezan je i problem publiciranja izvora i pitanje kritičke analize izvora i s time povezane političke volje.

S principijelnim stavom nema problema. U praksi je često drukčije, iako se ipak može reći da su se već do sada u naučnom radu koristile i sjednice Politburoa i nekih komisija, možda ne Revizione, Kadrovske ili Kontrolne. Za ozbiljan rad i ta bi se građa mogla koristiti. Apsurd je, usudujem se to reći, da se ponekad više kriju oni dokumenti u arhivskoj građi koji uopće nisu 'opasni', a daju se nekada oni koji bi mogli biti 'šakaljivi', jer ih nitko ne poznaje.

Rekao bih još samo dvije misli koje smatram problemom za izučavanje poslijeratne historije. Možda je to jako uopćeno, jednostrano, ali mislim da smo učinili lošu uslugu našoj historiografiji prejudiciranim ideološko-političkim propagandnim ocjenama našeg razvitka i njegove uspješnosti, koje su u suprotnosti sa tzv. dijalektičkim i historijskim gledanjem na razvitak — kao, npr., da smo revolucijom definitivno riješili nacionalno pitanje, što ne zaslužuje komentar.

Mislim da je izučavanje poslijeratnog perioda pretrpjelo izvjesnu štetu i zbog možda malo jednostranog odnosa, mada objektivno velikih potreba za izučavanjem nobovskog i međuratnog perioda. Tu smo mnogo energije utrošili. Tvrdim da je teškoća, što je uistinu subjektivan razlog, ali dobiva objektivne dimenzije za historičare, kako zapravo politika očekuje, da ne kažem zahtijeva, da nauka potvrđuje opravdanost i primjerenost njezinih pretpostavki, mjera itd., mada ima i mišljenja da se političari plaše da će historija pisati o 'glupostima' koje je politika učinila. Činjenica je da ima historičara koji to doista hoće dokazati, bez uzimanja u obzir prilika i konteksta, tako da ponekad historičari sami sebi otežavaju posao. Zato mislim da se organiziranim pristupom i nauka i historija konkretno moraju disciplinirano koristiti naučnim rezultatima u toj oblasti. Zapažamo izvjesnu jednostranost — izučavamo puno historiografskih tema uz neke proslave, jubileje ličnosti, njihove sabrane, izabrane radove i sl., čime se ruši sistematičan rad, čime na neki način pada koncentracija istraživača, a onemogućava se realizacija nekih dogovorenih zadataka koji imaju čak društveno utvrđeni prioritet itd., a post festum dešava se da su ti isti istraživači predmet kritike — ne radite sistematično, ne radite organizirano itd. Ne bih govorio o neracionalnostima kojih u užem materijalno-financijskom smislu ima puno i kad bismo ih bar donekle uklonili mogli bismo bar publicirati više izvora i sl. Ali tu se mi ne borimo dovoljno odlučno protiv nekih tzv. jubilarnih edicija i sl., jer smo u neku ruku i oportunisti kad nam takve narudžbine odgovaraju. Još samo nešto o ovoj cjelovitosti. Normalno, ni društveni razvitak nije bio cjelovit u tom idealnom smislu, jer smo kod svih revolucionarnih mjera imali puno nekih perifernih, negativnih efekata, znači to usmjeravanje društvenog razvoja

nije moglo biti cjelovito, niti će moći biti cjelovito. Ali opet izučavanje društvenog razvitka treba da vodi cjelovitom rezultatu, cjelovitoj predodžbi do koje ćemo vjerojatno doći na principu 'slaganja' pojedinih dijelova između kojih treba naći vezu.

Na kraju, svi ti problemi ne bi smjeli da nas demobiliziraju, da nas obeshrabre, iako ćemo kao historičari doživljavati kritiku ponekad prilično neargumentiranu da se bavimo sitnim, parcijalnim problemima itd. Stoga bi na neki način pledirao za veću agresivnost struke i stručnjaka u tom pozitivnom smislu riječi.

NEDJELJKA KREMZIR,

Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Zakonom o zaštiti arhivske građe i arhivima utvrđena je osnovna zadaća arhiva u SR Hrvatskoj pa tako i zadaća Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske da odabire, preuzima, sređuje, čuva, proučava i daje na korištenje arhivsku građu. Među preuzetim fondovima koje čuva Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske jesu i fondovi društveno-političkih organizacija republičkog značaja: Centralnog komiteta SKH, Republičke konferencije SSOH, Republičke konferencije SSRNH, Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske i sindikalnih organizacija.

Preuzeti su fondovi do kraja 1974. godine, osim fonda Centralnog komiteta SKH, koji je preuzet do kraja 1964. godine. Spisi su sređeni tako da slijede organizacionu strukturu tvorca fonda a od informativnih pomagala izrađen je detaljniji sumarni inventar. Premda je u momentu preuzimanja pri tvorcu fonda ostao dio spisa na stalnoj upotrebi kao, npr., kongresni materijali, materijali plenuma, kadrovski spisi i spisi povjerljive prirode još uvijek se u postojećim fondovima mogu naći dragocjeni podaci za pisanje historije SKJ (SKH), razvoja omladinske organizacije i socijalističkih samoupravnih odnosa. Prema vrsti spisa to su zapisnici, zaključci, referati, dio spisa za pripreme kongresa, plenuma savjetovanja ili sjednica u vezi s određenim aktualnim problemom; zatim odluke, upute, okružnice, direktivna pisma, izvještaji (godišnji, polugodišnji, mjesečni) bilo da su stigli s terena ili su nastali pri tvorcu fonda; informacije, analize, tabelarni broježani podaci, te ostali spisi nastali radom odjeljenja, komisija, sekcija ili grupa pri tvorcu fonda. Spisi sadrže podatke o organizacionom stanju, radu i promjenama u partijskoj organizaciji, ideološko-političkom radu, organizaciono-kadrovskim, privredno-ekonomskim problemima, obrazovanju, kulturi, samoupravljanju, brizi o omladini, porodici, zapošljavanju, standardu, agitaciji i propagandi i sl. O razdoblju 1945—1952. godine u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske nalazi se manji dio spisa a nakon 1952. godine ta količina naglo raste. S obzirom na to da je pri tvorcu fonda ostao dio spisa, trebalo bi da istraživači u okviru dogovorene teme istražuju spise i u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta

Hrvatske i preostale pri tvorcu fonda. Međutim, u istraživanju smo suočeni s problemom vremenske granice korištenja spisa tih fondova. Za bolje razumijevanje potrebno je naglasiti da tvorac fonda uslovljuje vremensku granicu korištenja. U vezi s tim donesene su 1962. godine odluke, uputstva i pravilnici, koji reguliraju korištenje spisa do kraja 1947. godine u SR Hrvatskoj. Tu vremensku granicu trebalo bi pomaknuti i u tom se smislu dogovaramo s tvorcima fondova. U međuvremenu istraživačima se omogućava korištenje spisa nakon 1947. godine samo uz suglasnost tvorca fonda.

dr DUŠAN BILANDŽIĆ,
Fakultet političkih nauka, Zagreb

Ovdje je bilo riječi o tome uklapaju li se i kako i druge društvene znanosti u historiju poslijeratnog razvoja? Uklapaju se, naravno! Evo, danas je bila rasprava o dijelu naše politologije, koji govori o današnjem momentu i s jednom od osnovnih teza kako je Ustav 1974. godine nekako rezultat stranputice, rezultat namjernog ili nenamjernog prekida kontinuiteta revolucije, a malo i starosti, a možda i senilnosti Josipa Broza Tita.

Takve teze lako nastaju u uvjetima ekonomske, a možda i društvene krize u Jugoslaviji. Važno je svuda isticati da se bez historiografije do prave teze o Ustavu 1974. godine ne može doći. Ne može zato, što veliki događaji imaju svoju dugu genezu. Vi znate da je pitanje 'šta je Jugoslavija?', otvoreno već u diskusiji između Nikole Pašića i Frana Supila i da se taj problem ne skida do današnjeg dana i neće se skidati još mnogo godina. Zato, ako se ne zna historijat, geneza stvari, njen razvoj, prelomni momenti, dođe se do zaključka da je neka odluka, npr. Ustav 1974., rezultat neke metafizičke sile koja se pojavila kao *deus ex machina* iz nečijeg kabinetskog uma upravo tog momenta kada je odluka pala.

Danas sam rekao i to ću sada morati ponoviti radi metodologije. Odluka o 'našem' Ustavu 1974. godine pala je 1964. i 1965. godine. Evo tog konteksta: Jugoslavija je tada imala političko rukovodstvo s razvijanim senzibilitetom: Kardelj, Bakarić, Vlahović itd. Njihovo političko »čulo« razvilo se još između dva rata, pa se produbilo u revoluciji i obogatilo poslije rata. I što se dešava? Jugoslavensko društvo zahvatila je vrtoglavica od uspjeha. U toku 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959 — sve do sredine 1960. vladala je svijest da se Jugoslavija definitivno odvojila od svoje balkanske osnove i da je trajektirana u novu civilizaciju. Nekima se činilo da će još biti malo religije dok popovi koji su živi ne umru, a poslije njih više nema religije, izumrijet će uskoro i robna proizvodnja, nacije, itd. Ali, ta 'vrtoglavica od uspjeha' imala je svoj temelj. Zamislite generaciju — toga je malo bilo u historiji čovječanstva — koja izvede trijumfalnu revoluciju, nakon toga izvede rekordnu obnovu zemlje, bržu od bilo koje evropske nacije, zatim, što je najvažnije, porazi staljinizam, nakon toga ostvari industrijalizaciju

sa stopom rasta od 14 do 15%, najveću na svijetu. Na toj osnovi se stvara svijest kako smo završili s našom balkanskom historijom. Međutim, ispod te velebnosti, počeo se obnavljati i raditi stari crv historije; jačaju pritisci na nacionalne manjine — Hrvati hoće da asimiliraju ono malo Talijana u Istri, hoće se asimilirati Mađar, Slovak, Albanac itd. Rodoljub Čolaković, kao ministar prosvjete, na sredini 1950-ih godina zahtijeva da se ukinu škole na jezicima nacionalnih manjina, jer će se onda toj djeci, pošto znaju 'državni' jezik, omogućiti da brže napreduju.

Na VII kongresu u Ljubljani istupe pojedinci koji iznose stavove da nacije odumiru i da treba početi s ideološkom pripremom formiranja jugoslavenske nacije. U isto vrijeme, na početku 60-ih godina, dolazi do praktičnog blokiranja rada savezne vlade zato što je federacija nagomilala gotovo svu akumulaciju u jednu kasu, pa je prilikom podjele kapitala na investicije po republikama svaki ministar zahtijevao da njegova republika dobije što više para iz savezne kase, a da u nju što manje unese i eto opasnosti. Jugoslavenski vrh, Tito—Kardelj i drugi, postavlja pitanje: što da se radi? Ili da se svadamo gotovo na 'krv i nož' oko tih para, ili da jednostavno s federalnog stola skinemo problem i taj novac damo radnim kolektivima pa neka oni investiraju kako hoće. U međuvremenu postajalo je sve jasnije da je umjesto odumiranja nacija rasla nacionalna svijest.

Iz svih republika primjećuju se pritisci da vode politiku kakva odgovara njima u republikama. Kakva je bila reakcija na to? Prva je ideja bila: opominjati pa i smjenjivati republička rukovodstva i te republike malo disciplinirati i sačuvati sistem. Međutim, zahvaljujući praktičnom senzibilitetu lidera revolucije taj mit je napušten. Vrh revolucije prelazi na rekonstrukciju jugoslavenskog sistema. Već 1964. i 1965. godine, ideja Ustava 1974. bila je u papirima u smislu projekcije. Tada je pala odluka: idemo graditi Jugoslaviju na dva pravca — jedan pravac ide preko republika koje će imati u rukama izvorni suverenitet, a drugi kolosijek ide pravcem da se privreda prevede na mehanizam robne proizvodnje. Logika dohotka uspostaviti će nove, ali organske veze među sitnim proizvođačima. Dakle, odluka o Ustavu je definitivno 'pala' 1965. godine. Tako će reći historičar ali sociolog i politolog će reći drugačije: nešto se tamo desilo, pritisci su nacionalisti, Savez komunista popustio, Tito malo ostario, preveli ga i donijeli Ustav.

Ili druga stvar, vi ste spominjali razne oblike mistifikacija. Znam da ima puno mistifikacija — oči isure čitajući neke besmislene tekstove. Nitko vas neće nagraditi što čitate hiljade stranica u kojima nema zrna, sve samo pljeva, a vi izgubiste dane. Odakle takav stil? Mislim da ima najmanje dva razloga: prvi, što su postojale dvije vrste svijesti — jedna se razvila kod revolucionarnog bloka, a druga je svijest bila dolje, ona duboka naslijeđena stara historijska svijest. Te dvije svijesti postojale su paralelno. Forumi su stvarali vizije — danas oblikuju neku viziju, a već sutra na sastanku kažu da je ona realizirana. Iz toga nastaju dva svijeta: ideološki i realni. Tako, na primjer: 1954. godine nakon Đilasovog slučaja jugoslavenski vrh donosi zaključak u kojem kaže ovako: Što se tiče samoupravljanja, ono je uglavnom dovršeno. Mi smo dobili histo-

rijsku bitku s etatizmom, on je uglavnom slomljen, kolektivi i komune dobili su autonomna prava, republike i federacija su samo servis komuna i poduzeća, prema tome, samoupravljanje je kao proces završeno. Politika je imala potrebu za tim, zato što je to bila reakcija na još ubrzaniji tempo decentralizacije i demokratizacije.

Drugo, treba da polazite od toga da smo mi komunisti imali intimnu vjeru u to da nacije zaista odumiru i da zato imamo pravo da ukinemo i republike. Međutim, to je jednostavno bila zabluda. I dalje: mistifikacija je imala funkciju u jednom društvu, kao što je ovo naše. Konflikt-nost prijeti da se društvo dijeli, a nismo htjeli podjele ni po koju cijenu, moramo biti zajedno i — onda prikrivamo naše unutrašnje protivrječnosti. Ili, dalje, naći ćete, npr., da veliki lider na mitingu kaže da je situacija dobra, a na zatvorenom sastanku će reći doslovno da smo »pred katastrofom«. Zašto? Zato, što on odvojen od javnosti na zatvorenom sastanku govori realnim jezikom, jer mora rješavati probleme. Vi sigurno nećete moći ništa napraviti bez tih dokumenata. To je istina. Ali, ne bih dokumente baš jako mistificirao. Ako uspijete povezati ove tokove i procese, vidjet ćete da ipak ništa nije skriveno. Na kraju krajeva, u hodu kada se događaji 'spoje', dobiva se uvjerenje da nije bilo velikih tajni. Jer ako pažljivo pročitate VIII kongres, vidjet ćete da Tito kaže da pođemo od partijske diskusije 1923. godine, kad je KPJ zahtijevala pravilan stav o nacionalnom pitanju. Druga teza mu je bila — oni koji misle na stvaranje jugoslavenske nacije u smislu negiranja drugih nacija, njima nema mjesta u Savezu komunista. Veljko Vlahović raspravlja o tezi koja se kod nas razvila o odumiranju nacije pa replicira da će nacije egzistirati i kad komunizam pobijedi na čitavoj kugli zemaljskoj. U tim je tezama ideja o 'federiranju' Federacije.

Međutim, nećete nikada naći nikakvih dokumenata za neke događaje. Npr., pitam Veselinova — »dobro družo Lalo, kako ste 1953. godine donijeli odluku da se ide na deset hektara, to je neracionalno. Deset hektara se moglo obraditi za vrijeme cara Dušana ili za vrijeme kralja Tomislava s dva vola u Pomoravlju i ovdje kod Drave. Prema tome, imati 10 hektara to nema smisla kad se ima traktor s kojim jedna familija može obraditi najmanje 30 do 40 hektara. Kaže on, »pravo da ti kažem, nije o tome bilo diskusije, nego jedanput drug Kardelj mene zove: oko 6 popodne telefonom kaže da je razgovarao s telefonom sa republikama da je sa Hrvatima malo prije razgovarao i ubijedio ih da pristanu na 10 hektara, pa veli, da li vi Vojvodani pristajete? Rekao sam — dobro kad su oni pristali, pristajemo i mi.« Naravno, sutra je Savezna skupština izglasala maksimum od 10 hektara. To su te stvari gdje ćete morati ići na razgovore s ljudima. Možda će vas ti ljudi pokušati uvjeriti da su bili 'centar svijeta' — dat će vam suprotne ili iskrivljene podatke. Evo vam još jedan primjer, 27, 28, 29. januara 1949. godine pala je odluka o kolektivizaciji, a Bakarić 20. decembra, dakle, 40 dana ranije kao predsjednik vlade drži govor u Saboru i zastupnicima kaže po prilici ovo: »Što se tiče politike na selu, naši kadrovi, izgleda, smatraju da im je jedini posao praviti psine seljacima. Neki hoće kolektivizaciju, ovi misle da će dokazati Informbirou da su pravi 'nastojašči kamunjisti'. Oni će samo dokazati da su obični avanturisti, neće dokazati ništa, ali će pokvariti savez radnika i seljaka iz revolucije.« Mjesec dana

nakon toga pada odluka o kolektivizaciji. Kako objasniti to da je Bakarčić bio jedan od vodećih ljudi? Ili nije znao, ili je znao pa je htio preduhitriti, tko će to sada znati. Mučan je posao taj poslijeratni period.

BILJANA KAŠIĆ:

Stječe se dojam iz ovoga što je drug Bilandžić izložio da se cijela poslijeratna historija može objasniti i rekonstruirati iz, uvjetno, principa nadgradnje; uvijek su u pitanju politbiroi, zatvorene sjednice, rukovodeće ličnosti, itd., i da je to najbitniji metodički princip.

DUŠAN BILANDŽIĆ:

Razumijem vaše pitanje. Dobiva se historija Politbiroa, a ne historija Partije i naroda. Ali znate, do sada nije donijeta ni jedna jedina odluka s debatom masa [...]. U historiji Partije imate dvije diskusije gdje je članstvo reklo što misli. To je bila diskusija 1923. godine i od tada nikada do ove godine. Ove godine je otvorena druga diskusija koja je mnogo slabija od one diskusije u smislu kvalitete itd. Nije CK pitao partijsko članstvo hoće li dizati ustanak, čak nije pitao ni plenum, nego su odlučila četiri čovjeka. Godine 1948. nije plenum CK otvorio »hajd-parkovsku« diskusiju hoće li dati otpor Staljinu ili ne, nego je odlučio prvo Tito, Ranković, Kardelj, Đilas, Tempo, Kidrič, — njih pet, šest, onda su pozvali plenum i kazali su — izjasnite se ali poželjno je da se izjasnite protiv Staljina. Da smo mi 1948. godine pustili slobodnu diskusiju odnio bi nas vrh, jer bi većina glasala za Staljina. Kompletno bosansko rukovodstvo bilo je ošamućeno. Ključ otvaranja i zatvaranja procesa bio je u rukama vrha. On je zbog toga izuzetno važan, važniji nego u nekim drugim sistemima i društvima, ali prihvaćam vašu primjedbenu da bi ostati na tomu bio pogrešan put. Prema tome, treba ubaciti i ono; tražite — mase! Meni kažu: zašto nisi govorio radničkoj klasi. Kažem, jesam malo, samo nisam rekao glavno — da je stopa viška vrijednosti koju daje radnička klasa Jugoslavije 300% veća nego stopa viška vrijednosti austrijske radničke klase.

mr LIDIJA SKLEVICKY,
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Nisam se htjela sasvim direktno uključiti u glavnu diskusiju, htjela sam skrenuti pažnju na jedno drugo zanemareno područje historijskog istraživanja. Mene je potaklo pitanje koje je Biljana Kašić postavila drugu Bilandžiću o pisanju najnovije historije. Mislim da se historija može i mora pisati i s druge ishodišne tačke, metaforički rečeno sa onoga drugog

kraja hijerarhijske piramide moći u društvu. Povijesna znanost i previše je dugo upravljala svoj pogled isključivo na njezin vrh, na moćne, tzv. 'velike ljude' koji su vjerojatno nekim slučajem, u 99,9% slučajeva bili muškarci. Došla sam do nužnosti da tu drugu točku artikuliram, zbog toga što se bavim, uvjetno rečeno, historijom žena, organiziranom djelatnošću žena, ali postavljam sebi uvjetno pitanje kako ta organizirana politička, društvena djelatnost može zapravo da aktivno djeluje na promjenu kulture koja je u nas još uvijek dominantno tradicijska kultura. U njezinim su okvirima žene stoljećima zauzimale drugorazredni položaj i, što je još važnije, bile su historijski nevidljive. Naime, žene nisu bile dijelovi strukture moći tako formulirane, čak i u vrijeme i revolucije i poslije revolucije, one su u znatnoj manjini participirale u tim vidljivim strukturama. Dakle, ukoliko želimo pratiti promjene položaja žene, treba da pratimo emancipatorski proces bar toliko koliko je društveno-politički i kulturno uvjetovan. Mislim da treba povući konzekvence iz predobro poznatog stava koji se često pripisuje Marxu i Engelsu, a preuzet je od Fouriera — da se stupanj emancipacije nekoga društva može mjeriti stupnjem emancipacije žena. Ako su, dakle, žene nevidljive, mislim da pred historijskom znanošću stoji nužnost otvaranja novih pitanja, sasvim novih pitanja, participacije velikog dijela stanovništva, čak i većine stanovništva, koju predstavljaju žene u društvenim procesima. Postoji više mogućih modela — u svome sam radu artikulirala model o kojem će biti posebno riječi, ali htjela bih na njega sada skrenuti pažnju, riječ je o modelu istraživanja strukture tradicijskog mišljenja. Naime, procesi njegove razgradnje idu mnogo polaganije od provođenja ostalih revolucionarnih promjena i uvijek se prelamaju i u političkoj razini. Govoreći o modelu strukture tradicijskog mišljenja parafrazirat ću istraživanje dr Dunje Rihtman-Auguštin, koja je o tome napisala našu prvu studiju takve vrste: Struktura tradicijskog mišljenja. Mislim da u njoj ima za historičare mnogo inspiracije i odgovora na neke od dilema koje su ovdje bile naznačene.

Naime, važno je uočiti da se suvremena povijesna zbivanja i život suvremenog čovjeka zbivaju na više planova simboličke akcije, tako da ne možemo ni jedan plan apsolutizirati kao odlučujući. I bez obzira na političke odluke koje mogu ići u jednom smjeru, postoje strukturalni otpori tim odlukama i oni bi se morali proučavati. Osim toga, druga je odluka toga modela što uočava da tradicijsko mišljenje kao takvo nije zbir skladnih vrednota, već je zbir konfliktnih vrednota i da te konfliktno vrednote čak vrlo dobro egzistiraju. Jedino istraživači često ne žele priznati mogućnost koegzistencije konfliktnih vrednota kako ne bi došlo 'raspada sistema'. No, u stvarnosti, takve vrednote, ako su bile u tako dugotrajnoj interakciji, sasvim dobro ostvaruju upravo ravnotežu sistema. Treća je osobina toga modela ono što je Biljana Kašić malo prije naglasila, a to je tzv. kibernetičko shvaćanje povijesti. Naime, prošlost se ne shvaća na jednom kontinuumu — prošlost-sadašnjost, kao sasvim odvojena područja, nego se kao prošlost shvaća sve ono što više nema budućnosti, što je isključilo sve mogućnosti osim jedne. Dakle, zapravo pratimo proces i zbog toga se može govoriti o tradicijskom mišljenju onakvom kakvo je i danas aktualno, njegovim modifikacijama i perspektivama u

budućnosti. To je bitno za shvaćanje relativnosti dosega u promjenama položaja žene, koje su s jedne strane znatne, dok se s druge tradicijsko mišljenje nije mnogo pomaklo u posljednjih 40 godina. Najveći se preokret dogodio u vrijeme NOB-a i nakon kratke uzlazne linije naglašavanja emancipatorskog kompleksa vrednota možemo pratiti opet silaznu liniju. Četvrta osobina toga modela, da dalje ne duljim, mislim da je to isto tako na drugi način ovdje spominjano — jesu dvije razine društvenog reda. To je zapravo strukturalistička pretpostavka Levyja Straussa o postojanju zamišljenog i ostvarenog reda, i da su ta dva tipa reda komplementarna da koegzistiraju u strukturi tradicijskog, ali i modernog mišljenja, budući da je uvijek zamjetan raskorak između strukture mišljenja i objektivne stvarnosti, tj. između nacrtu života i realizacije tih nacrtu. Uočila sam to i potvrdila i na primjeru historijskih izvora. Kad sam obrađivala dokumente AFŽ-a, i poslijeratne i ratne, uočljiva su dva nivoa u diskursu. S jedne je strane propagandno-mobilizacijski jezik, jezik referata, jezik ženske štampe, koji potiče na akciju i koji anticipira buduće stanje ljudske zajednice kao realnost, koji savršeno funkcioniše za tu svrhu.

Treba biti neprestano na oprezu da tu razinu ne hipostaziramo, da istinsko stanje ne izjednačimo sa željenim, zamišljenim redom i previdimo svu složenost povijesne zbilje. S druge strane, imamo referate — a ne zaboravimo, žene su bile na vrlo niskim pozicijama moći i kao pojedinci, ali i njihova organizacija AFŽ-a koja je bila najmasovnija, ali najmanje moćna od svih masovnih organizacija — dokumente koji trezveno govore o praktičnim zadacima AFŽ-a, o realnom stanju, služe se kritičkom prosudbom, samokritikom i fantastičnim smjernicama za rješavanje toga stanja. Tek u saopćavanju i sučeljavanju tih dviju razina društvenog reda, ili diskursa, kad je riječ o izvorima, možemo uopće govoriti o nekakvom početku ozbiljnog istraživanja društvenih procesa.

VLADIMIR SABOLIĆ,
Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split

Mislim da smo danas zaista dovoljno govorili o metodološkim pitanjima. Eto, dr Bilandžić kaže da metodologija za poslijeratnu povijest u povijesnoj znanosti i ne postoji. Mislim da o metodološkim pitanjima danas nismo nešto više rekli od onoga što je prije desetak godina rečeno na Trećem programu Radio-Beograda i kasnije u diskusijama naših historičara, a dio je toga objavljen i u časopisu ovog Instituta, te nekim drugim publikacijama.

Riječ je o »starom« problemu konstatiranja odnosa povijesti i ostalih društvenih znanosti; koliko se susreću, koliko se ne susreću, koliko i kako bi trebalo da se susreću itd. A to je još uvijek razgovor o tome što ne valja, odnosno kako bi trebalo biti. Stoga smatram da je neposredni korak dalje konkretna obrada poslijeratnih tema i da je to presudno važno za daljnji razvoj historiografije, to više, što su dosadašnji rezultati, barem koliko sam ih mogao upoznati, brojčano mali i pretežno se zadržavaju

na širim razinama, te što im je osnovno obilježje da istražuju prvenstveno razne aspekte političke povijesti poslijeratnog perioda. U tom smislu sigurno da dr Bilandžić ima pravo da za tu i takvu političku povijest odluke Politbiroa i drugih centralnih organa kao izvor imaju bitnu važnost.

Mana je naš mladih historičara, a prvenstveno govorim o sebi i iskustvima u svojoj ustanovi, što, kad smo se opredijelili za taj rad, nepovezani u znanstvenom i stručnom smislu, počeli smo istraživati preobimne teme, maltene s namjerom pisanja sinteze poslijeratnog perioda za ovo uže područje i tada, u toku rada i raznog lutanja, odjednom se spozna da je tema pregolema za početnika, da nadvladava trenutne snage i mogućnosti, te lišeni metodoloških pomagala pomalo se vraćamo unatrag, temu lomimo na manje dijelove i tako pokušavamo savladati zadano. Isto se dešavalo i kolegama za međuratno i ratno razdoblje.

Što se tiče diskusije do sada, čini mi se da bi s jedne strane mogla biti sretna okolnost što pripadamo raznolikim društvenim znanostima, od kojih se, uz ostalo, svaka razlikuje i načinom obrade istraživačkih pitanja, no isto je tako vidljivo da povijesti postavljamo i bitno različita pitanja i bojim se da to za historiografiju nije sretna okolnost. Eto, ovdje je, uz ostalo, istaknuto kako je smisao povijesnih istraživanja — istraživanje mistifikacija. Smatram da se takvo određenje smisla istraživanja povijesti ne može prihvatiti.

Mislim da u tom pogledu stoji ono što je rekao danas neki kolega a to je otprilike, da je osnovno kako da historiografija, tj. mi unutar nje, ustanovimo točku s koje ćemo zatim vrednovati povijesne procese, događaje i ličnosti nakon 1945. godine. To nije nepoznato. Naprotiv! Kao da smo zaboravili ono što je u povijesnoj znanosti davno naznačeno. I kolegica Kašić je o tome nešto govorila.

Smisao i određujuća točka za mene je kao istraživača spoznaja da čovjek, kao društveno biće, ima povijesnu obvezu i nužnost boriti se za prevladavanje i ukidanje svih otuđenja. I da je to osnovni smisao čovjeka i pokretačka snaga povijesnog razvoja i na ovom našem prostoru u razmatranom vremenu. Pri tome prvenstvo dajemo sferi ljudskog rada, tj. ukupnog čovjekovog djelovanja.

Neki je kolega spomenuo da ga kao tematska cjelina zanima štrajk u Trbovlju 1958. godine. Po meni, samo ako u ocjenu procesa nakon 1945. godine krenemo ranije navedenim putem, moći ćemo spoznati što je navedeni štrajk predstavljao u poslijeratnoj povijesti Jugoslavije i Slovenije, i koji su mu dubinski razlozi. Jasno je da su pri takvom pristupu stavovi, npr., Politbiroa KPJ o tom štrajku nedovoljni za davanje potpune povijesne ocjene, tj. ukoliko istraživač želi prevladati okvire političke povijesti.

Dozvolite još nešto sasvim konkretno. Ne znam koliko se ostali kolege s tim susreću, no problematika istraživanja regionalne povijesti mislim da zaslužuje također posebnu pažnju. Tu se nalazimo pred zaista velikim problemima, neovisno o tematici istraživanja. U odnosu na arhivsku građu i probleme oko mogućnosti njezina korištenja, možda smo čak u povoljnijem položaju od kolega koji istražuju procese na jugoslavenskom planu, no u pogledu dostupne literature i periodike situacija nije sjajna.

S druge strane, svi mi osjećamo kao bitan nedostatak i nepostojanje mogućnosti upoznavanja tokova i konkretnih dostignuća istraživanja poslijeratnog perioda van Jugoslavije. Nema originala a pogotovo prijevoda oglednih primjera istraživanja, kao mogućeg izvora novih i drugačijih metodoloških pristupa i načina obrade, npr. historiografija Francuske, Njemačke (istočne i zapadne), Sovjetskog Saveza i niza drugih. Jer, ukoliko želimo vidjeti, npr., strukturalistički ili bilo koji drugi pristup poslijeratnoj tematici, ako možemo nekako izvući neku korist iz toga, jedini je način taj da na konkretnim istraživanjima vidimo, može li se nešto od toga uzeti kao metodološko pomagalo.

A ovako ispada da je dr Bilandžić doista u pravu.

LYDIA SKLEVICKY:

Interpretacija koju je dao prof. Bilandžić neobično je ekskluzivna. Kako »obični istraživač« koji nije »miljenik bogova«, da se tako slikovito izrazim, može objasniti onu »proizvoljnu« i već na prvi pogled prilično neracionalnu veličinu strukture seoskog posjeda, kad je sigurno da ga njegovi konvencionalni izvori neće uputiti u telefonske razgovore vođene duboko u noć. No, može tu povijesnu činjenicu pokušati objasniti drugim putem. Ne kažem da bi se u ovom konkretnom slučaju doista došlo do zadovoljavajućeg rezultata, no, ipak, vrijedilo bi pokušati. Može se, npr., analizirati regionalno porijeklo ljudi koji su predlagali i zagovarali upravo ovakav mali posjed. Pa, zatim, prema tim regijama analizirati tamošnju strukturu seoskog posjeda, budući da je on na jugoslavenskom prostoru imao znatne varijacije. Možda takve »regionalne tradicije« otkriju neke korisne indicije. Druga bi mogućnost bila pogledati jesu li ljudi koji su donosili tu odluku uopće imali ikakve veze, osim teorijske (ako jesu, pitanje je koje teorijske tradicije) ili »službenog resora« s poljoprivrednim načinom proizvodnje. Tek tako bi se mogla isključiti mogućnost da je pri donošenju te odluke bila riječ naprosto o neponovljivoj »igri slučaja«, odnosno neracionalnom postupku tout court.

mr MARIJAN MATICKA,
Filozofski fakultet, Zagreb

Želio bih samo nešto kazati u vezi s metodologijom proučavanja poslijeratnog razdoblja. Mislim da mi ne tražimo neku novu metodologiju koja bi vrijedila samo za poslijeratnu povijest, već tražimo način kako primijeniti metode i teorijske postavke metodologije historijske znanosti na to konkretno povijesno razdoblje. Hoću reći, ako poslijeratno razdoblje smatramo prošlošću, poviješću, predmetom našeg istraživanja, a zacijelo to činimo, tada i za proučavanje toga razdoblja vrijede neki opći principi istraživačkog postupka koji vrijede i za ostala razdoblja, od starog ili

srednjeg vijeka pa dalje. Dakako, metodologija historijske znanosti nije nešto statično, nešto jednom za uvijek dano, jer se neprestano obogaćuje novim tehnikama, postupcima, metodama. Pri tome uvijek mislim na marksistički pristup povijesti. Prema tome možemo govoriti o specifičnostima u istraživanjima poslijeratne povijesti te obogaćujemo li i dopri» nosimo li i kako metodologiji historijske znanosti, ali temeljna načela mislim da ne moramo otkrivati.

Za proučavanje poslijeratnog razdoblja veoma je bitno kako i koja pitanja postavljamo. Dakle, postoji problem pitanja, modela, koncepta. Govorila je o tome drugarica Sklevicky. Postavljanje pravih pitanja trebalo bi otvoriti široke mogućnosti istraživanja poslijeratnog razdoblja. Nisu jedine mogućnosti istraživanja poslijeratnog razdoblja u traženju odgovora na pitanja koja pretpostavljaju kao osnovnu izvornu građu zapisnike najužih partijskih i državnih organa. Naravno, i to je potrebno istraživati, ali ne bismo smjeli orijentirati istraživanja poslijeratnog razdoblja samo po uzorima uske političke historije. Treba, zaista, učiniti sve napore da se ta građa što pažljivije prikuplja, sređuje i postaje dostupna istraživačima bez nekih većih ograničenja. Ali, historija se ne piše samo na temelju političkih izvještaja, ocjena i zapisnika zatvorenih sastanaka, pa ni samo onoga što imamo u arhivima, već se nužno mora koristiti s mnogo većim korpusom izvora. Postoji, naime, dijalektički odnos između historičareva pitanja, traženja mogućih izvora, ponovnog oblikovanja pitanja i, napokon, davanja odgovora. Dakle, pitanje nas prisiljava da tražimo izvore, a oni nisu nužno samo u arhivima, a izvori nas potiču na oblikovanje pitanje. Dakako, takav proces prilično ovisi o sposobnostima historičara, a, naravno, i općedruštvenim prilikama. Ne treba da se previše bojimo što odgovor na pitanje neće biti konačan. Konačnih odgovora nema ni na pitanja za mnogo starija razdoblja. Uostalom, kad bi se mogli dati konačni odgovori brzo bi nestalo historijske znanosti, pa i uopće svake znanosti. Prema tome, valjalo bi se koristiti raznovrsnom dostupnom građom — ekonomskim analizama i elaboratima, sociološkim i politološkim istraživanjima, statističkim popisima i podacima, časopisima i knjigama koje nisu samo literatura već i izvor o shvaćanjima određenog razdoblja. Ima još toga. Tu je i golemi izvorni materijal koji je rezultat suvremenog razvoja tehnike i tehničkih pomagala — fotografije, filmovi, magnetoskopski i magnetofonski zapisi itd. Ponekad imam osjećaj da u strahu od množine izvora želimo istraživati poslijeratno razdoblje samo na tzv. tradicionalni način i zato se toliko žalimo na nepristupačnost i nesređenost građe. Na tradicionalni način više-manje znamo raditi, a za drugačije načine postavlja se pitanje postupaka, tehnika i metoda kojima bi se trebalo koristiti da se dođe do rezultata. Želio sam, zapravo, reći da proučavanje poslijeratne historije daje priliku da se metodologija historije obogati primjerima istraživanja na novim kategorijama izvora, novim tehnikama i metodama, konceptualizacijom. Sve je to opet povezano s pitanjima interdisciplinarnosti, timskog rada, planiranja i organiziranja historiografskog rada. Znam da je mnogo lakše o tome govoriti nego to ostvarivati, ali to su pitanja o kojima treba da razgovaramo i da se dogovaramo. U tome vidim i svrhu našeg sastanka. Na kraju nekao bih nešto i o regionalnoj historiji. Istraživanja na tom nivou izuzetno su važna. No, tu bi trebalo afirmirati pristup koji ne bi

značio samo »spuštanje« na regionalni prostor, argumentiranje zaključaka istraživanja šireg područja, općih procesa. Riječ je o uzajamnosti, tj. da se pokaže koliko, kako, kada nešto posebno sudjeluje u općem, odnosno obratno.

SENKA BABOVIĆ,
Istorijski institut Crne Gore, Titograd

Uključila bih se u ovu zanimljivu diskusiju da iznesem samo jednu svoju impresiju. Imam utisak da smo se uplašili nemoći historiografije, da je ona nemoćna da odgovori zadatku koji mi postavljamo pred nju. Tu se slažem s diskusijom nekih prethodnika historičara o principima historiografije kao nauke. Htjela bih podsjetiti da historiografija ima svoju genezu kao što je imaju historijski procesi.

BILJANA KAŠIĆ:

Naš prvi razgovor o metodologijskim problemima poslijeratnih istraživanja nema intenciju da se ad hoc usuglasimo u pristupu. Riječ je ponajprije o tragalaštvu pristupa koji je za proučavanje poslijeratnog razdoblja posebice značajan.

mr JERA VODUŠEK,
Institut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana

Predlažem da nastavimo jučerašnju raspravu. Mogli bismo pokušati da je bar nekako zaokružimo i zatim pređemo na drugi dio — na način rada pojedinačnih instituta, timova i istraživača. I tu bismo se morali dogovoriti kako ćemo to raspravljati. Jedan od prijedloga bio je da se ta rasprava vodi po tematskim kompleksima. Onda bismo se morali dogovoriti koji su to kompleksi o kojima ćemo raspravljati u ovo kratko vrijeme koje nam je danas još ostalo.

mr NADA JURUKOVA,
Institut za nacionalna istorija, Skopje

Zadržala bih se na pitanju arhivske građe o kojoj, po mom mišljenju, možemo na kraju donijeti zaključak koji proizlazi iz uvida u arhivske izvore većeg dijela arhivskih centara u čitavoj Jugoslaviji:

Prvo, vrlo važan problem u izučavanju historije poslijeratnog perioda u našoj zemlji jest nesrednost i neselektivnost arhivske dokumentacije s jedne strane, a s druge nedostupnost arhiva susjednih država.

Drugo, jedan je od osnovnih i primarnih ciljeva istraživača pravilno pristupanje i davanje prave analize kvalitativnog i kvantitativnog sadržaja dostupne građe, a zatim naučna obrada i davanje autentične sinteze značenja društveno-političkih, privrednih i kulturno-prosvjetnih problema i revolucionarnih procesa.

Osim arhivskim istraživanjima, pri proučavanju pojedinih problema naučni se radnici moraju baviti i istraživanjem, služeći se sociološkim metodama, a najviše metodom ankete.

ZLATKO ČEPO:

Prilikom predstavljanja suradnika Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, odnosno njegove Sekcije za proučavanje poslijeratne izgradnje, izostao je jedan njihov zajednički zadatak s kojim bih htio da upoznam ovaj skup kao i s nekim problemima vezanim uz to. Mi smo na sredini ove godine potpisali ugovor s Predsjedništvom Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske da izradimo dvotomnu historiju Komunističke partije Hrvatske, odnosno Saveza komunista Hrvatske.

Projekt sadrži dva dijela — prvi dio je ono što već pripada, po nama, pravoj historiji, kako se to kaže. To je historija radničkog pokreta od njegovih početaka, Komunističke partije između dva rata i u toku drugoga svjetskog rata. Taj prvi tom bi imao biti gotov za otprilike tri godine.

Drugi tom sadrži pregled poslijeratnog razvoja, tj. pregled borbe za izgradnju socijalizma. Taj bi drugi tom imao biti gotov za otprilike pet godina. U situaciji kad nema ni minimalnih historiografskih — ne socioloških, politoloških, politekonomskih i ostalih — istraživanja, postavlja se pitanje kako uopće prići tom zadatku. Naravno, na tom zadatku neće raditi samo suradnici Sekcije, nego i vanjski suradnici, međutim, ni njih nije tako mnogo.

Postavlja se ipak pitanje da se mora raditi na osnovi građe jer sintetskih pregleda nemamo. O arhivskoj građi za istraživanje poslijeratnog razvoja u Hrvatskoj bilo je mnogo govora na nedavnom sastanku, a inače se o tome mnogo govori. Stanje u Hrvatskoj, općenito rečeno, ne zadovoljava, naročito za prvi, tzv. administrativni period.

Slušajući jučerašnje diskusije, kao i neke ranije rasprave, stekao sam dojam da historičari poslijeratnog perioda očekuju jedan moderan arhiv, kompjuterski organiziran, sreden, u kojem su u jednom fasciklu zapisnici sjednica Organizacionog biroa, a drugom zapisnici sjednica Kadrovske komisije, u trećoj kutiji zapisnici sjednica neke druge komisije itd. Na žalost, stanje nije ni izdaleka takvo. Takvo je da, zapravo, za prvi administrativni period, od 1945. do 1948, u našem Arhivu, o čemu je jučer govorila drugarica Kremzir, imamo doista najviše dnevnih redova

sjednica Organizacionog biroa i pojedinih komisija. Zapisnici tih sjednica vrlo su malobrojni i sada se postavlja pitanje — kako daje?

Mislim da usprkos tome postoji izlaz. U to vrijeme nisu vođeni pravi stenografski zapisnici koji se mogu koristiti kao ovi današnji materijali. To su bili obično rukom hvatani zapisnici, često puta vrlo kratki, sažeti, a većina ih je izgubljena. Godine 1951. i 1952, kada je zaprijetila opasnost od napada zemalja istočnoevropskog lagersa na čelu sa SSSR-om, donesena je odluka da se centralna partijska i državna arhiva povuče u Bileću, a da se naprave izbori republičkih arhiva i povuku u unutrašnjost. Prilikom toga izbora dosta toga što je važno nestalo je, tako da, zapravo, imamo najveću nepoznanicu ne od 1941. do 1945, nego od 1945. do 1952—1953. godine.

Postavlja se pitanje kako raditi u takvoj situaciji? Mislim da se može naći izlaz, postoji mogućnost rekonstrukcije. Naime, arhivska je građa prvi, primarni, ali ne jedini historiografski izvor. Postoji tadašnja štampa, postoje svjedočanstva živih ljudi, aktera povijesnih zbivanja, njihove zabilješke, sjećanja, memoari koje bi trebalo sistematski prikupljati. To je zadatak kome još nitko u Hrvatskoj nije pristupio. Govorim o prikupljanju memoarske građe za poslijeratno razdoblje, ne za predratno i za ratno. Mnogo je učinjeno i mnogo je tih memoara prikupljeno za predratno i ratno razdoblje, ali gotovo ništa nije prikupljeno za poslijeratno razdoblje.

U to su vrijeme izlazile i partijske novine — svaka republika je imala svoj list, službeni, partijski. U njima su izlazili i tzv. direktivni članci iz kojih se vidi koji su to najvažniji problemi koji su dominirali u pojedinom periodu, a koji su to vrlo je lako reći. Revolucija je tek pobijedila, izvojevana je oružana pobjeda, a pravu pobjedu nad klasnim neprijateljem tek je trebalo dobiti. Zbog toga ti direktivni članci obiluju napisima o potrebi obnove zemlje, borbi protiv ostataka starog društva, ne samo otvorenih neprijatelja, ostataka kvistlinga, raznih križarskih grupa — govorim za Hrvatsku u kojoj su križarske grupe bile veći problem nego ostaci četnika koji su više dominirali u Bosni i Hercegovini i dijelom u Srbiji. U tom razdoblju dominira intenzivan rad Partije, ona zasieda gotovo permanentno, odlučuje o svemu i o svačemu, često puta i o beznačajnim stvarima. Sve to dolazi do izražaja u tim instruktivnim člancima, pa se prema tome uz pomoć dnevnih redova i instruktivnih članaka mogu rekonstruirati najosnovniji tokovi razvoja rada Partije. Naravno, to nije nacionalna historija, ali s obzirom na to da Partija postaje rukovodeća snaga u društvu, njezina historija u većoj mjeri pokriva historiju društva uopće. Od 1952—1953. godine lakše je. Od VI kongresa objavljuju se svi kongresni materijali, publiciraju se materijali važnijih plenuma, bilo u štampi parcijalno, bilo kompletno. Naravno, nikada sve nije objavljeno, uvijek je ostalo pojedinih diskusija, tajnih, za koje, kako reče prof. Bilandžić, treba »hvatati ljude za rukav«, treba ih pitati i vidjeti kako je do koje odluke došlo.

To bi bio taj osnovni problem koji po mom mišljenju stoji pred autorima buduće sinteze. Niemu neće puno pomoći rasprave o nekim metodološkim problemima. Realizaciji toga zadatka može pomoći jedino strpljivi individualni rad. Tu se postavlja i pitanje kako se organizirati?

Postoje dva pristupa: jedan je pristup da suradnici problematski obrade svoj dio kojim se bave, a drugi je mogućnost da se cijeli period podijeli na kraća razdoblja, naravno vodeći računa o odgovarajućim kamenima međašima u toj poslijeratnoj historiji koja, naposljetku, ako hoćete, ne može da izbjegne one nedostatke građanske historiografije da ipak bude historija foruma, a ne historija naroda i klasa. Jer, konačno, što je naša historija dugo vremena bila, pa i danas — nego historija kraljeva, bitaka, odluka itd.

Zamislite kakve su arhivske podatke nalazili historičari koji se bave, recimo, razdobljem hrvatskih nacionalnih vladara? Iz tri, četiri podatka o nekom vladaru, iskonstruirana je cijela slika. A mi ovdje kukamo nad nedostatkom arhivske građe.

Mislim da je za nas, osim ovoga prvog perioda, jedan drugi problem — preobilnost arhivske građe, problem kako tu preobilnu arhivsku građu što lakše savladati. Je li poći, recimo, u historiji Partije od analize izvještaja o radu pojedinih partijskih organizacija? Zamislite kad bi takav posao bio moguć i tko bi ga mogao završiti kad bi radio po zapisnicima sjednica osnovnih organizacija, sumirao dalje preko općinskih komiteta i viših partijskih foruma pa do Centralnog komiteta.

Prema tome, ta prva historija koja će biti napisana ne može da ne bude zapravo historija foruma i političkih odluka i zbog toga ne treba ni da budemo preambiciozni. Teško da se može dostići ono što se u suvremenom svijetu dostiže, a to je da to bude nacionalna historija, historija društva, društvenih klasa, njegove strukture, borbe itd. To će biti politička historija, i to će biti mnogo u odnosu na ono što sada imamo, jer sada nemamo zapravo ništa, osim pregleda na nivou Jugoslavije.

Osobno mislim da pregled historije KPH/SKH ne smije ponavljati historiju SKJ, da mora otići dalje, da mora biti više republički, da mora biti više regionalan, da u njemu moraju biti više istaknute specifičnosti, a da to nije ni najmanje lako ostvariti.

MARTIN IVANIČ:

Mislim da u ime arhivskih radnika treba upozoriti na ovo. Kao istraživači dolazimo pred arhivske radnike sa zahtjevima da nam pripreme građu tematski, o problemima koje želimo izučavati. Vjerojatno nije problem pripremiti građu za jednog korisnika, kad on kaže — treba mi ta i ta sjednica toga i toga foruma, datum itd., ali kad korisnik zatraži građu o nekom problemu, tematski obrađenu, pripremljenu i sl., onda arhivski radnik treba da već obavi, uslovno ću reći, prvu fazu istraživanja, a nikada se taj posao arhivskih radnika ne tretira u tom smislu. Mislim da oni imaju čak neki kompleks da ih se tretira kao neke servisere koji moraju obaviti sve što netko izmisli. Sada, naravno, malo pretjerujem, ali mislim da bi bilo u redu da taj odnos drugačije postavimo. Nedavno je Arhivsko društvo Slovenije imalo tridesetogodišnjicu i tom prilikom su u prvom redu kolege koji se bave pedagoškim istraživačkim radom uka-

zali na to da bi možda neki drugi tretman ne samo arhiva, nego prije svega arhivskih radnika, trebalo izboriti i uspostaviti. Mislim da se tim može razviti afirmativniji odnos arhivskih radnika prema problemu i same arhivske građe i njezine obrade i samog istraživanja.

I kad sam već uzeo riječ, samo skrećem pažnju na pitanje koje ću pojednostavnjeno postaviti: Što nama zapravo u struci znači dijalektika? Teorijski se može reći da je riječ o prerastanju društvenih procesa i pojava u svoju suprotnost. Kako, međutim, to shvatiti i pokazati u istraživačkom radu? I drugo, puno se govori o proučavanju svakodnevnog života. To još nije definirano, mada ima — po mom mišljenju — čak i banalnih odgovora da je riječ prije svega o izučavanju praktične realizacije stavova, rezolucija, deklaracija i intencija foruma i različitih organa. Mislim da to nije tako jednostavno. Ali od odgovora što je onda ono što bismo, zapravo, morali izučavati, umnogome ovisi i pitanje selekcije izvora.

Mislim da bi trebalo vidjeti, a tu ćete vi moći puno više reći, jesu li to one pojave i odnosi koji su bitno utjecali na promjene načina života ili su to neki, ponovo ću reći, banalni primjeri i slučajevi iz života koje istraživač manje-više prema svom »ukusu« uzima u obradu.

DUŠAN NEČAK:

Jučer smo mnogo govorili o suradnji između historiografije i historičara i ostalih naučnih disciplina, o potrebi interdisciplinarnog pristupa u proučavanju poslijeratnog razdoblja, ali, ako se ne varam, nitko od nas nije definirao ili na konkretnim primjerima pokazao kako to zamišlja i što je interdisciplinarnost u biti, kako je provesti? Do sada smo vidjeli samo da se široka paleta znanstvenih disciplina bavi historijom nakon drugoga svjetskog rata i da se te znanstvene discipline bave na svoj način historijom nakon drugoga svjetskog rata. Bit ću konkretan — kolege iz Slovenije to već znaju, ali ier će možda biti interesantno i za druge, ukazat ću na jedno moje, na žalost, loše iskustvo u interdisciplinarnosti. O čemu je riječ? Kad smo prije otprilike dvije godine počeli razmišljati o pripremanju drugog izdanja Historije Slovenaca, bio sam zamoljen da nriredim koncept o obuhvaćanju poslijeratnog razdoblja što sam i uradio. U te sam svrhe pozvao na suradnju ne samo historičare već i po jednog kulturologa — politologa, ekonomista i pravnika, te preuzeo pravo da kao tzv. urednik-historičar napišem nešto iz svih tih materijala. Međutim, našao sam se nakon godinu dana u »neobranom grožđu«. Od ostalih, s izuzetkom pravnika, nisam mogao uzeti ništa od onoga što mi historičari nazivamo sintezom nekog vremena, događaja, procesa itd. mada je svaki dio studije, gledajući pojedinačno, bio dobar i zaslužuje objavljivanje u stručnim revijama tih struka. Za historiografiju je to, na žalost, bilo praktički izgubljeno, neupotrebljivo.

To je samo jedno loše iskustvo, ali mislim da kad već govorimo o potrebi interdisciplinarnosti da moramo imati viziju što to nama znači? Znači

li to da historičar obavlja sintezu i upotrebljava rezultate ostalih nauka? Znači li to timski rad ili nešto drugo? Svi mi ovdje bavimo se tim problemom a vrlo bih rado čuo od vas kako vi razmišljate o tome, što ste vi sami u tome napravili i ima li nekih rezultata u tom interdisciplinarnom radu? Hvala.

BERISLAV JANDRIĆ,
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Htio bih istaći ovu zanimljivost što se tiče korištenja arhivske građe, odnosno povezati je s prethodnom diskusijom. Radim u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u poslijeratnoj sekciji, na temi »Organizacioni razvoj KPH/SKH od oslobođenja do 1980. godine«. U magistarskom radu obrađujem i razdoblje razvoja KPH od oslobođenja do Drugog kongresa KPH, odnosno do 1948. godine. S obzirom na to da su za to potrebni arhivski izvori, prvo sam se obratio Arhivu Instituta u kojem radim i dobio sam na upotrebu potrebnu građu, ali sa zaključno 1947. godinom. Budući da tema prelazi tu godinu, u ime čitave Sekcije pismeno je zatražena dozvola od CK SKH za upotrebu građe od 1947. godine nadalje. No, dozvola nije do sada dobivena.

U potrazi za arhivskom građom, s pismenom preporukom Instituta u kojem radim, otišao sam u Arhiv CK SKJ u Beograd, gdje je situacija, na koju sam naišao, bila sasvim drugačija. Zapravo to je ta zanimljivost na koju vam želim ukazati što se tiče upotrebe, odnosno korištenja arhivske građe.

Bez ikakvih problema, a na svoje veliko iznenađenje, dobio sam na upotrebu sve što mi je bilo potrebno, daleko premašivši 1947. godinu. Kako je ovdje bilo mnogo rasprava, odnosno diskusije oko korištenja arhivske građe, bilo bi zaista interesantno saznati kako je moguće da Institut u kojem radim na tim poslovima (IHRPH) ne može da svome radniku omogućiti uvid u građu od 1947. godine nadalje, dok je to u drugoj ustanovi odnosno Republici moguće. Nije li vrijeme da se mijenja Zakon o korištenju arhivske građe, donijet 1963. godine koji ne dozvoljava upotrebu građe od 1947. godine nadalje. Taj je Zakon vrijeme pregazilo. Donesen je prije više od dvadesetak godina i ne može da zadovolji današnje potrebe istraživača.

JERA VODUŠEK:

Željela bih da s dosadašnjom diskusijom povežem još neka pitanja. Mnogo smo razgovarali o metodologiji, ali meni smeta što tu metodologiju nismo vezivali s konkretnim historiografskim radom. Ostaje nam još uvijek otvoreno pitanje arhiva, gdje nismo čak ni utvrdili kakvo je stanje u našim arhivima. Svi mi radimo u nekim arhivima, ali smo čuli nešto podataka iz problematike jedino za Sloveniju i sad za Hrvatsku.

Prvo, željela bih se osvrnuti na ono što su kao probleme otvorili drugovi Končar, Borovčanin, Nećak i još neki. Ocjenjujući to, mislim da su svi, polazeći od svoga osnovnog zanimanja — historičara, pokušali da ukažu na neke probleme koji više nisu samo na razini pitanja osnovnog metoda rada historičara (iako se i sam taj metod može razlikovati, zavisno od stupnja obrađenosti građe, pa i od same sposobnosti naučnika, iako im je osnovna intencija ista), već su ukazali, svaki sa svog stanovišta — iskustva, na probleme pristupa historijskoj analizi i interpretaciji. A to već pokazuje, što jako raduje, prelazak na viši stepen historiografske obrade naše poslijeratne historije (barem onoga vremenskog perioda, koji su do danas poslijeratni historičari najviše obrađivali, a to je prvi poslijeratni period). O čemu je riječ. Kad smo već ustanovili neki kvantum podataka (događaja, a to je u historiografiji, posebno u poslijeratnoj, često mukotrpan posao), prelazimo na viši nivo interpretacije tih podataka, na njihovo problematiziranje, ocjenjivanje, interpretiranje tzv. procesa u društvu, kako su se u stvarnosti događali. Nadam se da takva ocjena stanja nije previše optimistična. Zašto je taj posao mukotrpan, a neophodan — zato što je ponekad iz velike količine podataka (uz to svi znamo i kakvi su ti podaci, da ih treba dopunjavati, provjeravati, čak ih je ponekad teško uočiti bez temeljitog poznavanja arhivske građe) teže odabrati i sistematizirati ono što je bitno za oslikavanje i prema tome za analizu stvarnog zbivanja u prošlosti. Mnogi od vas ocjenjuju takav posao kao pozitivizam, a za mene to je baza rada, smatram da nam je takav pozitivizam, u ovoj fazi i te kako potreban. Takvim odbacivanjem »pozitivizma« nismo napravili korak dalje. Konkretno, kako se onda takve ocjene odražavaju na praksi. Mislim da je u temelju naučno i metodološki pogrešan stav: npr., partijskom historijom neka se bave partijski historičari (a, uz to, oni su i ti koji su spremni pristajati na dogmatske interpretacije) a toga ima, ili, da je za proučavanje Partije dovoljno poznavati publiciranu građu (a takvih stavova ima prilično među nehistoričarima), ili poznavati zapisnike CK (u najviše slučajeva samo zapisnike CK SKJ). To ne znači da sam protiv specijalizacije u historiografiji, nego znači, kako mislim, da nam je historiografska analiza prošlosti i te kako potrebna. A ne treba takav metod (pozitivistički) nametati ostalim naukama, koje se sve više utječu baš historiji, jer svojim metodom ili nisu kadre ili ne mogu davati odgovore na pitanja današnjosti. Ili drugim riječima, mogu pristati na diskusiju o relevantnosti tema koje se u historiografiji istražuju, na diskusiju o krizi historiografije ili o tome imamo li koncept i kakav je taj koncept (ali to, po meni, tangira pitanje sinteze), ali ne mogu pristati na tvrdnju da historija po svom metodu nije nauka i da se taj metod svodi na pozitivizam i strukturalizam.

Samim tim već sam djelomično i odgovorila da nije naprosto riječ o ideologizaciji. Obratno, smatram da je takva ocjena, sa stanovišta današnjih zbivanja, donekle i uvredljiva za onog historičara koji i na poslijeratnoj historiji želi obaviti pošten posao. Time ne želim tvrditi da nema i pisaca čiji su ciljevi podređeni drugim namjerama. Ali to otvara i staro pitanje, kojim su se u prošlosti bavili mnogi istaknuti historičari; kakav je subjektivni odnos pisca prema problemu i koliko je historiografija odraz vremena u kojem nastaje, o čemu ne bismo sad raspravljali. Kad je već riječ o programima i samoupravljanju, vjerojatno možemo govoriti i o

mojoj knjizi: »Počeci samoupravljanja u Sloveniji«. Kao prvo, zamislila sam sebi taj rad kao početnu fazu obrade šire problematike. Točno je da ima mnogo citata baš takve vrste. Ali, možda sam donekle nespretno u uvodu objasnila tu namjeru. Prvo, ti citati proizašli su iz pokušaja da se objasne intencije prvih radničkih savjeta i ukaže na realni njihov položaj u tadašnjim prilikama. Drugo, taj se rad temeljio na tada još jako oskudnim arhivskim fondovima, pa je ponegdje odgovore na pitanja trebalo tražiti u objavljenoj građi, što nije uvijek u skladu s metodom. I zato je sam rad ostao bez zaključka.

Treće pitanje. Postoji cijeli kompleks problema o kojima se uopće nije diskutiralo, a to su pitanja ne samo obrade literature, štampanja izvora, sređivanja dokumentacije. U tome ima prilično teškoća, naročito za prvi poslijeratni period. Osnovni je argument za otvaranje tih pitanja to što je građa prilično obimna. Zatim je još uvijek otvoreno pitanje kronologije, kako raditi i na kojem stupnju naučnog istraživanja treba prići tom radu; kakvu kronologiju treba raditi. Sve to konkretno sačinjava osnovno pitanje — kako uopće raditi na poslijeratnoj historiji; da li putem kronologija i pregleda ili samo putem monografskih radova i koja su ta ključna pitanja tematike o kojima je Ranko Končar već govorio. Mislim da je tu došlo do nesporazuma oko njegove diskusije. Njegova je namjera bila da nađe put ka lakšem razumijevanju pristupa radu, a to se onda razvilo u diskusiju koja je skrenula, za mene i nas koji mnogo radimo u arhivima, u pomalo preterano filozofske sfere. Takva je diskusija moguća jedino na osnovi dugogodišnjeg rada na problematici, iako je korisna. Hoću da kažem, kako na ovom stupnju obradenosti poslijeratne historije nije moguće neke probleme prejudicirati.

Dalje, ostaje otvoren cijeli kompleks koji za poslijeratnu historiju nije nevažan, a koji smo zanemarivali i čija se obrada više gajila za periode prije 1945. godine, a to je pitanje lokalne historije. A to znači otvaranje pitanja o kategorijama — opće, posebno, pojedinačno ili savezno, republičko, lokalno. Pošto nemamo lokalne historiografije, kako onda doći do rezultata — je li putem anketa ili na način koji je navela drugarica iz Skopja, ili putem primjera ili čekanjem na objavu radova iz lokalne historije koji će se s vremenom pouzdano pojaviti, i tijesno vezano uz pitanje realizacije političkih mjera i stanja ekonomskih odnosa itd. Kako ćemo tu doći do rezultata istraživanja? Ako bismo u diskusiji pošli od vlastitog načina rada, možda bismo lakše mogli sagledati i metodologiju kojom se koristimo, a ne da apriori pričamo o metodologiji, a nitko ne zna na čemu se baziraju ta iskustva — je li samo na literaturi ili na već objavljenom i obavljenom radu, na značaju samih fondova ili izboru tematike.

BILJANA KASIĆ:

Čini se iz dosadašnjeg razgovora i nadalje neriješenim pitanje interdisciplinarnosti koje, kao što je na konkretnom primjeru i obznanio kolega Nećak, postaje čak spornim. Naime, objedinjavanje radova različitih me-

metodoloških kriterija i pristupa u cilju ostvarivanja jedinstvenog projekta, često tzv. interdisciplinarnost čini problematičnom i onemogućava prvotnu namjeru.

Ja interdisciplinarnost promišljam ponešto drukčije. Nije riječ o mehaničkom sklopu svih relevantnih pristupa za istraživanje poslijeratnog razdoblja (dakle, historijski, pravni, politološki i dr.) na način angažiranja jednog historičara, pravnika, politologa, već o posve drukčijem istraživačkom postupku kao predlošku istraživanja poslijeratnih zbivanja.

Interdisciplinarnost pretpostavlja mnogo ambiciozniji projekt koji na konkretnom istraživanju objedinjuje sve te pristupe a proistječe iz razumijevanja određenoga historijskog konteksta koji istražujemo. No isto tako, sam historijski kontekst nudi određeni konceptualni okvir; afirmira ili nameće jedan od pristupa primjerenih za istraživanje.

Bitno povijesni pristup, o kojem sam ponešto govorila, podrazumijeva objedinjavanje i nadilaženje klasično-strukovnih pristupa i principa; on je zapravo po metodološkim naznakama i korištenju iskustava različitih disciplina — interdisciplinarnan, a po biti transdisciplinarnan na tragu onoga što je kolegica L. Sklevicky govorila. Riječ je o tragalaštvu novog pristupa u problematiziranju poslijeratnog razdoblja a koje dijelom proizlazi iz 'novosti' samog razdoblja.

dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd

Istorija socijalističke Jugoslavije iz perspektive sredine osamdesetih godina XX veka zahvata, već se može reći, relativno dug vremenski period od gotovo četiri decenije. Ukupni istorijski razvoj ove zemlje sa pojedinim komponentama u kompleksu zbivanja proteklih 40 godina predstavlja krupnu temu savremene, kao i buduće, istorijske nauke, koja iziskuje velike napore u cilju njene naučne obrade.

Teškoće naučne obrade svake istorijsko-klasne formacije proizlaze iz činjenice da političke okolnosti otežavaju ili onemogućavaju naučno sagledavanje jednog perioda ili epohe. Brojni politički činioци često motivišu, ili po Tojnbiju predstavljaju »izazov« za istorijsku nauku, da se putem njenog autoriteta dokažu željene koncepcije i opravdaju ciljevi. Politička istorija upravo se sastoji od takvih nastojanja, a istoriografija je od svojih početaka podvrgavana ili prilagođavana neprikosnovanim ciljevima moćnih političkih subjekata.

Karakteristične su reči Mateje Nenadovića Simi Milutinoviću-Sarajliji u uslovima despotske vladavine Miloša Obrenovića 30-ih godina prošlog veka. »Takvo je današnje vreme«, konstatuje čuveni prota, da »ako pišeš istinu izgubićeš glavu, a ako pišeš neistinu izgubićeš čast, pa je bolje ne pisati ništa da bi se sačuvala i čast i glava.«

Sa promenom, pak, političkih snaga, tendencije u istoriografiji su se menjale ili joj je otvarana veća mogućnost objektivne naučne kreativnosti.

Ovakve zakonitosti ostaju prisutne donekle i u savremenoj historiografiji. Međutim, nije samo apologetski pristup opasan po nauku koja pod presijom političkih činilaca može da izgubi svojstva nauke. Određen istorijski period ili pojava može protekom vremena dobiti objektivniji naučni sud, čak i u smislu ocene svetlijih tonova. Istorijski periodi koji su kvalifikovani nazadnjačkim ili stagnantnim mogu u historiografiji poznijih datuma dobiti blaže ili pozitivnije ocene.

Period od kraja NOB-a do uvođenja samoupravljanja doživljavao je nejednake ocene u literaturi, konkretno istorijskoj. Nazivan je birokratsko-etatičkim, da bi poslednjih godina dobijao potpunije definicije u kojima se ističe njegova istorijska zakonomernost.

Argumenti koji se navode u prilog teoriji distance u istorijskoj nauci ne iscrpljuju se u opasnosti od političkih tendencija odnosno društveno-političke atmosfere, kojoj se istoričari svesno ili spontano saobražavaju, počev od predmeta i metoda naučnog rada. Zapravo je argumentacija što ukazuje na opravdanost poštovanja teorije distance šira i kompleksnija. Čitav splet faktora, okolnosti, veoma otežava potpuno osvetljavanje i najzad, pravu istorijsku ocenu određene pojave ili jednog perioda ili epohe neposredno posle njihovog okončanja ili sa malog vremenskog odstojanja. One se mogu sagledati, analizirati i sažeto definisati i oceniti na planu istorijske kao i komplementarnih društvenih nauka tek po proteku vremena, sa stanovišta koja nastaju u bar nešto drugačijoj društveno-političkoj atmosferi.

U inače oskudnoj istorijskoj literaturi, koja se postupno izdvajala iz literature uopšte, raznorodne i nejednake vrednosti, posleratna prošlost jugoslovenskih naroda i narodnosti je relativno, a može se reći i apsolutno, malo istražena i naučno uobličena. U skladu je s tom činjenicom, kao i pojavom da istorija Jugoslavije i njenih naroda teče u kontinuitetu, bez velikih društveno-političkih preloma i zaokreta, i težina određivanja periodizacije posleratne naše istorije. Još će vremena proteći da bi se identifikovali veći i unutar njih manji periodi sa karakteristikama čime se ovi jedan od drugoga razgraničavaju. Postavljanje međaša istorijskoj, kvaziistorijskoj literaturi i internim projektima na datume održavanja partijskih kongresa i objavljivanje ustavnih dokumenata, treba proveriti sa većeg vremenskog odstojanja, odakle se mogu uočiti pravci kretanja suštinskih, društveno-političkih, uključno sa ekonomijom, kulturom, naukom itd., tokova na jugoslovenskom prostoru kao delu šire evropske i svetske celine.

U tesnoj vezi sa teorijom distance jesu teškoće naučnih istraživanja zbog nesređenosti i nesistematizovanosti izvorne građe, te neprikladnosti njenog eksploatacisanja. Ova činjenica predstavlja jednu od stvarnih komponenata teorije istorijske distance. Sistematizovanje i objavljivanje istorijskih izvora zaključno sa dokumentima savremenih dana ostaje potpuno aktuelno za historiografiju uopšte. Međutim, analize sa pravim naučnim sudovima o značaju tih dokumenata, npr., o ustavnim aktima, partijskim programima, Zakonom o udruženom radu itd., njihovim stvarnim efektima u okvirima sadašnjih društvenih, ekonomskih, političkih tokova, još se ne mogu sagledati sa ove vremenske blizine, odakle se ne može trezveno i celovito izreći sud nauke koji bi bio relativno potpun. Istorijski sud

po svojoj prirodi i terminološkom značenju podrazumeva načelno pojam o fenomenu poslednje, meritorne ocene koja će se izreći posle dužeg vremena — kažemo »načelno«, jer pojam o konačnoj oceni u istoriji predstavlja dijalektički apsurd.

Vreme neposredno posle rata, sa aktuelnim pojavama kao što su — konstituisanje nove federativne jugoslovenske države, kompleksan i delikatan ekonomski razvoj, preobražaj centralističkog sistema u samoupravni, te drugim poglavljima unutrašnje i spoljne politike DFJ, odnosno FNRJ, predstavlja značajnu metu naučnog interesovanja. Faktori teorije distance dobrim delom blede, kada je u pitanju period neposredno posle rata izgradnje i života tzv. administrativnog sistema, koji se više-manje može podvrgnuti kritičkom naučnom preispitivanju. Činioci ove teorije su znatno jači kada je u pitanju potonje vreme od početka šeste decenije, da bi se sve snažnije ispoljili do današnjih dana kroz čitav ovaj tekući period (možda epohu) samoupravnog socijalizma.

Postoje razumljivi i opravdani razlozi istorijske nauke za istraživanje i uobličavanje prošlosti socijalističke Jugoslavije. Naučnu obradu ovog perioda otežava činjenica kratkog vremenskog odstojanja toliko da je otvoreno pitanje vrednosti tih naučnih dostignuća i istraživanja na planu posleratne istorije. Normalno je da ovakvi naponi istoričara budu usmereni, pre svega, na veliki interval zbivanja i procesa predupravnog socijalizma, u kom smislu rezultati naučnog istraživanja mogu biti veće naučne vrednosti. Za istraživanje potonjih godina sa inače značajnim društvenim, ekonomskim i političkim procesima, ne može se pouzdano računati na njihovu trajniju vrednost. Međutim, nastojanja za obradom zbivanja i pojava čitavog posleratnog perioda do naših dana prisutna su, jer su u tom smislu izražene društvene potrebe. Istovremeno valja računati sa ograničenošću naučnih sudova našeg vremena, kao i sa istraživanjima koja će uslediti budućih godina, te revalorizacijom naučnih ocena savremene historiografije, sa svim njenim kvalitetima i zabludama.

VERA KAC,
Institut za proučavanje radničkog pokreta, Sarajevo

Arhivsko odjeljenje CK SK BiH najvažnija je bosansko-hercegovačka institucija sa arhivskom građom partijske provenijencije, veoma malo korištene do sada, pa bismo, možda, mogli nešto reći o mogućnostima istraživanja u njoj. Mada, više od trideset godina postoji kao zvanična institucija, cio bogati poslijeratni arhivski materijal u kartoteci je za sada predstavljen na principu sumarnog inventara tj. opisno su dati sadržaji svake kutije. Prema tome, nesređenost arhivskog materijala po utvrđenim arhivskim normativima, otežava rad svakom istraživaču koji je primoran da se njim koristi. Osim prioritarnog zadatka na sređivanju građe, bilo bi vrijeme otpočeti i publiciranje nekih najvažnijih dokumenata iz fondova ovog bosanskohercegovačkog arhiva. Značajan je nedostatak u proučavanju poslijeratne problematike (do 1953) nedostupnost arhivske građe o Informbirou. Dostupni su samo neki općepoznati dokumenti, ali ne

i oni o kažnjenim i isključenim članovima Partije. U toj problematici za istraživača nisu interesantni pojedinci i njihova imena, nego struktura isključenih članova, kako bismo bolje analizirali pojave i promjene u strukturi ukupnog članstva KPJ u Bosni i Hercegovini.

U spomenutom arhivu ima i nekih nedostataka tehničke prirode, npr. oko fotokopiranja dokumenata, ali to se malim investicijama može otkloniti. Struktura članstva KPJ uopće, a u Bosni i Hercegovini posebno, jedna je od dosad neistraženih tema, nesumnjivo značajnih za potpuniju istoriografsku obradu i analizu. Do 1968. godine (od kada već izlazi »Statistički godišnjak SKJ«), istraživač je upućen na arhivsku građu kako bi rekonstruirao organizaciono ustrojstvo, brojnost članstva, njegovu strukturu po socijalnom, nacionalnom, poslovnom, starosnom i nekim drugim kriterijima. Arhivske podatke moguće je i do 1968. godine uporediti sa statistikom koja je, uglavnom, prigodnog karaktera, a priložena uz kongresne materijale.

Pri proučavanju strukture partijskog članstva ne smije se zanemariti činjenica da je mnoštvo općepovijesno značajnih pojava i događaja posredno ili neposredno djelovalo na promjene u strukturi članstva koja se stoga ne može promatrati u svojoj apsolutnoj numeričkoj odrednici, nego se mora dovesti u neposrednu vezu sa povijesnim kontekstom, u kojem se javlja u funkciji i značenju elementarnog pokazatelja procesnog istraživanja i razvijanja KP BiH u skladu sa zahtjevima njenog položaja avangardne snage utemeljene u razvoju socijalizma i u Bosni i Hercegovini.

Kako je od oslobođenja zemlje KPJ postala — Partija na vlasti, nastala je golema dokumentacija u kojoj se istraživač može izgubiti ili ne stići pregledati dostupnu relevantnu građu o problematici koja ga zanima, pa je stoga potrebno unijeti i neke novine u način istraživanja. Pošto je ovdje riječ o statistici, vrlo obimnoj, neophodno je da istraživač pripremljen ide u arhiv, u smislu čak i inovacija u načinu korištenja građe. Na primjer, jedan je prilog boljem korištenju i vremena i arhivskog materijala, pravljenje primjerenih formulara koje sam istraživač može skicirati prema potrebi i prirodi arhivske građe, umnožiti ih, te direktno u njih upisivati podatke iz arhivske građe. Tako se, u prvom redu, postiže sistematičnost u radu a, osim toga, daju se i velike mogućnosti za praćenje procesa, što je i cilj takve vrste istraživanja. Kako se ta vrsta podataka može kompjuterski obraditi, ovakvim načinom rada bi se mogao arhivski materijal odmah pripremati za programiranje.

Kada se podaci istraže i sumiraju, potrebno ih je i adekvatno iskoristiti. U tom se kontekstu postavlja pitanje interdisciplinarnosti. Ne upuštajući se u dublje rasprave o tom pitanju, a ne zanemarujući uže specijalističke rezultate drugih nauka kao, npr., sociologije, statistike, politologije i slične, mislim da je potrebno i istoričaru osavremenjavanje njegovog načina istraživanja, prezentiranja sumiranih rezultata i izdvajanja uočenih procesa na jasan način, oslobođen od bremena nepotrebnih detalja koji opterećuju tekst. Na primjeru proučavanja strukture članstva, najbolje se vidi potreba da istoričar mora poznavati osnove statistike, osnove sociologije, političke ekonomije i ostalih nauka koje se bave istom problematikom, ali na svoj specifičan način. Bez poznavanja osnovnih statističkih metoda (apsolutni i relativni pokazatelji, bazni i lančani indeksi i slično), nemoguće

je shvatiti i pratiti procese i promjene u društvu uopće i u članstvu posebno. Prema tome, nakon kritičkog preispitivanja, historičar dobiva pouzdanu arhivsku građu (statistiku i evidenciju), na kojoj primjenjuje statističke metode, pa tek zatim može da spozna određene pojave i procese. Ali, primjereno zanatu historičara, uz statističke izvještaje on se mora koristiti i pisanim partijskim materijalom (izvještaji, zapisnici, analize) kojim mora upotpuniti brojčane vrijednosti koje ne mogu iskazati svu specifičnost razvoja.

Istoričar ima zadatak da izbjegne najveću zamku pri ovakvom istraživanju, a to je da ne dobije u tekstu apstraktno postavljenu Partiju izvan društvenih tokova, izoliranu iz sredine u kojoj djeluje. Za svakog je istraživača potrebno da Partiju postavi u okviru općeg demografskog, privrednog, kulturnog, obrazovnog razvoja društva.

Važno je napomenuti i neke poteškoće oko upotrebe zvanične statistike (koju bilježe zavodi za statistiku u periodu 1945—1953), kada su u pitanju mogućnosti kompariranja arhivskih i statističkih podataka. Na primjer, popisi stanovništva za 1948. i 1953. godinu su u kasnijim publikacijama sa definitivno sumiranim podacima, zbog razlika u definicijama, primjereni podacima za 1961. godinu. Zatim, zvanična statistika u to vrijeme daje veoma uprošćenu strukturu po socijalnom kriteriju, bez iskazivanja slojevitosti koja je u društvu bila evidentna. Za nacionalnu strukturu ne daju se pokazatelji za odrasli dio stanovništva, nego za ukupan broj, tako da kompariranje sa članstvom nije adekvatno primjereno jer se uglavnom uzima granica od 18 godina. Za polnu strukturu nedostatak je u neizdvajanju ženskog stanovništva iz broja zaposlenih, kao i po socio-profesionalnoj pripadnosti. Za analizu obrazovne strukture ne daju se uvijek pokazatelji o stepenu obrazovanosti odraslog dijela stanovništva, nego za ukupno stanovništvo. Sve ove napomene imaju za cilj istaći važnost kompariranja adekvatnih vrsta pokazatelja u svim analizama.

Za historičara koji se bavi najnovijim periodom bitno je da kada uđe u arhiv sa poslijeratnim arhivskim materijalom ne ide sa namjerom da potvrdi svoju unaprijed postavljenu tezu, kao nešto što se već dobro zna, nego da na osnovu bogate građe stvara mišljenje uz veliku dozu kritičnosti i nepristranosti. Ovo se najbolje može ilustrirati na primjeru proučavanja obilježja Partije, u smislu je li to kadrovski ili masovni model partije poslije oslobođenja? Mislím da istraživača ne smije zavarati izuzetno visok porast članstva do kraja 1952. godine, te da je zbog te brojnosti okarakterizira kao masovnu, što je moguće ako se apsolutiziraju numerički pokazatelji. Potrebno je sve brojčane vrijednosti postaviti i u druge uglove promatranja, među kojima su najvažniji kriteriji za prijem u članstvo, kvaliteti neophodni za kandidata, zatim njegovo ponašanje u toku kandidatskog staža, i u privatnom, i u javnom životu. Uz to, važno je analizirati i velik broj isključenih, bez obzira na nerazgraničene modalitete osipanja članstva, odnosno, barem, analizirati grupe razloga koje su dovele do isključivanja pojedinih članova. Nakon uvida u relevantnu arhivsku građu, istraživač konstatira kadrovski karakter KPJ u naznačenom periodu, uz objašnjenje o visokom porastu članstva, ali i o savremenijem obliku kadrovske partije u odnosu na onu iz međuratnog i ratnog perioda, čega je i sama Partija bila svjesna; a što je bila neminovnost vremena u kojem ona dolazi na vlast.

RANKO KONČAR:

Prilično je teško izaći iz okvira onoga prvog kruga pitanja o kojima smo jučer razgovarali i osloniti se u razmišljanju samo na ovaj drugi krug teza, jer i ovaj drugi krug teza otvara i te kako zanimljiva pitanja, odnosno događaje institucionalnog, vrijednosnog karaktera arhivskih dokumenata, pristupa toj dokumentaciji itd., pa ću u ovoj svojoj kratkoj intervenciji pokušati samo da otvorim neka pitanja.

Nemam namjeru da odgovorim na jednu tezu koja je jučer bila istaknuta, ali čini mi se da zaslužuje pažnju da se ipak o nečemu pokušamo preciznije dogovoriti.

Vrlo je zahvalno što današnjem razgovoru prisustvuju i mladi istraživači različitih struka koji pokušavaju da nađu dodirne veze s nekim općim historiografskim pristupom, što tragamo za nekakvom preciznošću u tome gdje je mjesto tih, ipak u osnovi različitih pristupa koje treba sačuvati do neke granice, ali u finalu to mora da se ipak nekako izrazi kao jedinstven metodološki pogled i jedinstven metodološki pristup.

Očigledno da takav stav ne bi trebalo da izaziva konfrontacije, ali ipak u osnovi razgovaramo o proučavanju prošlosti historiografije, oslanjanjem na brojne druge discipline koje su joj srodne itd.

Vrlo je apsurdno onda razmišljati u relaciji bi li trebalo da historiografija mijenja svoje metode i jučerašnju sam diskusiju shvatio da se pomalo dovodi i naučni karakter historiografije u pitanje, da se rezultati njenog rada prilično površno i slobodno ocjenjuju kao tradicionalni.

Ono što je bitno, jest da historiografija poslijeratnog perioda mora da evoluiru u pristupima ovom periodu. Historiografija je tradicionalna i historičari su svjesni tog zahtjeva, ali je sada vrlo bitno pitanje gdje mi možemo naći relacije koje su općekorisne kad je riječ o drugim disciplinama. To je ključno pitanje koje moram ovdje postaviti. Raspravljamo o jednom periodu, recimo periodu od 1945. do 1952, u našoj ukupnoj publicistici, pa i u historiografskoj, a nemamo saglasne ocjene o tome kakav je taj sistem društvenih vrijednosti. Vrlo smo lako prihvatili tezu da je riječ o administrativnom sistemu, ali to nije bio rezultat historiografije, nego su to bili stavovi političkih zaključaka.

Isto tako smo vrlo lako poslije to modernizirali onim pojmom etatizma, pa smo u novije vrijeme ili posljednjih godina našli konstrukciju da je riječ o revolucionarnom etatizmu itd.

Ako pažljivo proučavate ne samo partijsku građu — i tu je jedna zablude. Pišemo historiju Partije, pa za to proučavamo samo partijske fondove. Malobrojni su oni koji su, recimo, proučili dokumentaciju Privrednog savjeta, izvanredna dokumentacija — bez kompleksnog uvida u tu dokumentaciju, ne može se dati historija Partije.

Tko je od naših historičara ili ostalih pažljivo pregledao stenografske zapisnike sa sjednica jugoslovenske vlade, sa sjednica skupština itd.?

Ako ostanete samo na partijskoj građi, vi logično dolazite do uvjerenja da i sami ne razumijete osnovne relacije u tom društvu. Partija je hegemon, a njena se politika transponira kroz ove aspekte — spomenuo sam samo ta tri, iako ima i drugih aspekata — njena se politika transponira preko ovih institucionalnih i drugih okvira i organizacija.

Tu vidim, ako hoćete, i nužnost i neophodnost uvida svih ostalih disciplina i historiografije da bi se došlo do cjelovitije i potpunije historije Partije — bez toga se o tome ne može govoriti.

Zbog toga mi se čini da je vrlo iskonstruirana teza treba li da ostanemo na nivou problemskog i događaja — historiografija mora doći do činjenica, bez toga ne može.

Imate i teza — reći ću vam sada tezu o ocjeni toga sistema koja je meni vrlo bliska, ali je treba šire elaborirati. Što znači teza da je sistem društvenih i ekonomskih odnosa u periodu 1945—1948. godine nosio narodni, demokratski karakter?

U svim susjednim socijalističkim zemljama taj se sistem uvažava kao legalni sistem odnosa. Mi sami u mnogim dokumentima — pozivam se na Kardelja — priznajemo da smo bili nekako u toj etapi, o fenomenu narodne demokracije imate brojnu literaturu, a mi to potpuno ispuštamo, a pogotovo literaturu koja nosi marksističko, da tako kažem, obilježje iz vremena u kojem je nastajala, ali bez uvida i u tu literaturu ne možemo doći do potpunijeg stava koji je to sistem i koje su to sve historijske i ostale refleksije koje se u odnosu na njega javljaju.

Druga je teza koju također možete susresti u dokumentaciji, ako gledate iz tog ugla — ima li sistem koji je nastajao poslije 1945. godine u nas, ili je li imao alternativu? To sada više nije interes historiografije, nego je vrlo velik interes politologije. Tu bi nam politologija, sociologija i filozofija vrlo mnogo pomogle da, recimo, u takvom sintetskom razmišljanju pokušamo doći do cjelovitijeg pogleda o tom pitanju.

Ili, recimo, u dokumentima se vrlo često susrećemo s pitanjem kakav je to ekonomski sistem? Otvara se pitanje odnosa politike i ekonomije koji je danas aktuelan. Ekonomija i ekonomska nauka nam u tom smislu mogu vrlo mnogo pomoći. Ove fraze o etatizmu itd., to svi znamo, to nije teško obraditi u tri, četiri rečenice.

Nama treba potpuniya ocjena, potpuniya analiza kakav je to ekonomski sistem? Izraziti jednu dilemu — je li on u periodu 1945, 1946, 1947. godine itd. više pod uticajem refleksija sovjetske ekonomike, ili druga teza koja bi bila kontra — je li više pod uticajem nekakvih tržišnih, ekonomskih zakonitosti itd. Tito je sam bio optuživan da je taj ekonomski koncept više oslonjen na taj zapadni uticaj itd.

To su sve pitanja za koja tražimo logične i prirodne odgovore i tražimo ih zato, a ne da pravimo mehaničke spojeve — treba nam ekonomista, malo ovih, malo onih i sl. Tu su nam potrebni ekonomisti da nam preciziraju neke stvari i tada izlazimo kao historiografija samo iz događajnog, ulazimo u problem i ulazimo u radnu komunikaciju sa drugom naučnom disciplinom od koje dobivamo potpuniyu i intenzivniyu historiografsku ocjenu itd.

Potpuno sam saglasan sa Senkom, mislim da je to zanimljiv pristup ali, recimo, fenomen kulture ne možete ispustiti iz ovog konteksta. Npr. ne bih stavljao na posljednje mjesto onaj četvrti uticaj ali se, recimo, za taj fenomen ili kulturnu politiku Partije, mora tragati za idejama ili koncepcijama kulture koja polazi od teze klasnosti, ili demokratičnosti, svoje masovnosti itd.

Pogledajte, sada je izašlo izdanje teoretskog časopisa KPJ između dva rata, »Klasna borba«, sa divnim člancima i tekstovima na te teme — na temu seljaštva, na temu nacionalnog pitanja itd., ali se to mora proći cjelovito, ne samo kad nam treba neki dokument, pa se na to pozivamo itd.

To su neka pitanja koja su direktno vezana za arhivske fondove i način njihovog korišćenja i od historiografije i od ostalih disciplina i s onim što zapravo hoćemo.

U tom duhu mislim da se proučavanjem svakog fenomena mora potpuno pojmiti ono što je opće. Inače ćete ostati vrlo ograničeni u shvaćanju cjeline. Neka mi sada uradimo i u našim radovima više izrazimo političku dimenziju historiografije — koliko tu ima opet vještačkog poimanja jer i politička historiografija dio je socijalne historije, i ekonomska je dio socijalne itd., i doći ćemo vjerovatno jednog dana do kompleksne pozicije socijalne, ekonomske, kulturne itd., a sada smo u situaciji takvoj kakvoj jesmo i hvatamo pojedine aspekte te prošlosti itd. Nemojmo fetišizirati da imamo mnogo dokumenata o poslijeratnom periodu.

Historičar nije oduševljen kad ima mnogo dokumenata minornije vrijednosti, a čini mi se da on danas ima toliko dokumenata da praktički ne zna šta da uzme. Međutim, mislim da je tu nezaobilazno polazište da se koristimo izvorima koji su uticali na formiranje političke društvene svijesti, koji su primarno uticali na formiranje društvene i političke svijesti itd., i onda nam je jasno da ćemo se morati koristiti sjednicom Politbiroa, sjednicom Vlade i ostalih institucija.

Ili, to sam zaboravio da kažem, imamo opet jedno pitanje, vrlo zanimljivo za ukupna razmišljanja svih naših nauka koje se time bave: mi uočavamo da revolucija poslije oslobođenja — možda je malo heretičko, ali ja ću to pitanje postaviti — revolucija gubi osnove pokreta, ona ulazi u etapu institucionalizacije. Kakve su refleksije te promjene? To je vrlo bitno pitanje, to su sad i problemi do kojih nisam došao, moram da kažem, napamet, nego gledajući sva ta dokumenta dolazio sam do njih i ona se postavljaju, i to sad više nije samo historiografsko pitanje nego je vrlo bitno politološko pitanje. Tu nadimo vezu, odgovorite na ta pitanja i onda da zajedno vidimo šta je to.

U dilemi sam kako operativno sve to riješiti itd., ali moram da kažem da nisam u dilemi načelno, meni je vrlo jasno šta ta historija poslijeratnog perioda treba da znači, kakav karakter treba da ima i gdje je tu mjesto i drugih naučnih disciplina. Hvala.

MARIJA OBRADOVIĆ:

Nisam mislila danas da govorim, odnosno nisam se pripremila za ovo izlaganje, pa se izvinjavam što govorim pod utiskom diskusije.

Sve se, više stiče utisak da je diskusija krenula u pogrešnom pravcu, da dolazi do polarizacije istoričara i politikologa i, naravno, sociologa. Me-

đutim, mislim da je problem u tome što smo pomešali dve stvari — metodološki pristup i metodološku tehniku.

Metodološki pristup znači hoće li se neki problem gledati sa stanovišta marksizma, sa stanovišta funkcionalizma, sa stanovišta strukturalizma, a metoda tehnika, metodski postupak znači hoćemo li rad pisati na osnovu arhivskih izvora, na osnovu ankete, na osnovu intervjua i dr.

Izvinjavam se, izgleda kao da vam držim predavanje, ali mislim kako je nužno da to ovdje naglasim, i mislim da je neosporno da se ne može diskutovati o tome treba li istraživati događaj. Jer, ni politikologija ne može da razvije teoriju, ne može da objasni ako nema šta da objasni. Znači, događaj se mora znati ali se mora shvatiti u njegovom proširenom smislu — ono što ga je usloвило i ono što je značio u funkciji nekoga procesa. Znači, samo u tom smislu važno je shvaćanje događaja. Ako uočimo da je taj događaj konkretan moment materijalizacije datog procesa. Htela bih još nešto reći o mogućnosti korišćenja arhivske građe. Mislim da bi ovaj skup učinio mnogo, ako bi u svojim zaključcima doneo stav u kojem bi se izrazilo da još uvek nema mogućnosti korišćenja najrelevantnijih izvora za pisanje posleratne istorije. U toku mog rada u Arhivu Jugoslavije, najveći broj istoričara, koji se bavi periodom između dva rata, radio je na fondu Ministarstva unutrašnjih poslova stare Jugoslavije. A znamo da istoričar koji se bavi posleratnom istorijom ne može ni da sanja o mogućnosti korišćenja dokumentacije Ministarstva unutrašnjih poslova SFRJ.

Drugo, ne postoje zapisnici — o tome postoji i istorijska beleška u Arhivu Jugoslavije — ni sa sednica Vlade, ni sa sednica Komiteta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti, znači onih snaga koje su u to vreme određivale politiku zemlje.

Prema tome, postavlja se pitanje sublimacije istraživanja nečega drugog što se događa postupno kada se ključni izvori ne mogu koristiti u analizi.

dr ZORICA STIPETIĆ,

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Kao dugogodišnji suradnik ovog Instituta i kao istraživač međuratnog razdoblja stimilirana sam razgovorom koji se danas vodi o metodologiji, te bih željela reći neka svoja stanovišta, iako ne znam ne ponavljam li već prethodno rečeno, kad na žalost nisam mogla prisustvovati.

Zbog toga nisam sasvim sigurna je li ovdje riječ o historiji SKJ poslijeratnog razvoja ili je riječ o istraživanju poslijeratne historije uopće. Mislim da nije slučajno što se čini da predmet istraživanja nije posve preciziran.

Što se mene tiče, htjela bih naglasiti da sam pobornik one znanstvene metodologije koja je u komunističkom pokretu poznata već barem 50 godina, barem od Gramscia, po njegovom uputstvu kako da se piše historija revolucionarnog pokreta ili revolucionarne partije.

Stoga je, možda, u ovoj prilici korisno podsjetiti da se historije neke partije, odnosno revolucionarnog pokreta treba pisati isključivo kao društvena povijest s monografskog stajališta, dakle sa stajališta te partije, ali isključivo kao društvena povijest.

Međutim, predominantno stanje naše historiografije do poslijeratnog razdoblja ne teži istraživanju društva pa su stoga i bitni fenomeni ostali neistraženi. Ali smisao poslijeratne historije, bez obzira je li se radi historija SKJ ili poslijeratnog društva koje artikulira Partija, izvanredna je prilika da se nadvlada tradicionalna historiografija, ne samo s marksističkim pristupom, to jest njegovim, u nas još uvijek neiskorištenim instrumentarijem, nego da se, prije svega, piše društvena historija.

Ako, dakle, težimo toj društvenoj historiji, onda pitanje koje je ovdje više puta prilično dramatično postavljeno — pitanje nedostupnosti izvora, odnosno dokumentacije partijskog vrha — dobiva drugačiji smisao, domet i vrijednost.

Jer, problematizirajući sa stanovišta zahtjeva socijalne historije, izvor nije više mistični dokument koji će riješiti sve probleme, to jest otkriti suštinu stvari koncentriranu u političkoj odluci. Dakako, ta vrsta izvora važna je, ali njihovo pravo mjesto odmjerava se činjenicom da su Partija i poslijeratni razvoj determinirani izvjesnim historijskim determinantama, a one se neće naći u dokumentima nego u najširem socio-historijskom istraživanju.

Prema tome, čak i kad je riječ o Partiji, pošto se zna kakva je situacija u partijskim arhivima, mislim da je problem samo prvo razdoblje, isključujući, naravno, Informbiro; za kasnija razdoblja ima dovoljno pristupačne građe i iz partijskog vrha, da ne govorim o ostalim političkim institucijama.

Dokumentacija o Informbirou neće biti, vjerojatno, dostupna tako skoro, djelomično i zbog toga što je riječ o ljudima, o ljudskim dramama i to se, u principu, dok ta drama donekle još može izazivati nekakve posljedice, ne daje. Ali, suština Informbiroa u njegovom je svjetskopovijesnom značenju, u njegovim determinantama, i u njegovim posljedicama. A to se može i treba istraživati.

Zbog toga čini mi se kako je u istraživanju Partije bitno važno da se istražuje kompleksna povijesna uloga koju je imala u ovom društvu; duboki društveni preobražaj koji je artikulirala, a koji ide od promjene društvenih struktura do socijalnih stratifikacija, do snažnog razvoja kulturnog stvaralaštva i institucija, naučnog razvoja i, posebno, marksističke misli. Zatim, valjalo bi istražiti što je i koliko toga ne samo u socijalnim strukturama, nego ponajviše u društvenoj svijesti ostalo još konzervativnog, onog što pripada starom svijetu, a što još — može se lako argumentirati — teško opterećuje ovo društvo. . . Uopće, golemi su izazovi i mogućnosti, bezbroj je novih pitanja koja nudi socijalna historija, a meni se čini da je u ovom trenutku veća poteškoća da se ta pitanja formuliraju, nego da se na njih traže odgovori. . . Poslijeratni razvoj za ovakva istraživanja donekle ima veće mogućnosti nego što imaju starija razdoblja, jer ova ubrzana društvena transformacija dovela je do razine i širine promišljanja društvenih problema kakav u našoj historiji do tada nismo imali. Pogledajte kakvo je bilo promišljanje društvenih problema u kon-

fliktnoj međuratnoj Jugoslaviji — kakav je bio nivo, koliko je ljudi sudjelovalo u tome, a pogledajte taj široki raspon onoga što sačinjava poslijeratnu sferu nadgradnje. . .

Na kraju, postoji literatura koja nije zanemariva, a postoji i golemi fundus publikacija koji omogućuje određene rekonstrukcije mnogih područja društvenog života.

Postoje još i druge mogućnosti — ankete, i neki usmjereni oblik memoara itd., itd. . .

Ima, dakle, velikih mogućnosti i govorim to zato da se ne zavaravamo da će politička dokumentacija partijskog vrha iz tzv. »zatvorenih sjednica« do koje će se jedva doći, biti nešto što će bitno rasvijetliti poimanje problema. Ako čekamo na to, to »rasvijetljavanje uma« neće doći s historijskom dokumentacijom. Postoji nešto drugo, postoji ovo što sam pokušala reći — cjelovit historijski realitet, determiniranost koju treba očitati i na svjetskopovijesnom, i na unutrašnjem nivou, sa svim našim historijskim proturječnostima i nasljeđima koje ima ova mala zemlja sa svojim nacionalnim identitetima određenim različitim stupnjem povijesnog razvitka.

Na tom području jedva da smo išta učinili . . .

Na kraju, reći ću da sam svjesna toga kako ovaj moj pleoaje za prihvatanje šansi koje nudi socijalna historija može zvučati čak pomalo i pomodno, jer se o tome u posljednje vrijeme mnogo čuje, ali jedva da se išta vidi . . . Ali sam uvjeren da svoj povijesni identitet kao svoje mogućnosti za budućnost nećemo moći do kraja otkriti sa previše reduciranim instrumentarijem tradicionalne historiografije. Produbljenija spoznaja historije sama po sebi ne može unaprijediti društvo, ali može postati značajan doprinos tome, pogotovo u vrijeme kao što je naše, kad se povijesti upućuju mnoga pitanja — veoma često pogrešno postavljena.

Informacije o problemima i rezultatima rada instituta za historiju radničkog pokreta u Jugoslaviji

JERA VODUŠEK:

Ne znam hoće li ovo pridonijeti nekom ujedinjavanju naših stavova o pojedinim pitanjima, ali mislim da bi na ovom mjestu bilo korisno da prikažem rad Instituta za zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani na poslijeratnoj historiji. Počeli smo 1976. godine na izradi projekta, polazeći od malo drukčijih kriterija. Nismo, naime, išli u izradu projekta partijske historije poslije rata u Sloveniji, iako je to bila društvena potreba, nego smo smatrali da to predstavlja dio projekta »Historija Slovenaca od 1945. do 1976.«

Sam projekt je od nas historičara, a u glavnom smo bili početnici, zahtijevao prilično napora, pošto nismo imali tih iskustava, nismo imali monografskih radova, nismo čak imali ni kronologiju na koju bismo se mogli osloniti. Zato smo odlučili da rad na tom projektu bude interdisciplinaran. Zadatak historičara bio je pokriti vremensku dimenziju razvoja, a tematske sklopove pokrivalo bi druge društvene nauke. Kao osnovu izabrali smo periodizaciju koja je tada važila i bila opće priznata (čak smo u tu svrhu imali i jedno savjetovanje). Mislim da i danas treba smatrati tu periodizaciju kao pomagalo pri radu. Ona se za neka područja rada čak može i razlikovati. Moje je mišljenje da periodizacija u toj početnoj fazi rada, u kojoj smo sada, doista može služiti kao fleksibilni okvir i ne mora značiti da je sada konačna. Tako su polazišta bila periodi od 1945. do 1952; od 1953. do 1963; 1964 — 1974. itd. Problemski sklopovi koji su nam se tada činili najracionalniji kao osnovni elementi na kojima ćemo graditi rad bili su: društveno-politički sistem, odnosno ustavnopravni razvoj Jugoslavije, zatim razvoj ekonomskog sistema i privredni razvoj, kulturni razvoj i razvoj društveno-političkih organizacija, njihove uloge i rada.

To su ti problemski sklopovi koje su drugi znanstveni radnici obradili (jedan politolog, jedan pravnik, jedan ekonomist i jedan kulturni radnik) uz velike i duge diskusije o ulozima vremena i prostora u kojima se razvoj odvijao. To je ujedno otvorilo i niz problema konkretnoga interdisciplinarnog rada pa čak i sagledavanja mogućnosti timskog rada na problematici. Iako je to bio samo projekt, steklo se prilično iskustava. S drugim naučnim strukama imali smo prilično loše iskustvo, jer nisu uvažavale našu dimenziju vremenske analize situacije.

Postoji još jedan specifičan metodološki kompleks koji smo isto tako zahvatili u projektu, a to je razvoj slovenskih manjina u inostranstvu i razvoj manjina u Sloveniji kao republici. O tome će nešto više reći i drug Nečak koji je na tome radio.

Na kraju smo željeli precizirati radne zadatke u narednim godinama, odnosno kako pristupiti realizaciji samog projekta. Polazište je bilo jasno: sređivanje arhivske građe koje nije u našim rukama kao radnika instituta kao i stvaranje neke vrste dokumentacije, bibliografija i svih suvremenih pomagala. Moram reći da bibliografije, ako i postoje, nisu sve što bismo mi historičari željeli kao pomoć u svom radu. U tu kategoriju ušle su i izrade kronologija, koje bi se isto kao i projekt timski radile u vremenskim periodima, dužim ili kraćim, zavisno od raspoloživog vremena. To se ne ostvaruje jer smo neprestano opterećeni nekim dnevnim zadaćama, pa se zato takav temeljan rad obavlja kampanjski, što je jako negativno. Narednu smo fazu zamislili kao prelazak od kronologija prema pregledu i taj je zadatak bio planiran na monografskim obradama pojedinih problema. To zvuči jako shematično a i sam je projekt prilično shematičan zbog naše želje da projekt bude pomagalo mladom naučniku koji počinje rad na poslijeratnoj historiji, da ga u njegovom metodološkom pristupu ne usmjerava bilo kako, već da mu bude kratak uvid u vrijeme i problematiku, ali da ga zatim ostavi da sam postavlja pitanja i nalazi odgovore.

Pri izboru naših tema koje sada obrađujemo, težili smo da pokrijemo osnovne procese društvenog razvoja u jednom periodu, a jasno, pošto smo historičari, počeli smo formalno od svibnja 1945. godine, a ne formalno od AVNOJ-a, jer smo tamo nailazili na osnove kasnijeg razvoja koje je trebalo uzimati u obzir. Tako smo se počeli baviti problemima društveno-političkog razvoja, ekonomskog razvoja, nadajući se da ćemo s vremenom početi obradu i ostalih područja razvoja. Smatrali smo potrebnim provesti specijalizaciju po problemskim sklopovima da bi se zatim sa stečenim iskustvom prelazilo u kasnije periode i vertikalno pokrio dalji vremenski razvoj. Zato je, po meni, velika i nimalo nebitna dilema ono što je drug Čepo otvorio, treba li uzeti jednu odrednicu i prema tome podijeliti neko vrijeme na kraće periode i utvrđivati ga svestrano ili ići po tim tematskim sklopovima, jasno po etapama, jer je fizički nemoguće obrađivati razvoj od 1945. godine do danas, osim u nekim primjerima upravnog razvoja, socijalnih promjena, demografskih analiza itd. Taj je naš koncept iz projekta bio izvana srušen jer se željelo da što prije pokrijemo što više te vremenske dimenzije razvoja. Zato sada imamo dva historičara na ekonomskom razvoju, jednoga koji radi na prvim poslijeratnim godinama, a jednog poslije 1952. godine. Za sva ostala područja još smo jako deficitarni. A pošto nam se prvo iskustvo na interdisciplinarnom radu nije pokazalo baš najbolje, nismo išli dalje u takav oblik rada. Uz to, smatrali smo da i sami moramo postići prve rezultate prije nego što predemo na diskusije o poslijeratnom razvoju. Na ovom mjestu željela bih postaviti još jedno jako važno pitanje koje se, vjerojatno, najviše tiče baš poslijeratne historije. Svi smo svjesni da se danas u nauci prelazi, i to brzo i ponegdje prilično efikasno na planiranje naučnog rada na osnovi naučnoistraživačkih projekata. Nemojte to miješati s planiranjem koje je vezano za današnji način financiranja nauke u nas (iako bi

i to pitanje bilo potrebno temeljitije prodiskutirati, jer je i tu historijska nauka u podređenom položaju). Dalje, svi smo svjesni pojave da nam se historijska nauka u svijetu, a i u nas, dijeli po specijalnostima. A uz to, kako tvrdi Mirjana Gross (Istorijska znanost, II izdanje), postoje i težnje pronalazjenja putova ka univerzalnoj historiji.

Prije nego što postavim svoje pitanje, moram se ograditi da u ovom kontekstu ne namjeravam otvarati pitanje individualnog ili pojedinačnog metodološkog pristupa, jer je to stvar svakog pojedinačnog autora. Pitanje glasi: Je li moguće u historijskoj nauci (po strani to što je u krizi, jer to može biti i dobro) naći način da bi se upotrebom nekoga novog, modernog pristupa (a ni sama ne znam kako) moglo prevladati svu tu specijalizatorsku rascjepkanost i bi li se to moglo uraditi naučnim planiranjem. Ne bismo li time možda mogli preći na veću suradnju i bržu razmjenu rezultata rada. Ne u starom smislu historijskih škola i njihovih sljedbenika i ni u kom slučaju na način projektiranja Projekta istorije KPJ — SKJ, koji je projekt samo pro forma. To znači da projekt ne bi smio biti samo neka vrsta voznog reda, već bi njime težili novom načinu konfrontacije rezultata rada. Jer teško je danas biti enciklopedist, čak je teško pri ovoj poplavi radova biti i intelektualac u starom smislu riječi.

Što se tiče arhiva, mislim da je rad u osnovi moguć. Treba uzeti u obzir da neke stvari nećemo vidjeti još dugo vremena što se dešava i drugdje. Moja je primjedba da ne valja što je građa arhivski neobrađena, pa zato i nema klasifikacije dokumenata koji nisu za upotrebu, što stvara nered. Drugi je takav problem u tome što nisu fondovi sistematski i kompletno predati u arhive, pa mi istraživači ponekad izigravamo detektive tražeći fondove (ne samo pojedine dokumente).

Za sistematsko istraživanje jako je važna i organizacija rada na nekom institutu. Ona bi morala biti svestrana. Nije dovoljno da institut samo zaposli tri, četiri radnika i da počne s radom, već bi trebalo voditi računa o svim faktorima — od dobre biblioteke, do dokumentacije, do pomagala u suvremenom smislu na koje možda nismo ni navikli. A tu smo onda opet pri problemu financija, što je zajednički problem svih.

Na kraju moram istaći da smo rad na poslijeratnoj historiji počeli sami, bez velike mentorske pomoći. Zato možda neka rješenja nisu najbolja, pa bismo ih mogli u konfrontaciji s drugima dopuniti i ispraviti.

DRAGO BOROVCANIN:

Htio bih da ovaj skup upoznam s tim kako mi u Institutu za istoriju u Sarajevu radimo na projektu »Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine«. Projektom je predviđeno da se radi u dva toma. Prvi tom zahvata socijaldemokratski period i KPJ od osnivanja do 1945. godine, a drugi tom obrađuje ovaj poslijeratni period.

Kada smo radili projekat za ovu istoriju Partije, za poslijeratni period, naišli smo na nekoliko dilema, a zatim smo se i u samom radu susretali

sa problemom izvođenja samog projekta, odnosno pri pisanju tekstova za pojedine periode.

Prvo što se postavilo kao problem, o čemu smo vodili velike rasprave, jeste pitanje što je to istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Partija je u cijelom poslijeratnom periodu na vlasti, pa je ona praktički odlučivala o svim pitanjima i političkim, i socijalnim, i ekonomskim, i kulturnim, o svemu je Partija zauzimala stav, a zatim su državni organi to provodili. U skupštinama su donošeni zakoni i drugi pravni akti i konkretni zaključci, na bazi kojih je određena politika provođenja u život.

Prema tome, postavlja se pitanje treba li sada da istorija Partije zahvati sve te probleme i razjasni ih, ili treba da obradi samo ono što je istorija Partije u užem smislu. Poslije rasprava stali smo na stajalište da istorija Partije mora odgovoriti na niz pitanja, ili bolje rečeno, mora da daje odgovore na sva pitanja o kojima je Partija odlučivala. Ali, taj odgovor treba da zahvati problem koliko je Partija sudjelovala, koliko je i kako zauzimala stavove i koliko je pratila provođenje svojih stavova pomoću raznih organa, organizacija i transmisija, kako se to tada govorilo. Dakle, stali smo na stajalište da ne radimo samo političku, partijsku istoriju, da tako kažem, nego da nekako odgovorimo, koliko je više moguće, na sve probleme, i političke, i socijalne, i ekonomske itd.

Kada smo se na to odlučili, pokušali smo i da to nekako provedemo u praksi što je više moguće. Zato smo u prvom krugu na tim poslovima, tako da kažem, angažirali širok krug saradnika. Iz toga opšteg projekta izvukli smo određene teme, iz svih oblasti društvenog života kojima se Partija bavila, našli saradnike i istoričare, i pravnike, i ekonomiste, i agronome, pa zatim politologe, sociologe, kulturologe itd., tako da smo, poslije rada od godinu dana i nešto više, dobili velik broj priloga iz svih tih oblasti društvenog života.

U tim su radovima na određen način date ocjene razvoja i procesa svih tih zbivanja. Međutim, kad smo to u redakciji poslije analizirali, s ciljem da vidimo što smo od toga dobili, hoće li to biti dovoljno da u drugom krugu napravimo sintezu, dakle da stvaramo određene cjeline, vidjeli smo da to još uvijek nije dovoljno i da će saradnici, istraživači koji će dalje raditi na tome, imati jako mnogo posla, morati da izvrše i dopunska istraživanja, da procese prate u nastajanju i provođenju, a ne samo kako su iz pojedinih disciplina davane ocjene, onako kako se one vide u završnoj fazi, bez istorijskog procesa njihovog nastajanja i provođenja. Prema tome, taj prvi krug poslova koristan je ali nije i dovoljan. Znači, istraživanje mora ići dalje, da se određena pitanja dalje prouče.

S tim u vezi postavio se i problem građe. Kad smo analizirali to pitanje, došli smo do zaključka da je to jako važan problem. Prvo, o čemu je ovdje već bilo govora, za poslijeratni period imamo izobilje građe. Jučer smo čuli da se to mjeri stotinama metara. Prema tome, ako neki mladi istraživač uđe u takav arhiv može da se izgubi i da nikada iz njega ne izađe, jer ne može stići da tu ogromnu građu pregleda.

Drugi je problem, i veći od pomenutog, što zapravo ne raspoložemo pravom građom za poslijeratni period. Evo, na primjer, nedavno je bilo govora u Arhivu Bosne i Hercegovine da se objave zapisnici sa sjednica

prve Vlade Bosne i Hercegovine od 1945. do 1948. godine, dok je Vlada kao izvršni organ vlasti funkcionisala, dok nije uspostavljeno Izvršno vijeće. Međutim, kad smo malo dublje ušli u to, vidjeli smo da imamo samo zapisnike Vlade do 1948. godine, dok je predsjednik Vlade bio Rodoljub Čolaković. Poslije toga nemamo ni jednog zapisnika. Postavlja se pitanje šta je to — ili je Vlada radila i donosila odluke, a nije to nigdje zapisnički konstatovala, ili je zapisnike poslije neko uništio. Pa poslije tih traganja ne znamo šta je, postoje li zapisnici ili ne postoje. Čak ne znamo jesu li bili ili nisu, samo znamo da ih sada sigurno nema.

Prema tome, to je problem. Vlada je bila u to vrijeme glavni izvršni državni organ. U to vrijeme posredstvom Vlade najviše se i odlučivalo. Naime, Vlada je putem uredbi, koje su bile glavna zakonodavna forma, rješavala gotovo sve ili najviše društvenih pitanja, a donosila je i uredbe sa zakonskom snagom. To znači da je Vlada obavljala niz poslova koji su sada u nadležnosti Skupštine. Međutim, s obzirom na potrebe brzog rješavanja problema u ono vrijeme, pitanja je rješavala Vlada, odnosno ona je regulisala društveni život.

Ili, Jera je malo prije govorila i kazala da nema građe koja govori o Informbirou. Potpuno je u pravu. U Arhivu CK SK BiH mislim da nemaju izvještaja i podataka koji govore o tome koliko se članova KPJ izjasnilo za IB. Tamo imaju pojedinačna akta, koja govore o pojedinim ljudima. Zato su, mislim, to ovi u CK-u povukli, nije u širokoj upotrebi. Tu ima niz sitnih pitanja, možda ličnih, a ljudi su još živi itd., pa je vjerovatno to bio razlog da su to povukli.

Međutim, dosta dokumenata o Informbirou ima u arhivu RSUP-a. Gledao sam to, sve te izvještaje sam gledao, i mogu reći da ima dobrih dokumenata, što je za nas najvažnije, ima ocjena o tom problemu, kakvi su bili problemi i kako su se tada ocjenjivali. Međutim, i tu moramo biti jako kritični, jer mahom su ti dokumenti određeni onim vremenom, tako da se mora procijeniti je li sve ono što je označeno kao IB to uistinu i bilo. U njih je uključeno mnogo više ljudi, pa i onih koji nisu članovi Partije.

I s obzirom na takvo stanje arhivske građe, posebno kad je riječ o prvom, poslijeratnom periodu, mislimo da je nužno, gotovo kao i za ratni period, mnoga pitanja objašnjavati izjavama savremenika, aktera itd. Dakle, da bismo došli do određenih podataka, da bismo vidjeli što je rađeno, moramo ići posrednim putem, što je mnogo teže i nesigurnije, ali i nužno u našim uslovima.

Ali, kad je riječ o projektu u cjelini, i dosadašnjim rezultatima, ipak smo u redakciji ocijenili da dosadašnji tok poslova na tom projektu zadovoljava, i da ćemo u dogledno vrijeme dati završni projekt. Ali, koliko ćemo uspjeti da razriješimo problema, drugo je pitanje. No, ipak ćemo dosta problema riješiti, pa smatramo da ćemo time napraviti korak dalje, što će koristiti razvoju istorijske nauke za poslijeratni period.

MOMČILO MITROVIĆ:

Govorit ću u vezi s prethodnom diskusijom. Kad je u pitanju građa, isto tako ne smatram da moramo dobiti sve, ali smatram da nam neke stvari moraju biti jasne.

Reći da postoji 'sef', te da neka građa nije za istraživanje iz određenih razloga historičari će razumjeti, ali sam zaista protiv toga da znanstveni radnici koji rade na istraživanju, na primjer historije Partije BiH, ne mogu dobiti građu, a onda uzmete NIN i tamo neki drug objavi tu istu građu.

Ovo što govorim sasvim je problem prakse. U vezi s građom na području Srbije, uključujući Vojvodinu i Kosovo, zalažemo se da tu stvar bude jasna, otvorena — ako je građa uništena (znamo, npr., da je građa za period 1948—1952. godine uništena) nije nikakav problem doći i pogledati: imate protokol i štambilj: 16. XII 1948. godine. Znamo da je riječ o interesu ove zemlje i nema nikakvog razloga da se nešto fetišizira. Zalažem se da nam ti kriteriji budu jasni, prvo, i da smo približno stavljani u iste pozicije, drugo, iz razgovora je vidljivo da su, međutim, u svakoj republici različiti kriteriji: u Hrvatskoj do 1947. godine dobijete ono što dobijete, u Srbiji do 1953. godine itd. Ovaj naš skup trebalo bi da ima otprilike ovaj zaključak i stav: Ujednačiti kriterije za dostupnost historijske građe.

Zašto nije tako? Nije i zbog kadrovskih mogućnosti arhiva. Vrlo je često riječ o ovome: konkretno, koliko znam, Arhiv Srbije, u kojem se čuva građa CK KP Srbije, ima zaista ograničene kadrovske mogućnosti. Znači da bez šire društvene akcije, mislim, ti fondovi još dugo neće biti obrađeni. Nije riječ samo o fondu CK KP Srbije, nego i o 16 fondova općinskih komiteta, brojnim fondovima oblasnih komiteta i dr. Znači, građa postoji, ali nemamo uvida u nju zbog neobrađenosti. U tom smislu, ako bude došlo do nekih zaključaka ovog našeg skupa, predlažem da se izvede zaključak: mi ne inzistiramo na onome što nije za nas, ali inzistiramo da se poštuje ono što je historičarima potrebno.

DUŠAN NEČAK:

Pridružio bih se onome što je spomenula kolegica Vodušek i diskusiji koja se razvija o građi. U nas, u Sloveniji, pojavila se u okviru historiografije jedna specifičnost, a ta je zalaganje za obradu problematike svih Slovenaca, bez obzira gdje žive. Zbog toga smo, kao historičari, mogli obrađivati problematiku svih slovenskih manjina koje žive u Italiji, Austriji i Mađarskoj sve do danas. Što se tiče problematike koja je bila poslije 1945. godine, imali smo i imamo pristup svim bitnim izvorima. Malo je izvora koji nisu bili dostupni onima koji su radili na problematici nacionalnih manjina. Što je rezultat takvog otvorenog pristupa? Prije svega to da smo u toj problematici, specijalnoj i vrlo uskoj, odmakli daleko ispred istraživanja opće historije Slovenije, Jugoslavije ili pojedinih

republika, naroda ili narodnosti nakon 1945. godine. Danas u Sloveniji možemo već da damo sinteze razvoja Koruških Slovenaca, Talijanskih Slovenaca i nakon 1945. godine.

Međutim, tu se ipak javlja jedno drugo pitanje: pitanje izvora koji nisu naši, odnosno jugoslavenski. Imao sam često prilike raditi na izvorima izvan Jugoslavije — najviše na austrijskim izvorima koji su za tu problematiku manje dostupni od naših, mada je istina da se mogu dobiti zapisnici sjednica vlada, parlamenta itd., ali ne i temeljna građa. Nedostupnost te građe ne odnosi se samo na Jugoslavena; ona je zatvorena i za Austrijance.

Što se tiče pitanja naše građe, naročito one što se odnosi na naše narodnosti kao što su mađarska i talijanska — ta je građa dostupna »99%«, odnosno znatno više od bilo koje građe za proučavanje poslijeratne historije. Pitam se zašto?

I odmah i odgovaram na to pitanje: radi interesa našeg društva. Jer naše je društvo zainteresirano za istraživanje narodnosti i nacionalnih manjina, a i da s naučnim radom podupiremo našu politiku u pitanjima narodnosti i nacionalnih manjina. Onog trenutka kad će naše društvo doći do toga da je historiografsko istraživanje vremena poslije 1945. jednako tako bitno i još bitnije od istraživanja problematike naših nacionalnih manjina i narodnosti, onda će se i problemi i pitanja građe vrlo brzo riješiti.

FEHMI PUŠKOLI:

S obzirom na to da smo se jučer dogovorili da danas nešto kažem i o rezultatima naših instituta koji istražuju poslijeratnu historiju, vrlo kratko ću vas obavijestiti da kod nas što se tiče poslijeratnog perioda imamo naučnoistraživačku ekipu. Radimo na tri projekta — jedan od glavnih je *Historija Saveza komunista Kosova*, koji radimo sve do današnjih dana. Međutim, budući da je otvorena problematika da se na svemu tome radi, rekli smo da taj projekat — historija Saveza komunista Kosova bude obuhvaćen što je moguće cjelovitije. Zbog toga smo zato što bi nekako prethodio ovom, uzeli projekt — »*Kosovo 1945—1952. godine*«. Taj projekt ja vodim, i uskoro će biti završen. Projekt obuhvaća: narodnu vlast, društveno-političke organizacije, ekonomski razvoj, obrazovanje i kulturu. Istraživači su angažirani prema problemima.

Naravno da smo morali uložiti prilično truda u takav pristup, ali smo mislili da tek tako možemo dati Historiji Saveza komunista širu dimenziju. Rezultati toga istraživačkog projekta mogu se primijeniti na Projektu Partije. Tu se vide rezultati, ne samo djelatnosti Partije, nego i djelovanje Partije u svim sferama života i rada na Kosovu. S obzirom na to da sam ja vodio projekt i znam što je tko radio, ne možemo biti zadovoljni onim što smo postigli, ali je vrlo značajno da su ipak već postignuti neki rezultati. Zatim, imamo i druge projekte na kojima radimo. Problemi koji postoje u cijeloj zemlji, postoje i kod nas. Koristimo se

onom građom, koja nam se daje, a koja je zakonom predviđena. Prema tome, kako prolaze godine, tako se svake godine nešto otvara, ali je pitanje što se otvara i što se daje, i kao što je svuda u zemlji, tako je i kod nas. Mi na Kosovu imamo hendikep s građom određenog perioda (nestao je dio vrlo značajne građe), ali ne možemo sada jadikovati zbog onoga što nemamo, nego se mora raditi s onim što imamo, kao što se radilo i u drugim periodima.

Zamolio sam jednog druga u Institutu da mi napiše što je sve dano i objavljeno monografski kod nas na Kosovu — pripremio je to na 34 stranice i dao mi da ponesem da na ovom skupu imam podatke o tome što je istraženo kod nas iz raznih grana nauke koje se bave istorijom poslijeratnog razvoja Kosova.

O Institutu mogu vam reći da smo u poslijeratnom razvoju posvetili pažnju monografskoj obradi. To čine i drugi. Rezultat toga je objavljivanje oko 40 monografija iz raznih oblasti, ali ima i onih koje su jubilarne pa obuhvaćaju i poslijeratni razvoj. Iz toga se vidi da neki rezultati postoje.

Što se tiče društveno-političkih organizacija, monografski smo pri kraju da obradimo sve društveno-političke organizacije, radi se i na tome i vjerovatno ćemo sada s ovim projektom nekako to obuhvatiti do 1952. godine, iako ne znamo kako će biti sa sredstvima za objavljivanje itd.

Kad je riječ o metodologiji, o čemu sam jučer na početku nešto rekao, vjerovatno ima i opravdanih reagiranja — neki kolege su to ovdje već rekli, mi smo u našem Institutu išli tim putem da se čovjek, neovisno o svojoj školskoj naobrazbi, koristi onom metodologijom kojom se koriste historičari. To je praksa u našem Institutu, a to nam omogućava da njegov znanje iz te oblasti pridonese da se neki problemi bolje razumiju, bolje objasne itd., ali da se on uglavnom koristi svim tim kriterijima koje metodologija historijske nauke ima.

Što se tiče pitanja distance, periodizacije, rekli smo — sve što je moguće iskoristiti i dati, ne osvrćući se na distancu. Ne plediramo da je to konačan naučni rezultat, ali ono što se u određenom trenutku može dati, dajemo. Ništa na tome ne mijenja da se sutra, poslije uvida u druge izvore, to može nadopuniti, izmijeniti itd.

Periodizacija koja je dana i prihvaćena za izradu historije Partije, uglavnom je prihvaćena kao takva i mislim da je ta periodizacija u ovom momentu prihvatljiva za sve naše institute u zemlji.

ALEKSANDAR KASAŠ:

U našem Institutu za istoriju u Novom Sadu, posleratni se period obrađuje u okviru projekta »Istorija Saveza komunista Vojvodine«. To je višetomna istorija, tj. predviđeno je pet tomova. Prvi je tom od početka socijalističke misli u Vojvodini do 1918. godine ovih dana izašao iz štampe. Zatim, drugi tom je period međuratne istorije i treba da ugleda svetlo dana uskoro. Sledeći tom je istorija NOB-a i socijalističke revolucije u Vojvodini, četvrti tom je period od 1945. godine do 1952.

godine, dok je poslednji, peti tom, istorija SKV od 1952. godine do današnjih dana. Celokupnim poslom na pisanju istorije Partije u Vojvodini rukovodi i rad koordinira Komisija za istoriju Pokrajinskog komiteta SKV, dok je rukovodilac projekta dr Danilo Kecić.

Na četvrtom tomu u našem Institutu angažovana su tri stalna saradnika i nekoliko spoljnih. Do sada je u okviru rada na ovom tomu izrađeno nekoliko monografskih radova, doktorska disertacija i jedan magistarski rad a takode i nekoliko studija, članaka i priloga iz političke, ekonomske i kulturne istorije posleratnog razvoja Vojvodine. Od monografskih radova spomenuli bismo rad dra Nikole Gaćeše, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945—1948. i dr Jelene Popov, Narodni front u Vojvodini 1945—1952.

Radeći na posleratnoj istoriji Vojvodine, pokušali smo i sa interdisciplinarnom saradnjom angažovanjem nekoliko spoljnih saradnika različitog profila, od pravnika, politikologa, ekonomista do sociologa, međutim, imali smo iste probleme kao i kolege u Sloveniji, tako da se nećemo moći dovoljno da koristimo tim rezultatima u konačnoj sintezi.

Što se tiče dostupnosti izvora mogu vam reći da je kod nas nešto povoljnija situacija, nego što je ovde izneto. Zahvaljujući Komisiji za istoriju Pokrajinskog komiteta, naročito njenom predsedniku Ljubiši Stankovu Zembi, uspeali smo da dobijemo na uvid građu koja je nešto teže dostupna.

Isto tako, akcijom te Komisije za istoriju uticali smo na arhive u Vojvodini — mislim pre svega na Arhiv Vojvodine u Sremskim Karlovcima — da u njihovim planovima rada prioritet u sređivanju imaju oni fondovi koji nas prvenstveno zanimaju a to je građa Pokrajinskog komiteta, društveno-političkih organizacija itd.

Ovde bih ukazao i na izvesne probleme i poteškoće na koje nailazimo u radu. Kao primer bih naveo da smo na Komisiji za istoriju PK imali nacrt ili plan knjige četvrtog toma, koji je izradio kolega Ranko Končar i da je na tu javnu raspravu bilo pozvano četrdesetak ljudi koji su davali svoje primedbe i sugestije u vezi sa tim tekstom. Mogu vam reći da je došlo do nekih različitih reagovanja, tumačenja itd., naročito o stavu Partije prema seljačkom pitanju, tj. o pitanju otkupa, kolektivizacije itd., koja su veoma značajna za Vojvodinu u tom periodu.

Velik problem biće nam i pisanje petog toma ne samo zbog dostupnosti i sreenosti istorijskih izvora već i zbog nedostatka kadrova u Institutu.

RADOSLAV RASPOPOVIĆ,
Istorijski institut Crne Gore, Titograd

Uspješno završenom oružanom fazom revolucije dostignut je nov stepen društvenog razvoja u kome su sadržane klasne i nacionalne pretpostavke za izgradnju društveno-političkog sistema države organizovane na principima socijalizma. Bogatstvom dešavanja i raznovrsnošću procesa i pojava, period socijalističkog razvoja u Jugoslaviji bitno se razlikuje od svih

prethodnih perioda njene istorije. On zahtijeva naučnu obradu, uključujući i istorijsku, s obzirom i na to da se perspektive daljeg ukupnog društvenog razvoja ne mogu graditi bez kritičke valorizacije dostignutog. To istovremeno podrazumijeva i adekvatan metodološki pristup i nove forme institucionalnog organizovanja nauke. No, iako su zahtjevi koji se postavljaju u pogledu izučenosti ovog perioda znatni, pred istorijskom naukom i dalje ostaje zadatak da uz poštovanje osnovnih epistemoloških metoda, oslobođena predrasuda, dade njegovu naučnu ocjenu.

Kad govorimo o proučavanju poslijeratnog perioda u SR Crnoj Gori, razumijevamo pod tim rezultate koje su na naučnom planu, u rasvjetljavanju perioda socijalističke izgradnje, postigli naučni poslenici u ovoj Republici. Radovi nastali u drugim naučnim sredinama, kakvi su, recimo, naučne studije dra Branka Petranovića, dra Čedomira Štrbca, dra Dušana Bilandžića i dra Ranka Končara, koji se dijelom odnose i na Crnu Goru, s obzirom na njihov prevashodno jugoslovenski karakter, nadilaze navedeni okvir. Ovakvo, u pojmovnom smislu, teritorijalno određenje istoriografskih rezultata, odnosno opštih istorijskih perioda njihovim svodenjem na republičke ili regionalne okvire, naročito kad je riječ o poslijeratnoj istoriji, ima uslovan značaj. Osnovni, opšti procesi i oblici njihovog ispoljavanja ne mogu se, i pored izvjesnih specifičnosti, hermetizovati niti posmatrati izdvojeno, u republičkim okvirima, kao »samodovoljni« oblici vlastitog ispoljavanja. To naročito ako se imaju u vidu priroda i karakter revolucije kao i priroda i karakter političkog organizovanja i načina odlučivanja osobito u pojedinim etapama socijalističkog razvoja Jugoslavije. Zato je svijest o opštem neophodna, ma koliko da su operacionalne radne definicije predmeta istraživanja, barem naslovno određene republičkim ili nacionalnim. O tome je, čini se, vođeno računa u dosadašnjim istraživanjima poslijeratnog perioda u Crnoj Gori. U tom smislu i radovi koje smo uslovno svrstali u okvire crnogorske historiografije, po svom sadržaju, imaju i nadnacionalni karakter s obzirom na to da zbivanja u Crnoj Gori posmatraju kao integralni dio opštih jugoslovenskih zbivanja.

Institucionalno utemeljenje istorijske nauke u Crnoj Gori započinje 1948. godine, osnivanjem na Cetinju Instituta za proučavanje istorije crnogorskog naroda. Već duži niz godina njegovo je sjedište u Titogradu gdje pod nazivom Istorijski institut SRCG egzistira kao jedina naučna ustanova za proučavanje prošlosti Crne Gore. U dva odjeljenja ovog Instituta izučava se istorija Crne Gore od najstarijih dana do savremenog perioda. Institut nema posebnu organizacionu jedinicu za proučavanje poslijeratnog perioda, već se on izučava u drugom odjeljenju, koje u vremenskom pogledu obuhvata period od 1918. do najnovijih dana. Teme iz perioda socijalističke izgradnje postaju aktuelne, naročito posljednjih godina, sa kadrovskim podmlađivanjem Instituta. Do sada su to još uvijek pionirski koraci na nivou magistarskih radova asistenata (Senka Babović — Kulturna politika u Crnoj Gori 1945—1952; Vukajlo Glušćević — Omladinske radne akcije u Crnoj Gori). Krupniji naučni projekti su u fazi planiranja i treba očekivati da će se, u dogledno vrijeme, i Institut uključiti u svestranije proučavanje poslijeratne istorije crnogorskog naroda.

Osim poznatih teškoća u proučavanju toga perioda, s obzirom na to da je najčešće riječ o procesima i pojavama koje su u toku ili živo prisutne u savremenoj stvarnosti, pri njegovom proučavanju u Crnoj Gori nameću se i neke dodatne.

Slabo razvijena i nedovoljno organizovana arhivska mreža čini teško dostupnim potreban arhivski materijal. Od dvadeset, koliko ih ima u Crnoj Gori, arhivi se nalaze u pet opština. Građa republičkih organa smještena je u Državnom arhivu na Cetinju i Arhivu za radnički pokret, koji funkcioniše kao organizaciona jedinica Istorijskog instituta SRCG. Državnom arhivu povjerena je na čuvanje građa skupštinskih organa, organa uprave i izvršnih republičkih organa. Građa društveno-političkih organizacija: Saveza komunista Crne Gore, odnosno KP Crne Gore, SSRN Crne Gore, odnosno Narodne omladine i Sindikata čuva se u Arhivu za radnički pokret. Do sada je od ovih ustanova preuzimata građa zaključno sa 1960. godinom.

Kao veoma važno, pred istraživača ovog perioda postavlja se pitanje kvaliteta dostupne arhivske građe. Raspoloživa dokumenta obično pripadaju kategoriji dokumenata drugog reda, s obzirom na to da dobar dio njih, naročito iz prvih poratnih godina, nije sačuvan, a da, sa druge strane, izvjestan dio građe još uvijek nije predat arhivima već se ona i dalje nalazi na čuvanju kod tvoraca građe. Teškoće u pogledu nedostataka prvorazrednih dokumenata moguće je razriješiti toliko koliko o istim pitanjima postoje sačuvani arhivski i drugi izvori.

U pogledu sređenosti građe, stanje nije još onakvo kakvo predviđaju različiti arhivistički propisi. Nešto bolje sređena je građa republičkih organa i organizacija, a popisana je hronološki, na registarski način, bez izgrađenih naučnoobavještajnih sredstava.

O pitanju dostupnosti, odnosno mogućnosti korišćenja dokumenata, primjenjuje se princip o slobodnom uvidu nakon isteka roka od 30 godina od dana njihovog nastanka. Građa društveno-političkih organizacija može se koristiti zaključno sa 1954. godinom uz dobijanje potrebne saglasnosti tvorca građe.

Veoma su mali izgledi da se u dogledno vrijeme nešto više učini na planu publikovanja dokumenata iz poslijeratnog perioda. Do sada je razmotrena mogućnost problemskog publikovanja, imajući u vidu neke značajnije datume iz poslijeratne istorije Crne Gore, kao, npr., Osnivački kongres KP Crne Gore. Međutim, dalje od toga se nije otišlo. No, to i dalje ostaje jedina mogućnost koja je u izgledu da se na tom planu u dogledno vrijeme nešto učini.

Do sada postignuti rezultati u izučavanju ovog perioda više su plod ličnih inicijativa pojedinih naučnih radnika nego naučno usmjerenih projekata. Otuda su i predmeti istraživanja uglavnom opredijeljeni slobodnim izborom istraživača. Raspored arhivskih fondova i stanje u pogledu njihove dostupnosti svakako su uticali na odabir tema i određivanje istraživačkih projekata u odnosu prema predmetima istraživanja. U tom pogledu preovlađuju, uslovno rečeno, teme opšteg karaktera, od značaja za cijelu Crnu Goru, nad regionalnim ili lokalnim temama. Pitanja koja su do sada obrađena iz perioda poslijeratnog razvoja SR Crne Gore prelamaju se pretežno kroz prizmu političkih zbivanja, odnosno pripadaju

kategoriji političke istoriografije. Izostali su značajniji istorijskopравни, sociološki ili politološki pristupi u proučavanju. Njihovom obradom bavili su se bilo samostalno pojedini naučni radnici, bilo naučnostručni timovi u vidu cjelovitih naučnih studija ili na nivou članaka.

Komisija za istoriju Centralnog komiteta SK Crne Gore rukovodi radom na pisanju istorije SK Crne Gore zaključno sa 1958. godinom. Na izradi ovog projekta angažovani su brojni naučni radnici, kojima je omogućena i veća dostupnost arhivske građe radi cjelovitije i kvalitetnije naučne obrade. Posao je u toku i očekuje se da bude završen do kraja 1985. godine.

U okviru Instituta za društveno-ekonomska istraživanja putem brojnih naučnoistraživačkih projekata obrađena su značajna pitanja poslijeratnog društveno-ekonomskog razvoja, od interesa za neposredno funkcionisanje privrede, odnosno ostvarivanje planova i programa razvoja. Takvi su radovi Božidara Gluščevića, dra Rista Vukčevića i drugih, no s obzirom na njihov ekonomski karakter nećemo se upuštati u njihovo detaljnije navođenje.

U nekim studijama monografskog karaktera razvojna linija pojedinih opštih društvenih procesa prati se i u poslijeratnom periodu. Takav je rad: dra Božine Ivanovića »Škole i obrazovanje u Crnoj Gori juče i danas« (Obod, Cetinje 1981). Posljednjih godina značajni se naponi ulažu u izradu monografija pojedinih urbanih cjelina kakva je, npr., studija »Kolašin« čiji su autori: Batrić Jovanović, Miljan Radović, Spasoje Medenica i Novica Rakočević. U vremenskom pogledu rad obuhvata period od najstarijih dana pa do perioda socijalističkog razvoja te opštine. Trenutno su u toku poslovi na izradi sličnih monografija o Cetinju, Bijelom Polju i drugim gradovima.

Pojedina pitanja poslijeratnog razvoja obrađena su u doktorskim disertacijama koje su trenutno u fazi pripreme za štampu: dr Branislav Marović »Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945—1953« (doktorska disertacija u rukopisu); dr Branko Kovačević »KPJ u Crnoj Gori 1945—1951« (doktorska disertacija u rukopisu).

Temama iz poslijeratnog perioda posvećeni su i radovi Momčila Cemovića: »Samoupravni socijalistički razvoj Crne Gore« i dra Radovana Radonjića: »Sukob KPJ sa Kominformom«.

Kao veoma značajni za proučavanje poslijeratne istorije Crne Gore mogu se navesti sabrani radovi istaknutih predstavnika jugoslovenskog revolucionarnog pokreta: Veljka Vlahovića, Blaža Jovanovića i Budislava Šoškića. Pripremljeni od redakcijskih grupa, posmrtno objavljeni, ti radovi osim što predstavljaju primjer revolucionarne akcije u rješavanju raznovrsnih pitanja socijalističkog razvoja, istovremeno su primjer svestranijeg sagledavanja pojava procesa ili pojedinih faza socijalističkog razvoja, te imaju i karakter izvora.

Biblioteka Marksističkog centra CK SKCG je za potrebe političkih škola obradila na nivou popularnih izdanja radove o Partiji, pravno-političkom sistemu, državi, narodnoj vlasti, samoupravljanju, delegatskom sistemu itd.

Na nivou članaka obrada ovih pitanja znatno je cjelovitija ali je, s obzirom na predviđeni prostor, ovom prilikom teško izvršiti njihovo detaljno bibliografsko navođenje.

Navedeni podaci sami po sebi govore o (ne)izučenosti poslijeratne istorije u Crnoj Gori. Stanje u tom pogledu identično je stanju u jugoslovenskoj historiografiji. Još uvijek su van naučne obrade ostala značajna pitanja, što predstavlja prazninu u obradi poslijeratnog perioda i nameće zahtjev da se nauka njima što prije pozabavi.

BILJANA KAŠIĆ:

Teško je voditi ili slijediti »zamišljeni« rad znanstvenog razgovora; od početnih, teorijskih stremljenja i raspri koje su imale tu ambiciju, posebice kad je riječ o metodologijskim perspektivama u istraživanju poslijeratnog razvoja Jugoslavije, prešli smo na, uglavnom, interpretativnu razinu, razmjenu informacija o konkretnim poteškoćama u radu nas kao istraživača i institucija. Razgovor je mogao imati i obrnuti slijed, no budući da je riječ o našem prvom susretu, množina informacija, nagoviješteni problemi, mnoge polazišne dileme u istraživanju ovdje prezentirane od zajedničke su koristi.

Prijedlog je, inače, proistekao iz svih međusobnih razgovora da ovim prvim našim susretom započnemo tradiciju budućih znanstvenih susreta i razgovora koji bi se održavali svake godine, uzimajući za okosnicu problemski ili kronologijski predložak.

»Tehničku« organizaciju susreta preuzimao bi svake godine jedan od instituta, a prijedlog je isto tako, da bismo za prvi susret vodili razgovor o problemima i rezultatima istraživanja neposrednog poslijeratnog razdoblja (1945—1948). Razmislimo!

RANKO KONČAR:

Ima li još netko? (Nitko se ne javlja.) Budući da nema, sasvim sam saglasan da ovaj naš dvodnevni razgovor dovedemo do kraja.

S tim u vezi bih htio da izrazim vrlo kratko samo dva-tri svoja zapažanja. Mislim da ćete se i sami složiti s time da bi prvo zapažanje bilo i kao otkrovenje za sve nas, da je vrlo velik broj mladih saradnika krenuo u proučavanje poslijeratne historije. Meni je to posebno značajno i zanimljivo jer smo time ušli u etapu, uslovno da kažem, legalnog rada, jer smo time prevladali neke možda ne toliko naše, koliko nekakve spoljne skepse o tome je li moguće ili nije moguće već sada proučavati i prilično važne procese poslijeratne prošlosti.

I drugo zapažanje, rasprava je pokazala izuzetno velik interes i za teorijsko-metodološke probleme pred kojima stoji historiografija ovog perio-

da i da smo bez obzira na određene razlike u pristupu, čini mi se, došli do nivoa gledišta koja su nas otprilike približila. Sam imam utisak da nam je mnogo toga jasnije šta hoćemo u proučavanju ovog dijela historije naše revolucije ili historije jugoslovenskog društva.

Mislim da je ovo o čemu je govorila Zorica Stipetić provejavalo u našim nastupima, da smo u gledanjima bili širi od nekih naših gledanja na historiju Partije, da smo joj upravo nastojali u ovim raspravama dati širu društvenu podlogu. To je elemenat nekakvog našeg ujednačavanja — neću da kažem unificiranja, jer to, vjerojatno, i ne bi trebalo da bude naš cilj.

Nekakve razlike zbog toga što smo različiti i po mnogim drugim stvarima, po interesima itd. i dalje će ostati, ali mislim da to samo može da bude elemenat nekakvog našeg bogatstva i širine u poimanju ovog dijela historije.

I treće bi zapažanje bilo da smo vrlo, da kažem, fulminantno, vrlo vatreno raspravljali o problemu izvora i ustanovili apsurdnu činjenicu, da smo u pravima korišćenja izvora, u pravima da imamo nekakvu slobodu u korišćenju tih izvora, u radu na krupnijim projektima itd., koliko sam shvatio, u različitoj poziciji. Ako se složimo da ništa ne zaključujemo kao nekakav definitivni stav iz ovog razgovora, onda mi se čini kako bi imalo smisla da bar otvorimo pitanje da taj nivo nekakve ravnopravnosti i taj stepen ravnopravnosti u onome bez čega historiografija ne može pokrenemo u svojim sredinama.

Moram da kažem kako se to nekakvom dobrom voljom, čak i izvan zakonskih normi, može. Kolega Kasaš vam je govorio o toj našoj situaciji u Vojvodini — moram da kažem da imamo otvorene sve arhive, čak bez tih ograda o tome šta je recentno, šta nije recentno jer smo vrlo ultimativno nastupili — ako hoćete historiju Saveza komunista, onda morate historičarima dati za tu svrhu i za tu funkciju historijski materijal. Bez toga nema ništa od posla, tako da je jednom konvencijom i došao taj rezultat da imamo pravo koristiti se svim.

I kao zaključak — nešto što bi bila mala modifikacija Biljanine ideje — osjećam kako ima smisla i da bi bilo oportuno, upravo zbog naraslih naučnih interesovanja za ovaj dio naše društvene historije, da možda porazmislimo koje bi to pitanje i koji bi to problem bio koji bismo mogli da postavimo u formi okruglog stola, u formi naučnog skupa, da raspravljamo, recimo, na ovakvom nivou, može biti o nekoj temi iz poslijeratne historije.

Mislim da bi to bio put da javnom demonstracijom prodremo malo u tu našu historiografiju, tako da kažem, da prezentiramo kako je poslijeratna historiografija dostigla neke naučne rezultate koji već mogu šire javno da se saopćavaju i interpretiraju.

Naredna je godina godina oslobođenja, i to je upravo ona granica kad će vjerojatno biti i nekih skupova u koje bismo se mogli uključiti, pa eto prilike i povoda, ili u zajedničkim skupovima sa historičarima NOB-a i revolucije, ili da razmislimo pa se i sami opredijelimo za neko pitanje. Posebno držim do toga jer to je put temeljnije, radnije komunikacije, kad već možemo vrlo precizno da razgovaramo o historijskom rezultatu, a

da izlazimo iz okvira ovih teorijskih, načelnih stvari; kad možemo da se uhvatimo već ukoštac s rezultatima svojih istraživanja i istraživanja drugih kolega. To je sada put koji bi, čini mi se, trebalo da negujemo. Imao sam jednu drugu ideju, neću je sada saopćavati, zato što znam da tu ima prilično velikih razlika, ali mi se čini da bi inicijativu, odavde ili s nekakvog drugog nivoa možda trebalo založiti da se poslijeratna historija nađe već na svim jugoslovenskim univerzitetima kao predmet proučavanja. To bi već na nivou obrazovanja stvaralo osnove za permanentnu kadrovsku obnovu, usmjeravanje itd.

Mi, moram da kažem, na Novosadskom univerzitetu imamo zastupljen taj predmet sa solidnim fondom časova, ali znam da na drugim univerzitetima toga nema ili je u rudimentarnom obliku, što očigledno ne zadovoljava ovo o čemu smo danas i jučer govorili.

Ovo više kao neka pitanja za razmišljanje uz završetak da sam se lično prijatno osjećao što nas je toliko mnogo i što smo prilično slobodno i nekonvencionalno razgovarali o mnogim važnim pitanjima historiografije, revolucije, poslijeratnog perioda. Hvala vam.

Historija poslijeratnog razvoja u svjetlu pojedinačnih istraživačkih iskustava

SENKA BABOVIĆ:

U jugoslovenskoj historiografiji još uvijek nijesu našli odgovarajuće mjesto oni naponi koji su nakon oslobođenja zemlje bili usmjereni na to da kulturu učine imanentnom novom društvenom razvitku.

Za izučavanje kulture u periodu državno-centralističkog upravljanja značajna je činjenica da se njime završava proces otvoren na sredini 30-ih godina, u kojem je KPJ, kao revolucionarni subjekt kulture, započela borbu za potiskivanje građanskog modela u ovoj oblasti.

Moja diskusija, kojom bih nešto rekla o istraživanju kulture u Crnoj Gori u tom periodu, zapravo je kraći prilog istraživanja ove problematike na širem jugoslovenskom području. Razvitak kulture u Crnoj Gori u vrijeme državnog socijalizma do sada je ostao van historiografskih, odnosno arhivskih istraživanja.

Ovim izlaganjem, koje je rezultat arhivskih istraživanja, ukratko bih se osvrnula na dva pitanja. Prvo, bez nekih dubljih analiza rekla bih nešto o izvorima za istraživanje ove problematike, i drugo, pokušala bih nešto reći o partijsko-državnom konceptu razvitka u oblasti kulture i njegovoj primjenljivosti na Crnu Goru.

Potpunije istraživanje ove problematike, pored uvida u dokumentaciju republičkog značaja, zahtijeva analizu dokumenata opšteg, jugoslovenskog karaktera. Ovakav stav prema istraživanju određen je karakterom partijsko-državnog koncepta u razvitku kulture.

Dostupnu dokumentaciju analizirala sam po sljedećim grupama:

— dokumenta programskog karaktera (ovoj grupi pripadaju dokumenta opšteg karaktera u kojima su sadržana opšta načela za razvitak kulture. Osim akata državnih i skupštinskih organa, i izvršnih vijeća saveznog ili republičkog ranga tome pripadaju dokumenta donesena na nivou društveno-političkih organizacija, prije svega Partije i Narodnog fronta, posredstvom kojega KPJ do Petog kongresa izražava svoj program. Za ovu temu poseban značaj imaju kongresna dokumenta, dokumentacija plenuma KPJ, Narodnog fronta, programski članci i Ustav.),

— ideološko-politička dokumentacija (po porijeklu pripada Agitpropu CK KPJ koji je formulisao politiku o oblasti kulture, i preko komisija agitpropa u federalnim jedinicama rukovodio gotovo svim poslovima vezanim za ovu oblast. Ovom dokumentacijom određeni su novi programski sadržaji i ona iskazuje onaj element partijsko-državnog koncepta koji je izražen socijalističkim sadržajima. Fondovi u kojima se čuva ova građa sadrže direktive, uputstva, referate, izvještaje, planove komisija agitpropa i institucija kulture.),

— državnopravna dokumentacija, uredbe, rješenja, uputstva o organizaciji kulture, ona je grupa dokumenata, kojom je iskazan nacionalni element partijsko-državnog koncepta, prvenstveno stvaranjem materijalne i institucionalne osnove za razvitak u kulturi posebno značajan za određenu federalnu jedinicu,

— dopunska grupa, kojoj bi pripadala štampa i stvaralaštvo u oblasti kulture.

S obzirom na to da smo mnogo razgovarali o stanju arhivske građe ne bih gotovo ništa novo rekla ni o stanju građe u Crnoj Gori. Ipak, ono što me zabrinjava nijesu dužinski metri već prorijedenost građe. Iz tog razloga izdvojila bih ovu četvrtu grupu koja u preplitanju sa arhivskom građom može da se dovede do nivoa prvorazredne građe za istraživanje naše problematike iz dva razloga. Prvo, u godinama izgradnje novih društvenih odnosa štampa je prenosila direktive i tumačila liniju KPJ, drugo, zbog vremena u kojem je nastalo i tematike kojom je zaokupljeno stvaralaštvo književno, likovno, muzičko, ona predstavlja značajnu istorijsku građu.

Shodno organizacionoj strukturi državnog aparata i karaktera FNRJ, ta se građa čuva u ovim fondovima:

1. Fondu agitpropa uprave za Crnu Goru, pri Arhivu za radnički pokret u Titogradu,
2. Fondu Ministarstva prosvjete Narodne Republike Crne Gore, pri Arhivu SR Crne Gore na Cetinju,
2. Fondu agitpropa uprave KPJ, koji se nalazi u Arhivu CK SKJ u Beogradu,
4. Fondu Ministarstva prosvjete DFJ pri Servisu birotehničkih poslova Saveznih organa uprave i organizacija u Beogradu. U tom Arhivu nalaze se i ovi fondovi:

5. Fond Komiteta za kulturu vlade FNRJ, i

5. Fond Savjeta za nauku i kulturu vlade FNRJ.

Pitanje partijsko-državnog koncepta u razvitku kulture zahtijevalo bi širu analizu, posebno njegovih elemenata nacionalnog i socijalističkog. Ovom diskusijom zadržala bih se na nekim konstatacijama.

Na stvaranje partijsko-državnog koncepta u razvitku kulture u vrijeme državno-centralističkog upravljanja neposredno su uticali ovi faktori:

— karakter i ustrojstvo FNRJ,

— karakter KPJ,

— obnova zemlje,

— uticaj u oblasti umjetnosti prve zemlje u socijalizmu.

Karakter društvenog sistema koji se izgrađivao u Jugoslaviji nakon oslobođenja zemlje neposredno je uticao na stvaranje određenog modela u razvitku kulture. Prirodi administrativnog upravljanja u federativno organiziranoj državi odgovaralo je načelo nadređenosti viših državnih organa nižim. Takva organizaciona struktura neposredno je uticala na organizovanje kulture iz najvišeg centra.

Idejno i politički jedinstvena organizacija KPJ svoju jedinstvenost prenosila je i na oblast kulture.

Pitanje obnove zemlje i sređivanje privrednog života bili su u centru izgradnje državne zajednice na novim društvenim osnovama. U uslovi- ma opšte oskudice mobilizacija masa bilo je osnovno sredstvo obnove, pogotovu kada se ima u vidu činjenica da Jugoslavija obnavlja zemlju vlastitim snagama. Uvođenje širih društvenih slojeva u novi istorijski prostor zahtijevalo je i izmijenjen odnos u oblasti kulturno-prosvjetne djelatnosti. Kultura je dobila mjesto neodvojivog faktora u izgradnji novih društvenih odnosa.

Bez iskustva u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa, KPJ je i u oblasti kulture preuzela iskustva i teorijska uopštavanja Sovjetskog Saveza. Preuzet je »socijalistički realizam« koji se zasnivao na principu jedinstvene organizacije u oblasti stvaralaštva i jedinstvenog pogleda na svijet.

Avnojevska načela o pravu naroda na sopstvenu kulturu realizovano je elementima nacionalnog i socijalističkog koji su izraženi sintagmom »kultura nacionalna po formi i socijalistička po sadržaju«. Ovim elementima iskazivan je nov odnos u oblasti kulture, uključivanjem onih krajeva i onih društvenih slojeva koje je u periodu između dva svjetska rata karakterisala »kultura nebriga«.

Nacionalni element realizovan je osnivanjem institucija u oblasti kulture posebno značajnih za afirmaciju određene nacije. Ovaj element dobio je na značaju u Crnoj Gori koja je naslijedila svega dvije kulturne ustanove, Državni muzej i pozorište, osnivanjem novih institucija kulture. Pored obnavljanja naslijeđenih ustanova, u Crnoj Gori su u tom periodu osnovana još tri narodna pozorišta, u Kotoru, Nikšiću i Pljevljima. Zatim su osnovani radio-Cetinje, Centralna narodna biblioteka, Preduzeće za proizvodnju filmova »Lovćen-film«, Izdavačko preduzeće »Narodna knjiga«, Galerija likovne umjetnosti, Udruženje likovnih umjetnika, Udruženje muzičkih umjetnika, Zavod za zaštitu kulturno-istorijskih spomenika itd.

Socijalistički elemenat išao je za tim da novim programskim sadržajima utiče na svijest širokih društvenih slojeva radi prihvatanja programa »izmjene svijeta«. Taj elemenat počivao je na ovim idejnim osnovama na kojima je građena nova estetika:

- učvršćivanje tekovina NOB-a,
- obnova i izgradnja zemlje.

Ove osnove postaju osnovni motiv u oblasti umjetničkog stvaralaštva. Sve što je u Crnoj Gori u ovom periodu nastalo u oblasti književnog, likovnog pa i muzičkog stvaralaštva bilo je inspirisano motivima iz narodnooslobodilačkog rata odnosno motivima obnove zemlje itd. Prva zbirka pjesama, »Sutjeska« Mirka Banjevića, motivski je zaokupljena ovom velikom bitkom. Na prvoj izložbi likovnih umjetnika, koja je otvorena 12. jula 1946, preovladavao je ratni motiv i motiv obnove.

Na kraju napomenula bih da je partijsko-državni koncept kao model u razvitku kulture važio za zemlju u cjelini, ali bih zadržala određene rezerve o njegovoj sveukupnoj prihvatljivosti. Partijsko-državni koncept bio je prihvatljiviji za one krajeve koje je do tada karakterisao nizak stepen kulturne aktivnosti.

LYDIA SKLEVICKY:

Nastavila bih o onome što sam već nagovijestila u diskusiji o problemima istraživanja društvenog položaja žena. Prikazala sam već model strukture tradicijskog mišljenja kao jednu od mogućnosti prilaznja povijesnim procesima sa sasvim drugog pola, da tako kažem, »odozdo«, a ne »odozgo«. Dakle, jedna je to »anticezarska« perspektiva odozdo.

Problem istraživanja žena nakon 1945. godine može se pojmiti kao istraživanje emancipatorskog procesa. Taj model istraživanja utvrdila sam još proučavajući organizirano djelovanje žena u narodnooslobodilačkoj borbi, a mogao bi se sažeti ovako: to je proces što se odvija u tri razine, koje su međusobno kauzalno povezane.

Prva bi razina bila politička emancipacija žena, kao preduvjet samog ulaska žena u sferu politike i javnosti uopće, osvajanje statusa političkog subjekta. Druga razina bila bi kulturna emancipacija žena, što znači osposobljavanje za korištenje tekovina političke emancipacije, dok bi treći stupanj bio — integracija žena na ravnopravnim osnovama u borbi za novo društvo, odnosno za njegovu konsolidaciju. Ukoliko prve dvije razine nisu potpuno ostvarene, ta integracija često zaostaje za pravim povijesnim mogućnostima i integracija žena u cjelokupnost društvenog života nikada se ne odvija na potpuno ravnopravnim osnovama.

U istraživanju društvenog položaja žena mislim da je najizazovniji problem konceptualizacije žena kao posebne društvene grupe. To je vrlo složeno pitanje, o kojem neka vrlo složena promišljanja o istraživanju problema žena, naročito na Zapadu, a koja su meni poznata, »ukrščaju koplja«.

No, mislim da se ipak može braniti stav da se žene mogu konceptualizirati kao posebna društvena grupa, budući da i kod nas socijalistička revolucija dokida klasne razlike, ali još uvijek ostaju neprijeporne kulturne razlike među ženama koje su najrazličitijeg porijekla, a najočitije su one između urbane i ruralne sredine, te kulturnog i obrazovnog nasljeđa.

Međutim, bitna polazna osnova takve konceptualizacije odnosi se na spoznaju društvenog posredovanja i kulturnog karaktera kategorije spola, budući da sve žene dijele povijesno nasljeđe koje je ukorijenjeno u strukturi tradicijskog mišljenja i tradicijske kulture.

Stoga, ako se ovo uvaži, čini mi se da se pri istraživanju društvenog položaja žene mogu formulirati ovi najistaknutiji problemi:

Prvo, problem povijesne nevidljivosti, imajući na umu da su žene društvena grupa bez vidljive participacije u moći. Dakle, nećemo ih nikada naći ako gledamo povijest »odozgo«, s vrha hijerarhijske piramide (bilo pojedinih organizacija, institucija, organa vlasti itd.).

Drugi problem jest problem povijesnog nasljeđa ili povijesnog iskustva ili svijesti žena. Primijetila sam u dokumentima AFŽ-a, koje sam proučavala, da postoji radikalno različita svijest od svijesti muškaraca, budući da je očita kulturno determinirana i internalizirana, specifična i dugotrajna marginalizacija žene kao posljedica dugotrajne isključenosti žena iz sfera koje se nisu smatrale »tradicijски ženskima«.

Treći je problem u tom istraživanju problem korištenja ideologije, to jest političkih programa, načela i smjernica kao indikatora promjena položaja žena. Moje iskustvo pokazuje da analize ideologije valja oprezno sučeljavati s analizom društvene strukture, ekonomskih uvjeta i dominantnih društvenih vrednota, kako bismo mogli adekvatno spoznati društvenu zbilju.

I četvrti je moment, koji bi trebalo uzeti u obzir pri povijesnom istraživanju položaja žena, žilava struktura tradicijskog mišljenja koje ne postoji kao »predrasuda«, prežitak mračne i prevladane prošlosti, već djelatno utječe na ponašanje suvremenih ljudi. Ako se to uzme u obzir, čini mi se da se tu pokazuje nužnost promišljanja novih metodologijskih perspektiva, odnosno pretpostavki koje historičar ili nehistoričar koji se bavi tim zadatkom mora uzeti u obzir.

Kao prvo, tu se nadaje radikalna nužnost postavljanja novih pitanja osim onih koja tradicionalna povijesna znanost običava postavljati, kako bismo dobili podatke koji bi nam dali relevantne rezultate za našu temu istraživanja. Među tim novim pitanjima istakla bih problem istraživanja načina kako se na položaj žena odražavaju promjene u globalnom političkom i ekonomskom sistemu: mijenja li se i kako ustrojstvo i funkcija obitelji, kakve su posljedice mogućnosti zapošljavanja, jednakih šansi obrazovanja, zakonskih i institucionalnih promjena, te rezultiraju li pomaci u položaju žena promjenom dominantnih kulturnih vrednota kulturnog društva.

Tu bih također istakla nužnost istraživanja historije svakodnevnog života, što je u naš područje gotovo nepoznato — nešto o svakodnevnom životu može se doznati iz etnologije, ali etnologija uglavnom ostaje na selu s malobrojnim izuzecima i na pristojnoj distanci.

Zatim bih ovdje ušla i povijest običaja, te povijest interakcija među ženama, povijest kućnog reda i uočavanje hijerarhije, tj. odnosa moći među spolovima. To bi bila tek neka od novih pitanja koja se nadaju.

Kao drugi bitan problem, sadašnjim bi analitičkim kategorijama, koje se upotrebljavaju u tom istraživanju, bilo nužno dodati kategoriju roda, budući da bi takva kategorija pridonijela i novim spoznajama, a i dopunila rezultate dosadašnjih istraživanja.

Sistem spola, odnosno roda, definira prema antropološkim definicijama Gayle Rubin¹, koja smatra da je rod sklop aranžmana kojima neko društvo pretvara biološku spolnost u proizvode ljudske djelatnosti i u kojima se te preobražene spolne potrebe zadovoljavaju.

Koje su, dakle, konzekvence toga? Žene se ne mogu pojmiti po analogiji s drugim društvenim grupama, budući da nisu ni klasa, ni manjina, ni rasa, nego su naprosto spol, ali spol kao društveno uvjetovana kategorija, te se moraju tako povijesno koncipirati. Spol, odnosno rod, dakle, ne promatramo »kao sudbinu« (Freud), nepromjenjivu, jednom za svagda određenu. On je povijesni i promjenjivi proizvod. Štoviše, trebalo bi, sada citiram njemačku istraživačicu-povjesničarku, »trebalo bi postati drugom prirodom povjesničara, bez obzira na njegovo specijalističko područje, da proučava posljedice spola isto tako širokogrudno, kao npr. posljedice klase«².

Bilo koja od onih istraživanja koja su ovdje bila spomenuta, recimo o strukturi partijskog članstva, o sindikatima, Narodnom frontu, Socijalističkom savezu itd., vrlo su nepotpuna, čak iskrivljena, ako se ta varijabla ne uzme u obzir. Kad bismo dobili pouzdan uvid o udjelu žena u tim organizacijama, ali na svim nivoima — do njihovih najviših predstavničkih tijela, to bi pridonijelo raspoznavanju procesa emancipacije žena kao dugoročnog društvenog procesa odnosno adekvatnijoj spoznaji istinskih dometa toga procesa.

Nadalje, valja staviti u pitanje sadašnje razgraničavanje privatne i javne sfere pri povijesnom istraživanju, budući da su obje u svojoj dijalektičkoj povezanosti podjednako relevantne za adekvatnu spoznaju proučavanja položaja žene (ali i muškaraca, što tradicionalna povijest previđa). Naime, koliko je meni poznato, povjesničari uglavnom povlače liniju relevantnosti, liniju upitanosti između te dvije sfere. Ono što naginje prema privatnom, irelevantno je za povijesnu znanost, a ono što je u sferi javnog, to je ono što se istražuje, što ima dignitet.

Zatim bih ovdje još naglasila da je za ovako koncipirano istraživanje nužno tražiti nove povijesne izvore, u prvom redu one koji mogu poslužiti kao temelj istraživanju kulturne mijene, procesa kulturne mijene i historije svakodnevnog života, onoga privatnog, društvenih običaja i morala.

Još ću se sa ovih ishodišnih pozicija pridružiti diskusiji o problemu periodizacije. Kad se istražuje društveni položaj žene, sve ove sadašnje

¹ Gayl Rubin, Trgovina ženama: beleške o »političkoj ekonomiji« polnosti, u Antropologija žene, zbornik, uredile Žarana Papić i Lidija Sklevicky, Prosveta, Beograd 1983, str. 100.

² Gisela Bock, Historische Frauenforschung: Fragestellungen und Perspektiven, u Frauen suchen ihre Geschichte, C. H. Beck, München 1983, str. 34.

periodizacije, koje su ovdje bile spomenute, dolaze zaista u pitanje. Samo jedan primjer koji pada u oči — 1952. godine, pri uvođenju samoupravljanja, položaj žena radikalno nazaduje. Godine 1952. krivulja rasta participacije žena u političkim strukturama, od najšireg članstva do rukovodstava, drastično pada. Isto tako drastično pada njihov udio u radnoj snazi — to je moguće grafički pratiti kao krajnju točku Gusove krivulje čiji pad počinje negdje od 1949.

I kao posljednje, čini mi se zbog širokog raspona područja koje ovakva analiza društvenog položaja žena mora obuhvatiti, takvo je istraživanje nužno zasnovati transdisciplinarno. Ne kažem interdisciplinarno, jer nemam iluzija da bi tu tako zapostavljenu temu uopće radilo više ljudi, ali onaj istraživač koji to radi mora biti svjestan da može imati povijesnu znanost tek kao okosnicu dok interpretativni okvir mora primjeriti konkretnom problemu iz kompleksa procesa emancipatorskog, dakle iz sociologije, ako treba psihologije, ako treba antropologije, odnosno etnologije.

U zaključku želim samo napomenuti da položaj žena obuhvaća jedno od polja društvenog iskustva, a ne neku zasebnu sferu, već jednako relevantni dio društvene egzistencije koji je naša povijesna znanost, ali tu moram naglasiti, ne samo naša, previše često zanemarivala. Tek njezinim proučavanjem, uočavanjem povijesne biti specifičnog ženskog iskustva, dakle najenergičnijim otklanjanjem svake biologističke uvjetovanosti, biologističke interpretacije različitog položaja spolova, što će biti moguće tek kad se ta povijesna bit konstatira i rekonstruira povijesnim metodama, bit će moguće govoriti o prilično cjelovitoj povijesti društvenog razvoja — onoj povijesti kojoj nedostaje polovica, koja je nevidljiva, u mraku, a zaboravljena.

Analiza društvenog položaja žene, dakle, nužno mora uključiti proučavanje porodice u odnosu spram društva, spolne i reproduktivne uloge kao dijela političke ekonomije, te uočavati povezanost klasnih i proizvodnih odnosa sa sadašnjom hijerarhijom u odnosu spolova.

MOMČILO MITROVIĆ:

Postavio bih jedno pitanje u vezi s ovim sadržajem koji nam je kolegica iznijela. Na jednom se mjestu govori o dokumentaciji kojom se kolegica koristila i na osnovi koje je očito došla do ovih zaključaka koji, mislim, da u najvećem dijelu stoje. Mene interesira kojom ste se vi dokumentacijom koristili, kakva je to dokumentacija, jer zaista nisam imao prilike da se s takvom vrstom dokumentacije susrećem.

LYDIA SKLEVICKY:

Za svoja istraživanja u poslijeratnom periodu prvenstveno se koristim arhivskom građom — fondovima AFŽ-a Hrvatske. Za ratno razdoblje

bilo je lako, budući da postoje i dvije vrste dokumenata — antifašistički pokret žena i dokumenti KP koji se na njega odnose prikazani zajedno, dakle vidi se odmah politika Partije prema organizaciji žena, ženskom pitanju, itd., uključivanju žena u NOB. No i za poslijeratno razdoblje mislim da svakako treba uzeti isto tako i partijsku građu koja govori o ženama, ne samo kongresnu, nego baš »tekuću« građu i diskusije, što god je dostupno, zatim Socijalistički savez odnosno Narodni front i ostale relevantne izvore.

MOMČILO MITROVIĆ:

Jeste li se tim koristili ili mislite da se treba koristiti?

LYDIA SKLEVICKY:

Tim sam se koristila u svom dosadašnjem istraživanju, a namjeravam tako i nastaviti. Moja je metoda rada ovakva: pročitam sve dokumente koliko god ih ima, bez obzira kakvog su karaktera, a zatim ih klasificiram po pojedinim problemima. Budući da sam u dosadašnjem radu konstruirala opisni model, to olakšava svakodnevni rad. Taj model: politička, kulturna emancipacija i integracija omogućava različite razine pristupa i mogućnosti interpretacije. Na primjer, nakon što rekonstruiram organizacijski razvoj ženske organizacije i pokreta, što mi je okosnica, pratim njegove implikacije te biram teorijski okvir interpretacije određene povijesne činjenice — transdisciplinarno. Možda je neskromno reći, ali rukovodim se maksimumom koja je dobro poznata antropolozima, a izrekao ju je antropolog Nadel — »činjenice se mijenjaju s teorijama, ali nove teorije omogućuju spoznaju novih činjenica«. Takvim pristupom neprestano otvaramo novi prostor istraživanja, ali i spoznaje. Tako, ako im se postave nova pitanja, »stari«, konvencionalni dokumenti progovore na nov način i možda je upravo to razlog što vi niste imali priliku da se susretete s takvom vrstom dokumentacije.

VERA KAC:

Komunistička partija Jugoslavije se nakon oslobođenja zemlje našla u potpuno novim uvjetima rada, razvoja i djelovanja — postala je rukovodeća snaga u izgradnji novih socijalističkih društvenih odnosa, čuvar revolucionarnih tekovina i državnog integriteta. Ogromni zadaci u privrednim, političkim, državnim i ostalim poslovima zahtijevali su od KPJ organizaciono prilagođavanje novim uvjetima i zahtjevima, sada Partije

na vlasti, uz neprekidno nastojanje za brojčanim pojačavanjem članstva i težnjom da postane najsnažnijim činiocem društvenog razvoja, sa neograničenom mogućnošću da utvrđuje i usmjerava politiku poslijeratnog razvoja u zemlji. Najbitnija karakteristika društveno-političke situacije u Jugoslaviji bila je to što je ogromna većina naroda bila spremna da obnavlja zemlju i izgrađuje novo društvo, ubrzanog ekonomskog razvoja i socijalističkih društvenih odnosa. Jedan od primarnih zadataka bio je primanje novih članova u Partiju, pošto je bila malobrojna u odnosu na zadatke koji su pred nju bili postavljeni kao vladajuću snagu u društveno-političkom sistemu tek oslobođene zemlje.

U bosanskohercegovačkoj partijskoj organizaciji postoji intenzivan porast broja članova od oslobođenja do kraja 1952. godine, kad je članstvo naraslo više od sedam puta ($1952/1945 = 7,5$), odnosno prosječan godišnji rast bio je više od 11.500 članova. Značajan pad, koji se nastavio u nekoliko narednih godina, započeo je 1953. godine, kad se samo za godinu dana broj članova smanjio za 13.780. Od decembra 1945. godine (kad je bilo 12.275 članova), broj članova se neprekidno povećavao, a u 1948. godini bilježi najveći rast u cijelom poslijeratnom periodu (52.014 članova). Do Osnivačkog kongresa intenzivan porast (1946 = 20.474 člana; 1947 — 29.935 članova) rezultat je dobro organiziranih akcija (kampanja) na omasovljavanju članstva, naročito u vrijeme otvorenog pritiska na Jugoslaviju, staljinizma s jedne i zapadnih zemalja s druge strane. Od vremena kad bosanskohercegovačka partijska organizacija doživljava bum u svojim brojčanim obilježjima (1948), nakon toga ima ravnomjeran rast (1949 = 54.421; 1950 = 63.795; 1951 = 81.069 i 1952 = 92.949 članova) do početka 1953. godine. Sporiji porast ne može se objašnjavati slabijim interesom za članstvo i većim brojem isključenih, nego, prije svega, duljinom kandidatskog staža predviđenog Statutom KPJ (od Petog kongresa KPJ), u trajanju od 5 do 18 mjeseci. Tako su bile ukinute kampanjske mogućnosti povećavanja broja članova masovnim akcijama prijema. Institucija kandidata i kandidatskog staža postojala je do Šestog kongresa KPJ (SKJ), ali Partija više ne bilježi ubrzan porast članstva, nego pad u nekoliko narednih godina što je, svakako, rezultat nekih novih pojava u društvenoj cjelokupnosti.

Kroz bosanskohercegovačku partijsku organizaciju prošlo je mnogo kandidata, odnosno potencijalnih članova, ali svi nisu zadovoljili kriterije prijema, mada neujednačene u svim osnovnim organizacijama, jer su se i one prilagođavale sredini u kojoj su djelovale, a što je za posledicu imalo potenciranje ili odstupanje od visokih moralnih i radnih principa koje je Partija bila propisala za kandidata, odnosno člana. Porast ili pad ukupnog broja članova rezultat je odnosa broja primljenih članova i broja odsutnih članova, tj. fluktuacije članstva. U naznačenom periodu (1945—1952), osipanje članstva bilo je stalno prisutno, ali je rezultat fluktuacije uvijek bio pozitivan. Kako partijska organizacija u svojoj službi evidencije nije bilježila modalitete osipanja članstva (isključeni, samovoljno napustili Partiju, brisani iz evidencije i nepovezani), tako se mogu navesti samo ukupni brojevi za isključene (svi modaliteti su pod ovom oznakom), ali i grupe razloga koje su dovele do isključenja. Najčešći razlozi za isključenje ili brisanje iz evidencije bili su: pijanstvo; nemoralno ponašanje pojedinih članova u odnosu na važeće patrijarhalne norme toga vremena;

pronevjere i krađe u tvornicama, magacinima i pošiljkama pomoći; neizvršavanje zadataka; nedolaženje na sastanke; neplaćanje članarine; odbijanje ulaska ili napuštanje seljačkih zadruga; održavanje religioznih obreda; povratak kolonizatora-članova Partije zbog nemogućnosti adaptacije na novu životnu sredinu; izjašnjenje za Rezoluciju Informbiroa i suprotstavljanje procesu demokratizacije društva i prvim oblicima samoupravljanja. Od ukupnog broja kažnjenih članova KPJ u Bosni i Hercegovini (68.619) za vrijeme od osam godina (1945—1953), najveći postotak čine isključeni članovi, i to 65% (ili 44.425), što je ukazivalo na visok kriterij za ponašanje člana u Partiji. Broj isključenih naglo se povećao nakon 1949. godine (isključeno: 3595 članova), a izuzetno visok broj 1952. (7471 isključeni) i 1953. godine (19.737 isključenih članova). Osim onih koji su se izjasnili za Rezoluciju Informbiroa, među isključenim članovima velik je broj onih koji su isključeni zbog izlaska iz zadruga, kao i onih koji nisu mogli shvatiti i prihvatiti novine koje je donosila demokratizacija društva. Popuštanje revolucionarnog raspoloženja, radnog elana i entuzijazma uz postupnu deetatizaciju društva manifestiralo se i na brojnosti partijskog članstva.

Porast bosanskohercegovačke partijske organizacije tekao je neravnomjerno po pojedinim regijama i oblastima. Uočljiva je činjenica o porastu partijskog članstva u onim oblastima Bosne i Hercegovine gdje je bio i u toku rata masovan odaziv u redove Narodnooslobodilačke vojske, a u drugim se postepeno ostvarivala orijentacija Partije o stvaranju osnovnih organizacija i neprestanom brigom za omasovljavanje članstva u njima. Širenjem partijske organizacije na produkciono-teritorijalnom principu, a akcentom na proizvodnom, ostvaruje se porast u gradskim centrima i u industrijski razvijenim sredinama uslijed velikog priliva radno sposobnog stanovništva iz kojeg se regrutuje novo članstvo, uglavnom, iz redova radničke klase. Naravno, brži, odnosno sporiji rast bio je u vezi sa mnogim specifičnostima za svaku oblast posebno.

Vrlo je interesantno istraživanje u vezi sa pitanjem obuhvaćenosti odraslog dijela stanovništva partijskim članstvom, što je i u metodološkom pogledu prihvatljivije rješenje, nego u odnosu na ukupno stanovništvo. Poređenje je moguće praviti za 1948. i 1951. godinu (kad su pravljene popisi stanovništva), a na osnovu rezultata uočljiva je tendencija porasta obuhvaćenosti sa 4,401% (1948) do 5,584% 1953. godine.

Zanimljivo je uporediti i procentualno učešće članstva iz Bosne i Hercegovine u ukupnom članstvu KPJ. I ovdje učešće bilježi pozitivan trend od 1945. godine kad je bilo 7,58% do kraja 1952. kad je bilo 12,03 posto, ali, i bez obzira na vidno smanjenje i ukupnog broja članova KPJ (SKJ) i članstva KP BiH (SK BiH) 1952. godine, učešće se smanjilo samo za 0,72% u odnosu na 1952. godinu.

Prvih poslijeratnih godina socijalna struktura bosanskohercegovačkog članstva nosi pečat iz vremena rata, kad više od polovine članstva čine seljaci (1945 = 66%; 1946 = 59,87%; 1947 = 54,12%; 1948 = 51,37%). Od 1949. godine učešće članstva seljačkog porijekla smanjilo se ispod 50%, i to: 1949 = 40,90%; 1950 = 44,40%; 1951 = 45,79% i 1952. godine na 41,10%, dok su se odnosi u 1953. godini potpuno izmijenili među pojedinim socijalnim kategorijama — učešće seljaka smanjilo se na

22,50%, odnosno oni su prešli na treće mjesto po brojnosti, iza činovnika na prvom i radnika na drugom mjestu. Naglom padu učešća seljaka u općoj socijalnoj strukturi partijskog članstva doprineo je proces sve brojnijeg istupanja seljaka iz članstva, pošto su bili nezadovoljni politikom prema selu; primanje manjeg broja novih članova seljačkog porijekla; neprestana migraciona kretanja u pravcu selo-grad, odliv radno sposobnog i mladog stanovništva u gradove, ali i promjene u načinu evidentiranja članstva od 1953. godine, kad se članstvo bilježi po socijalnoj pripadnosti, a ne po socijalnom porijeklu kao do tada. Međutim, svima tim razlozima potrebno je dodati i konstataciju o općem društvenom razvitku u kojem je kao i u svim savremenim društvima procenat učešća primarnih djelatnosti u opadanju, a sekundarnih i tercijalnih u porastu. Povećavanjem zaposlenosti u industriji i vanprivrednim djelatnostima mijenja se, ali i proširuje baza za drugačiji vid regrutovanja članstva. Tako je u 1953. godini samo 2,21 posto aktivnog poljoprivrednog stanovništva bilo uključeno u partijsko članstvo. Procenat učešća radnika u partijskom članstvu teče ravnomjerno uzlaznom linijom kroz cio naznačeni period, bez naglih uspona i padova, u skladu sa orijentacijom za permanentnim popravljanjem socijalne strukture u korist radnika. Od kraja 1945. kad je učešće radnika bilo 19%, do kraja 1953. godine njihov procenat se nije uspio udvostručiti, nego samo dostići 32,4 posto učešća. Na ljestvici po socijalnom kriteriju bili su na drugom mjestu, iza činovnika. Zapravo, procenat radnika povećavao se do kraja 1952. godine, jer je u 1953. stagnirao na broju iz prethodne godine. U skladu sa smanjenjem ukupnog broja članova, njihov apsolutni broj opada, ali, ipak, relativno je povećanje ostvareno za 0,3% u odnosu na ukupno članstvo. Najveće povećanje broja radnika-članova Partije bilo je zabilježeno u razvijenijim industrijskim sredinama, gdje se stvarala baza za regrutovanje partijskog članstva iz mlade radničke klase koja se tek počela razvijati u modernijem obliku. U odnosu na ukupno zaposleno radništvo u Bosni i Hercegovini, broj članova Partije — radnika, neprestano se povećavao, a kretao se od 4,01% (1947. godine) do 13,16 posto u 1953. godini.

Najbrži porast zabilježili su službenici, čiji se procenat u tom razdoblju trostruko povećao (1945 = 10,75% — 1953 = 32,87%). Važno je naglasiti da je činovništvo ravnomjerno raslo do kraja 1952. godine (kad je u ukupnom članstvu učestvovalo sa 19,75%), a izrazit porast doživljava 1953. godine, uglavnom, zbog promjene u načinu evidencije članstva. Porast članstva iz redova zaposlenih u vanprivrednim djelatnostima uvjetovan je ukupnim društvenim razvojem, kad Partija na vlasti u procesu izgradnje svih segmenata državne, privredne, društvene djelatnosti postavlja svoje provjerene kadrove, ali i prima nove iz redova administrativnog osoblja. Paralelno sa porastom broja zaposlenog administrativnog osoblja rastao je i broj članova iz te socijalne kategorije. Za ukupan broj službenika — članova Partije važno je napomenuti da je bio i najmanji broj otpalih, isključenih članova iz te socijalne grupe.

Proučavanje obilježja i tendencija u nacionalnoj strukturi SKJ ima višestruko društveno i političko značenje. Višenacionalna jugoslavenska zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti na bosanskohercegovačkom prostoru ima predstavljenu svu složenost svoje nacionalne strukture, što se svakako odrazilo i na sastav članstva u partijskoj organizaciji. KP BiH

(SK BiH) u svojoj nacionalnoj strukturi bilježi široku lepezu svih naroda i narodnosti, čiji se broj kreće oko trinaest: Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Albanci, Mađari, Rusi, Rusini, Česi, Italijani, Poljaci, Rumuni, Bugari, Vlasi, Turci i »ostali« (u koje su ubrojani i Jevreji). Učešće pojedinih nacija i narodnosti u članstvu bilo je različito, a zavisilo je od njihove brojnosti u ukupnom bosanskohercegovačkom stanovništvu. Kad se promatraju odnosi u partijskoj organizaciji među pojedinim nacijama i narodnostima evidentno je najveće učešće Srba u nacionalnoj strukturi. Od 1946. godine (kad su učestvovali sa 69%) do kraja 1951. godine njihovo se učešće neprekidno povećava (do 78,5%), a tek u 1952. godini smanjuje se za 1,9 posto. U skladu sa orijentacijom Partije »za popravljavanje nacionalne strukture« vidan je porast učešća Hrvata od 8,5%, koliko je bilo 1945. godine, na 15% potkraj 1952. godine. Ukupan broj Muslimana — članova Partije sporo se povećavao u pomenutom periodu, tek za 7,1% (1946 = 20,3%; 1952 = 27,4%), ali ipak nešto brže nego Hrvata. Neopredijeljeni Muslimani posebno su evidentirani u partijskoj statistici tek od 1950. godine, a njihov broj do kraja 1952. neprestano varira. Naravno, postojali su i oni Muslimani koji su bili opredijeljeni kao Srbi ili Hrvati, ali njihov broj nije posebno izdvojen iz ukupnog broja za Srbe i Hrvate. Osim tih triju najbrojnijih nacija u Bosni i Hercegovini interesantno je vidjeti koliko je procentualno učešće ostalih naroda i narodnosti u partijskom članstvu. Slovenci, Crnogorci, Makedonci i »ostali« u partijskom članstvu učestvuju sa procentima između 0,50 i 1 posto, a ostali (nacionalne manjine) učestvuju veoma simbolično, od 0,001% do 0,11 posto. Kod učešća ovih narodnosti postoci su veoma mali, ali ih ne treba zanemariti jer su zavisili od njihove brojnosti u ukupnom bosanskohercegovačkom stanovništvu. Potrebno ih je istaći i naglasiti njihovu prisutnost kao siguran pokazatelj koliko su ideje i praksa KPJ bile zaživjele u svim nacionalnim sredinama i među pripadnicima

Učešće partijskog članstva u odnosu na nacionalnu strukturu ukupnog bosanskohercegovačkog stanovništva pokazuje ove odnose: bez obzira na najveći broj Srba u ukupnom stanovništvu njihov procenat učešća u partijskom članstvu svega je 1,90%; Hrvata 0,63%, neopredijeljenih Muslimana 1,05%; Slovenaca 3,09%; Makedonaca 7,11% i Crnogoraca 8,14 posto. Crnogorci, Makedonci i Slovenci imaju velik postotak učešća, s obzirom na relativno njihov mali broj u ukupnom bosanskohercegovačkom stanovništvu s jedne, a znatan broj svojih članova Partije s druge strane. Međutim, tri najbrojnije nacije u Bosni i Hercegovini (Srbi, Muslimani i Hrvati) imaju relativno malo učešće u partijskom članstvu u odnosu na njihove apsolutne brojeve u ukupnom stanovništvu. Ali, pokazatelji mogu i zavarati, pošto je potrebno poređenja praviti sa odraslim dijelom stanovništva, jer je više od polovine stanovnika u BiH mlađe od 20 godina, a tu godinu možemo uzeti uvjetno kao graničnu za ulazak u članstvo. Međutim, zvanična statistika (popisi stanovništva) ne dozvoljavaju ovakvu vrstu komparacije za 1948. i 1953. godinu, kad su popisi pravljani za ovaj tretirani period.

Ne apsolutizirajući numeričke pokazatelje kao jedine odrednice za nacionalni sastav partijskog članstva, potrebno je istaći izuzetnu pažnju koju

je Partija poklanjala pitanju ravnopravnosti naroda i narodnosti na bosanskohercegovačkom prostoru. KP BiH težila je što ravnomjernijoj zastupljenosti svih nacija i narodnosti, i u partijskom članstvu, i u partijskim rukovodstvima. »Poboljšanje nacionalne strukture«, kako partijski dokumenti bilježe ovu akciju, bilo je neprestano prisutno uz pozitivan trend u porastu partijskog članstva iz redova svih nacija i narodnosti.

U analiziranju sastava partijskog članstva bitno je i pitanje učešća žena. Njihov apsolutni broj do kraja 1952. godine neprekidno se povećava (1946 = 4182 žene-članovi Partije; 1952 = 14.475), dok u 1953. godini njihov broj opada na 12.190 članova. Međutim, relativni pokazatelji govore o sasvim suprotnom procesu. Sa izuzetkom 1948 (kad je zabilježen mali porast od 0,25% u odnosu na 1947), procenat učešća žena u članstvu u neprestanom je opadanju (1946 = 20,43%; 1953 = 15,40%). Ma da su žene činile više od polovine stanovništva u BiH, njihovo učešće u partijskom članstvu bilo je nedovoljno i uz konstataciju da se njihov obuhvat gotovo udvostručio samo za period od pet godina (1948 = 0,94%; 1953 = 1,61%). Nepovoljnom učešću žena u partijskom članstvu doprinijelo je osim općeg društveno-ekonomskog položaja žene u poslijeratnim godinama i njena nezainteresiranost za veće angažiranje u društveno-političkim organizacijama, ali i sektaški odnos prema njoj u osnovnim partijskim organizacijama, čiji je sastav bio opterećen tradicionalnim shvaćanjima o mjestu žene u kući uz djecu i domaćinstvo.

Zatim, stepen obrazovanosti partijskog članstva i rukovodstva veoma je bitan element u cjelokupnoj problematici strukturnih obilježja članstva. Četvrtina članova KP BiH bila je bez škole (1946), ali u toku osmogodišnjeg perioda taj se broj postepeno smanjivao (1946 = 26,29%; 1953 = 14,07%), zahvaljujući velikom broju organiziranih kursova za opismenjavanje, ali i večernjih škola za odrasle. Najveći postotak članstva čine oni sa osnovnom školom, u toku cijelog perioda oni čine između 53 i 59 posto članstva. Najmanji broj čine članovi sa visokom školskom spremom (1946 = 1,47%; 1953 = 1,35%). Kroz cio naznačeni period povećavao se stepen obrazovanosti partijskog članstva i rukovodstva. S jedne strane, to je bila posljedica stalnog školovanja i doškoloovanja kadrova, a s druge, regrutacija novog članstva bila je iz redova bosanskohercegovačkog stanovništva koje je svake godine povećavalo stepen svog obrazovanja, također kroz kursove, osnovne škole za odrasle i završavanje srednjih škola i fakulteta koje je rat bio prekinuo. Ubrzano školovanje stanovništva, partijskog članstva i rukovodstva, bilo u općeobrazovnom ili idejno-političkom pogledu, predstavljalo je nužnu potrebu u vrijeme ubrzanoga ekonomskog i društveno-političkog razvoja. Bilo je potrebno brzo i efikasno osposobiti kadar jer se Partija sve više suočavala sa složenijim problemima, za čije rješavanje nije bila dovoljna samo odanost i borbenost, nego i stručnost.

Pokušaji analize strukturnih obilježja članstva KPJ u BiH, odnosno KP BiH (SK BiH), 1945—1953, otvaraju novo područje za istraživanje, prije svega, bazirano na primarnoj arhivskoj građi. Pri uočavanju procesa ili objašnjavanju činjenica neophodno je imati u vidu opći povijesni razvoj, ne izdvajajući Partiju iz sredine u kojoj se razvija i djeluje.

mr ŽELJKO K. BENČEVIĆ,
Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod

Odmah na početku želim naglasiti da sam zaposlen u Centru za društvena istraživanja Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu, dakle u ustanovi regionalnog značaja, pa je tako i sama tema o Agrarnoj reformi i kolonizaciji locirana na tu regiju.

U obradi te teme na kraju sam prve faze, tj. prikupljanja relevantne građe, konzultiranja biblioteka, arhiva i štampe, te svih zakonskih propisa iz te domene. Dakle, sada tek predstoji rad na njihovoj klasifikaciji i sistematizaciji, kako bih mogao pristupiti analiziranju utjecaja, koji je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji imao na području slavonskobaranjske regije.

Svrha je toga istraživanja da se na temelju prikupljenih podataka utvrde znanstvene spoznaje, koliko su donošenje i provođenje toga Zakona diktirali politički, a koliko su bili zastupljeni ekonomski razlozi, kojima je bio cilj osposobljavanje gazdinstava i poljoprivrede da povećanjem proizvodnosti rada potpomognu držanje koraka s potrebama općedruštvenog i privrednog razvitka.

Posebna će pažnja biti posvećena izučavanju mjera za mijenjanje posjedovnih odnosa i posjedovne strukture u poljoprivredi, mijenjanja vlasničkih prava na zemlju i karaktera vlasništva, reguliranje ili mijenjanje međusobnih prava i obveza vlasnika i obrađivača zemlje, te konačno njihovih utjecaja na demografsko kretanje seoskog stanovništva. Zatim će se istraživati utjecaji na migraciju poljoprivrednog stanovništva, i utjecaj same migracije na privredni razvoj regije.

Isto tako, svrha je svih ovih razmatranja da se utvrdi koliko su agrarna reforma i kolonizacija utjecale na socijalistički preobražaj poljoprivrede (podruštvljavanje poljoprivredne proizvodnje) i socijalizaciju sela.

1. Agrarna se reforma provodila na temelju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji (od 23. kolovoza 1945. god.), a prema kojem je Narodni sabor Hrvatske donio Zakon o provedbi agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske (28. studenog 1945. god.), pa se prema tome odnosio i na područje slavonskobaranjske regije.

Osnovne značajke toga Zakona bile su: prvo, polazio je sa stajališta da treba likvidirati sve kapitalističke veleposjede, drugo, predvidio je oduzimanje zemlje bez naknade, i treće, tj. demokratičnost organa koji su provodili Zakon u život.

Nakon što je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji usvojila Privremena narodna skupština, odmah je Ministarski savjet DFJ donio Uredbu o osnivanju Agrarnog savjeta DFJ (konstituiran 4. rujna 1945. god.) s osnovnim zadatkom da suglasno s privrednim savjetima rukovodi provođenjem agrarne reforme i kolonizacije i koordinira rad pri donošenju zemaljskih zakona i uredbama o provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Na području Federalne Hrvatske agrarnu reformu i kolonizaciju provodilo je Ministarstvo poljoprivrede na temelju propisa zemaljskog zakona.

Pri tom Ministarstvu bio je formiran odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju sa zadatkom da preuzme na sebe sve poslove oko pripremanja i donošenja zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije.

Suglasno tim zakonskim propisima bile su za provođenje agrarne reforme i kolonizacije formirane operativne komisije (kao posebni organi narodne vlasti) i to na nivou:

— *Kotara i gradova* (prvostepene), tj. kotarske i gradske komisije, koje su ujedno bile i najvažnija vlast u provođenju agrarne reforme i kolonizacije.

Komisiju su sačinjavali predsjednik i četiri člana, a na području Hrvatske djelovalo je ukupno 95 kotarskih i tri gradske komisije, od kojih jedna na području regije i to u Osijeku.

U djelokrugu rada tih komisija bili su ovi poslovi: utvrđivanje agrarnih objekata i subjekata, uvođenje agrarnih subjekata u posjed dodijeljenog im zemljišta, utvrđivanje naknade za ekspropriranu zemlju i utvrđivanje cijene zemljišta dodijeljenog pojedinim agrarnim subjektima, dostavljanje pravomoćnih odluka zemljišno-knjižnom sudu radi zemljišno-knjižne provedbe i organiziranje premjera i parcelacije agrarnog zemljišta.

— *Okruga* (drugostepene), tj. okružnih komisija, koje su koordinirale rad operativnih organa za neposredno provođenje agrarne reforme i kolonizacije na terenu (kotarskih i gradskih komisija) i ujedno imale funkciju posrednika između njih i Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju Ministarstva poljoprivrede i šumarstva Federalne Hrvatske.

Okružnu komisiju sačinjavali su predsjednik i četiri člana, a na području Hrvatske djelovalo je 10 okružnih komisija od kojih tri na području slavonskobaranjske regije i to u Osijeku, Slavanskom Brodu i Daruvaru. U njihovoj nadležnosti bili su ovi poslovi: da rješavaju predmete agrarne reforme u drugom stupnju i, konačno, da se brinu za pravilno provođenje kolonizacije na svom području, da nadziru rad i vode brigu o organizaciji područnih (kotarskih i gradskih) komisija i da svim komisijama dođeljuju potrebno tehničko osoblje.

Njihovo djelovanje bilo je pravno regulirano posebnim uputstvom i to: Uputstvom za rad kotarskih, gradskih i okružnih komisija za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, prema kojem su obavljale svoje osnovne zadatke i na području utvrđivanja agrarnih objekata i subjekata, i u vezi s kolonizacijom.

— *Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva* je na temelju svih podataka prvostepenih (kotarskih i gradskih, te u slučajevima kad su ove bile u rangu okružnih kao prvostepene vlasti) komisija određivalo površine zemljišta za kolonizaciju, za vrtno iskorištavanje i za mjesne agrarne interese. Ujedno je bilo drugostepena vlast u rješavanju žalbi protiv odluka kotarskih (gradskih) komisija u poslovima kolonizacije i u poslovima agrarne reforme u kojima su gradske bile u rangu okružnih prvenstvenih vlasti.

Radi pravilnog i pravodobnog provođenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva imenovalo je izvršitelje pri okružnim komisijama i agrarne referente pri kotarskim komisijama, a njihove odluke (drugostepene) bile su konačne.

— *Mjesni odbori agrarnih interesenata* bili su formirani na području svakoga mjesnog narodnog odbora, i ujedno su bili savjetodavni organi kotarskih (gradskih) komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju.

Ti su se odbori sastojali od pet članova, a pružali su značajnu pomoć komisijama u vezi s utvrđivanjem agrarnih objekata i subjekata, zahvaljujući tome što su dobro poznavali situaciju na svome terenu, pa je zato taj posao bio završen u rekordno kratkom vremenu, tj. za godinu dana. Mjesni odbori odigrali su značajnu ulogu na području Slavonije i Baranje, gdje je uslijed ratnih operacija bila uništena zemljišna dokumentacija, pa je bilo potrebno na druge načine utvrditi stanje zemljišta u naravi.

— *Središnje uprave zemljišnog fonda* djelovale su odmah nakon oslobođenja zemlje pa sve do donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji s ciljem da vode računa i o obradi napuštenog i konfisciranog zemljišta od bivših vlasnika, i o čuvanju pripadajućih stambenih i gospodarskih zgrada, krupnog i sitnog inventara od nezakonitog otuđivanja ili uništavanja.

Te su uprave bile formirane pri Odjelu za državna imanja i poduzeća Ministarstva poljoprivrede i šumarstva Federalne Hrvatske, a na području Hrvatske djelovalo ih je ukupno šest sa 71 rajonskom upravom; od toga na području slavonskobaranjske regije tri središnje (Osijek, Slavonski Brod i Daruvar) sa 60 rajonskih (Osijek 21, Slavonski Brod 19 i Daruvar 20) uprava.

Rajonske uprave bile su podijeljene na pojedina mjesta, posjede ili komplekse zemlje sa zadatkom da organiziraju obradu zemlje i brinu o gospodarskim zgradama i inventaru sve do momenta utvrđivanja agrarnih subjekata.

Od ukupno raspoloživih 115.073 ha zemljišta kojima su raspolagale središnje uprave u Hrvatskoj na slavonskobaranjsku regiju otpadalo je 96.974 ha (Osijek 41.190, Slavonski Brod 36.194 i Daruvar 19.590) ili 84,3% za koje je trebalo osigurati obradu.

Ako tome dodamo i činjenicu da njihovom osnivanju, djelovanju i ukidanju nije prethodilo nikakvo zakonsko reguliranje (zbog toga je i njihova aktivnost bila privremena), njihov je doprinos što bržem i racionalnijem provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području slavonskobaranjske regije bio još značajniji.

Najvažniji rezultati rada tih komisija bili su stvaranje i raspodjela Zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije.

2. Prvi zadatak komisija (gradskih, kotarskih i okružnih) za provođenje agrarne reforme i kolonizacije na području slavonskobaranjske regije bio je utvrđivanje agrarnih objekata na koje će se primijeniti mjere agrarne politike i nakon toga uvrstiti u Zemljišni fond radi njihove podjele agrarnim subjektima, tj. bezemljašima, sitnim posjednicima ili za proširenje odnosno formiranje socijalističkog sektora u poljoprivredi.

Prema tome, nadležne komisije bile su zadužene da ustanove koliko poljoprivrednog zemljišta, stambenih i gospodarskih zgrada, živog i mrtvog (sitnog i krupnog) inventara ulazi u Zemljišni fond.

Za svaki pojedini slučaj vodena je javna rasprava na koju su bile pozvane sve zainteresirane stranke, a prije utvrđenog ročišta predmet rasprave morao se staviti na javni uvid u mjesnom narodnom odboru.

Komisije su donosile odluke na temelju prikupljenih podataka o zemljišno-knjižnom, katastarskom i faktičnom stanju posjeda sa stanjem na dan 28. kolovoza 1945. godine, i to odmah nakon dovršenog postupka o utvrđivanju objekata predviđenih za eksproprijaciju, a nezadovoljna stranka imala je pravo žalbe.

2.1. *Izvori zemljišnog fonda:*

2.1.1. *Objekti zemljišnog fonda nastali eksproprijacijom*, tj. oduzimanjem od tadašnjih vlasnika određene kategorije zemljišta s time da pređu u ruke države bez ikakve naknade ili uz određenu naknadu vlasnicima. Tom mjerom agrarne politike bili su zahvaćeni veliki individualni posjedi, posjedi banaka, poduzeća, dioničarskih društava, posjedi crkava, samostana, vjerskih ustanova i svih vrsta zaklada (vjerskih i svjetovnih), kolonista, zemljišnih zajednica, nestalih vlasnika, te seljački i neseljački posjedi (gradske buržoazije kojima poljoprivreda nije bila glavno zanimanje) iznad određenog maksimuma, koji su bili oduzeti od navedenih vlasnika i prešli u ruke države da posluže za stvaranje Zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije.

Na temelju Osnovnog zakona o eksproprijaciji (Sl. list DFJ, broj 28 od 4. travnja 1947. god.) mogla se nepokretna imovina i pravo na nepokretnoj imovini eksproprijirati od vlasnika:

— u korist države za potrebe saveznih odnosno republičkih organa, ustanova i poduzeća, autonomnih oblasti i administrativno-teritorijalnih jedinica,

— u korist zadruga, zadružnih i drugih organizacija radnog naroda.

Po propisima toga Zakona bila je provedena eksproprijacija i privatne imovine (stranih državljana, stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopravnih osoba), koja je postojala na području regije, ukoliko nije bilo drugačije predviđeno međunarodnim ugovorima.

Akt o eksproprijaciji donosio je državni organ na temelju molbe tražioca eksproprijacije (na prijedlog organa odnosno organizacija ili zadruga u čiju je korist bila dozvoljena eksproprijacija), a prijedlog se dostavljao kotarskoj odnosno gradskoj eksproprijacionoj komisiji.

Eksproprijacija je mogla biti potpuna (kad se u cijelosti oduzimala imovina ili pravo na imovinu od njihovih vlasnika odnosno imaoaca), ili djelomična (kad se na imovini drugog ustanovljavala služnost ili zakup), s davanjem ili bez davanja naknade.

2.1.2. *Objekti zemljišnog fonda nastali konfiskacijom* kao posebnom mjerom agrarne politike pomoću koje se na temelju sudske odluke potpuno ili djelomično oduzimala nečija imovina u korist društvene zajednice i to prinudnim (nasilnim) putem. Ta je imovina prelazila u korist države sa svom svojom aktivom i pasivom.

Za vrijeme narodnooslobodilačkog rata AVNOJ je donio Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine (21. studenog 1944. god.), prema kojoj se provodila konfiskacija zemljišnih posjeda:

— državljana Njemačkog Reicha,

— osoba njemačke narodnosti, osim onih koje su se borile u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su bili podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski u vrijeme okupacije, i

— osuđenih narodnih neprijatelja (ratni zločinci, suradnici okupatora i uopće narodni neprijatelji zbog njihove djelatnosti protiv društva, kao i za pokušaj sabotaže u privredi) bez obzira na njihovo državljanstvo.

2.1.3. *Ostali objekti zemljišnog fonda* bili su napušteni posjedi kolonista, posjedi nestalih vlasnika, državno zemljište, posjedi zemljišnih zajednica i ostalo.

2.2. *Primjene ostalih mjera u stvaranju zemljišnog fonda*, tj. nakon provedene eksproprijacije i konfiskacije imovine narodnih neprijatelja. Daljnje mjere za što potpunije oduzimanje ključnih pozicija kapitalista u privredi bile su nacionalizacija (zemlje i ostale privatne imovine), sekvestracije i oduzimanje ratne dobiti.

Konfiskacija imovine narodnih neprijatelja bila je revolucionarna mjera svojstvena prilikama pod kojima se razvijala narodna revolucija i energičan napad radničke klase na kapitalističke položaje u privredi.

2.3. *Ostali fondovi agrarne reforme i kolonizacije*

Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji bilo je predviđeno da se uz formiranje Zemljišnog fonda istodobno osnuju i ostali fondovi: fond stambenih i poljoprivrednih zgrada, fond pokućstva, fond poljoprivrednog inventara i stoke, te fond sjemena i hrane, u koje su ulazili dijelovi eksproprijirane i konfiscirane imovine, a bili su osnovani da posluže: državnim (saveznim, zemaljskim i lokalnim) poljoprivrednim dobrima, borcima kolonistima i agrarnim interesentima, kao i za pokriće potreba i troškova oko provođenja agrarne reforme i kolonizacije.

Iz navedenoga se može razabrati kolika je bila odgovornost komisija u stvaranju Zemljišnog i ostalih fondova, kako bi što više pomogli u provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području slavonskobaranjske regije.

3. U postupku provođenja agrarne reforme i kolonizacije nadležne komisije s područja regije paralelno su s utvrđivanjem objekata Zemljišnog fonda radile i na utvrđivanju agrarnih subjekata tako što su sastavljale spiskove mjesnih agrarnih interesenata (uz točnu naznaku broja članova njihovih obitelji, površine zemljišta kojom raspolažu itd.) i slale ih tadašnjem odjelu za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, koji je bio nadležan za donošenje odluke o rezerviranju zemljišta za provođenje kolonizacije (unutarnje i

vanjske), zatim za zajedničke, društvene i državne potrebe, a ostatak zemljišta bio je ostavljen u nadležnosti kotarskih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju za dodjeljivanje odnosno nadjeljivanje mjesnih agrarnih interesenata.

Bile su zakazivane posebne javne rasprave kojima su uz članove odbora mjesnih agrarnih interesenata mogli prisustvovati i svi zainteresirani seljaci, a na tim je raspravama trebalo utvrditi one agrarne interesente kojima je zemlja doista bila najpotrebnija.

Angažiranjem odbora mjesnih agrarnih interesenata, i samih zainteresiranih seljaka kao agrarnih subjekata (koji su ujedno predstavljali i najagilnije elemente sela) bila je stvorena široka osnova, koja je pružala garanciju da će se izvršiti ne samo brza i kvalitetna raspodjela zemlje, već da će se isto tako dobro, pravilno i pravedno utvrditi agrarni subjekti.

Na temelju zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji bilo je određeno tko sve ima pravo na dodjelu zemlje iz Zemljišnog fonda, a posebnom Uredbom bio je utvrđen red prvenstva u podjeljivanju zemlje. Prema tome, sam postupak podjele tekao je unaprijed određenim redom, tj. izdvajale su se površine za dodjeljivanje:

3.1. *Privatnom (individualnom) sektoru poljoprivrede*, u kojem su se kao korisnici pojavljivali:

— mjesni agrarni interesenti za povećanje i zaokruživanje svojih malih gospodarstava (nedovoljno zemlje), kao i zemljoradnicima bez zemlje (bezemljaši). U toj kategoriji agrarnih subjekata pravo prvenstva imali su borci partizanskih odreda i Jugoslavenske armije, invalidi NOR-a i prošlih ratova, obitelji i siročad poginulih boraca, žrtava fašističkog terora, te sitni obrtnici, zatim

— za formiranje posebnih kolonija za prihvatanje boraca invalida bez obitelji i nezbrinute djece boraca oslobodilačkog rata,

— dodjeljivanje zemlje agrarnim interesentima za zajedničko obradivanje,

3.2. *zadružnom sektoru poljoprivrede* za osnivanje seljačkih radnih zadruga i općih poljoprivrednih zadruga,

3.3. *državnom sektoru poljoprivrede*, za osnivanje odnosno proširivanje poljoprivrednih (saveznih, zemaljskih i lokalnih) dobara, ekonomija državnih poduzeća i ustanova, te za

3.4. *opće potrebe* pri čemu su se kao korisnici javljale zdravstvene, socijalne, naučne, državne i vojne ustanove.

Ono obradivo zemljište, gdje su za to postojali uvjeti, tj. gospodarske zgrade, postrojenja, živi i mrtvi (sitni i krupni) inventar, bilo je namijenjeno osnivanju odnosno jačanju socijalističkog sektora u poljoprivredi. Rezultati rada područnih komisija u raspodjeli zemljišta iz zemljišnih fondova bit će prvo kvantificirani po pojedinim okruzima slavonskobanjske regije, a zatim prikazani po vrstama agrarnih subjekata, radi usporedbe s agrarnim objektima toga područja.

Kolonizacija je također obuhvaćena pojmom agrarne reforme, i njezin je sastavni dio, a pod tim pojmom razumijevamo organizirano naseljavanje poljoprivrednika na nenaseljenim površinama zemljišta, koje su bile neobrađene, ili su dobivene melioracijama ili eksproprijacijom veleposjeda iznad agrarnog maksimuma, na zemljišta konfiscirana od osoba njemačke narodnosti ili koja su postala slobodna promjenom društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi.

U toku istraživanja bit će obuhvaćeno provođenje kolonizacije na području slavonskobaranjske regije i to:

— *savezna (vanjska ili međurepublička) kolonizacija* — kod koje su prvenstvo u dodjeljivanju zemlje imali bezemljaši i posjednici s malo zemlje, a bili su borci NOV i POJ, pripadnici Jugoslavenske armije, invalidi, obitelji i siročad poginulih boraca i žrtava fašističkog terora. Agrarni savjet DFJ odredio je da se iz Hrvatske može preseliti 9000 obitelji boraca na područje Bačke, Banata i Srijema,

— *republička (unutrašnja) kolonizacija* za ovu je regiju bila posebno značajna, pa su tako unutrašnjom kolonizacijom, tj. preseljavanjem agrarnih interesenata unutar granica Hrvatske, bili obuhvaćeni:

— lokalni (domaći) kolonisti, tj. preseljavanje agrarnih interesenata unutar okruga,

— kolonizacija obitelji dekoloniziranih Zagoraca i Dalmatinaca, koje su bile za vrijeme rata preseljene na napuštene posjede u regiji, te

— kolonizacija obitelji boraca iz Hrvatskog zagorja i Dalmacije, kao i ostalih krajeva na pojedina područja slavonskobaranjske regije.

Pokušat ćemo uočiti osnovne značajke provedene kolonizacije na području regije, i to uklapanje novonaseljenih posjednika najplodnijih krajeva u ekonomske tokove, i u društvene tokove nove sredine.

Kolonisti nisu imali nikakvog ili bar potrebnog iskustva za obrađivanje dodijeljene im zemlje, pa je normalna posljedica bila da je prinos s nje morao podbaciti. Ta se posljedica željela otkloniti osnivanjem jakoga socijalističkog (zadružnog i državnog) sektora poljoprivredne proizvodnje kojom bi se uz bolju organizaciju rada, primjenu mehanizacije i agrotehničkih mjera opet ostvarivali raniji prinosi sa zemlje.

Širenje i jačanje socijalističkog sektora poljoprivrede na selu trebalo je poslužiti kao temelj za potpunu socijalističku rekonstrukciju sela i revolucioniranje proizvodnih odnosa u poljoprivredi.

Težište rada bit će na analiziranju utjecaja zakona i propisa o agrarnoj reformi i kolonizaciji, a koji su utvrdili karakter i konkretne mjere njihova provođenja, stvaranje i raspodjelu Zemljišnog fonda, kolonizaciju, kao i na rezultatima agrarne reforme i kolonizacije na području slavonskobaranjske regije.

U svim oblicima znanstvenog istraživanja te materije polazio sam od bitnih karakteristika provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji i u Hrvatskoj, a zatim krenuo u istraživanje razlika i specifičnosti regije, ali istodobno i njezina udjela u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Naposljetku, neka i ovo viđenje provođenja agrarne reforme i kolonizacije na području slavonskobaranjske regije postane integralni dio općih

ekonomskih istraživanja raznih djelatnosti i pravaca u razvoju regije, pogotovo u sferi poljoprivredne proizvodnje u kojoj ima komparativne prednosti, kako bi i ovaj rad poslužio kao skroman doprinos boljem upoznavanju naše nedavne prošlosti.

NADA JURUKOVA:

Makedonska historiografija iz godine u godinu bilježi sve važnije rezultate. To se posebno vidi posljednjih desetak godina kad je u nas objavljeno više fundamentalnih studija, knjiga i članaka o važnim događajima i procesima iz historije makedonskog naroda. Na tome planu ima značajnih dostignuća i u najnovijoj makedonskoj historiji.

Moj je naučni interes uglavnom orijentiran na istraživanje i proučavanje događaja i pitanja povezanih neposredno s prosvjetnom politikom narodne vlasti u Makedoniji u godinama odmah poslije rata.

Predmet ovoga osvrta moj je magistarski rad »Razvoj osnovnoga školstva u Makedoniji od 1944. do 1950. godine«, obranjen na Filozofskom fakultetu u Skopju 27. XI 1984. godine.

Taj rad predstavlja nekoliko godina moje naučne preokupacije. U radu pokušavam izložiti i proučiti najbitnija pitanja neposredno povezana s problemom koji tretiram. Pri njegovu proučavanju pridržavam se njegova naslova, ne ulazeći u širinu i dubinu onih pitanja koja ga zbog prirode te teme ne dodiruju.

Smatram potrebnim ukazati i na to da u radu obuhvaćam samo područje Vardarske Makedonije u sastavu socijalističke Jugoslavije, dok Egejska i Pirinska Makedonija iz više objektivnih razloga nisu predmet i cilj ovoga proučavanja.

U spomenutom je radu postavljena osnova za budući širok projekt kompleksnog proučavanja i rasvjetljavanja cjelokupne prosvjetne djelatnosti u Makedoniji u navedenom razdoblju. Iz nje sam izvukla i postavila temeljne idejno-političke stavove prosvjetnih organa o pitanju razvoja osnovnoga odgoja i obrazovanja, uloge prosvjetnih radnika i slično. U tu sam svrhu obavila opsežna istraživanja u Arhivu Makedonije u Skopju i u regionalnim odnosno gradskim arhivima Socijalističke Republike Makedonije, i to: u Arhivu grada Skopja, Historijskom arhivu Titova Velesa, u Historijskom arhivu Prilepa, u Historijskom arhivu Ohrida, u Historijskom arhivu Strumice i dr. Od navedenih arhiva prvorazredno značenje za proučavanje tretiranog problema imaju arhivski materijali Arhiva Makedonije u Skopju. Iz toga našeg arhivskog centra koristila sam se s više arhivskih fondova. Od objavljenoga arhivskog materijala koristila sam se objavljenom dokumentacijom različitog izvora. Isto sam se tako koristila literaturom i suvremenom štampom koje se odnose na tu problematiku, objavljenim u nas poslije oslobođenja.

Ovdje nije potrebno da dajem detaljnu analizu rada, nego ću se samo ukratko osvrnuti na sadržaj kako bih dala reljefnu sliku tretiranih pitanja i problema.

Magistarski rad ima 254 stranice tipkane s proredom na pisaćem stroju. Osnovna je materija podijeljena na pet glava s više poglavlja od kojih svako predstavlja određenu logičnu cjelinu — kratku historiju posebnog događaja. Osim njih, rad počinje Predgovorom (1—5. str.) i Uvodom (6—9. str.), oba kratka i funkcionalna, a završava se Zaključkom (183—188. str.) Tu su zatim prilozi (uglavnom tabelarni pregledi 189—210. str.), napomene (211—244. str.) i Pregled korištenih izvora i literature (245—250. str.). Priloženi tabelarni pregledi uspješno vrše svoju funkciju; oni nam reljefno približavaju stanje makedonskoga školstva u prvim godinama obnove i izgradnje naše zemlje.

U Predgovoru su ukratko izložene glavne karakteristike vremena od 1945. do 1950. godine. Ali, budući da je riječ o vremenu kad se u našoj zemlji počinju trasirati putovi za nov opći socijalistički razvitak, dolazi se do konstatacije da se tada ujedno stvaraju objektivne mogućnosti, potrebe i perspektive i za nov odgojno-obrazovni sistem u kojem osnovnom obrazovanju pripada velika uloga. To je vrijeme posebno značajno i za makedonsku nacionalnu prosvjetu i kulturu. U Makedoniji se prvi put počinje slobodno izgrađivati nacionalno školstvo, razumije se, kao sastavni dio jugoslavenskog školskog sistema.

Uvod predstavlja kratak, globalan deduktivni pristup kako bi se čitalac racionalno, brzo i korisno orijentirao u ukupnom sadržaju navedene problematike koji slijedi.

Prva glava ima naslov »Osnovno školstvo u Vardarskoj Makedoniji u razdoblju između dvaju svjetskih ratova i za vrijeme okupacije« (10—36. str.). U toj se glavi najprije analiziraju uvjeti u kojima se nalazilo i razvijalo školstvo u Vardarskoj Makedoniji u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Jugoslavije, i to s posebnim naglaskom na njegovim glavnim komponentama (materijalna osnova, kadrovska struktura i politika, mreža tih škola i obuhvaćenost učenika u njima). Nenarodni režimi pri provođenju svoje denacionalizatorske i asimilatorske politike koristili su se i prosvjetnim ustanovama, počevši od osnovnih škola. Nedemokratsko i dualističko obilježje tadašnjega školskog sistema potpuno je kočilo prirodni i normalni razvitak školstva u Makedoniji. Problem analfabetizma promatra se u 1921. i 1931. godini da bi se došlo do konstatacije bazirane na podacima da u Vardarskoj Makedoniji za vrijeme Kraljevine SHS opismenjavanje odrasloga nepismenog stanovništva ne samo što nije bilo masovno, nego nema organizirano i sistematsko obilježje. Naredni je naslov posvećen »Školstvu u Vardarskoj Makedoniji za vrijeme okupacije«. Utvrđuje se da je makedonski narod potpao pod najcrnju okupatorsku vlast koja je poznata po svojoj fašističkoj surovosti i agresivnosti. U ostvarivanju svoga denacionalizatorskog cilja, uz određene metode velike propagande, bugarski je okupator posebnu pažnju posvećivao školstvu. I velikoalbanski fašistički sluge na teritoriju Makedonije koji je potpao pod talijansku okupaciju nastojali su mladu makedonsku generaciju odgajati u duhu fašističke ideologije i radili na njezinu odnarođivanju. Konkretnim je primjerima istaknut ignorantski diskriminator-ski odnos bugarskih prosvjetnih i političkih vlasti prema nastavnicima Makedoncima. Prosvjetne radnike Makedonce, osobito članove i simpatizere KPJ, i ostale pristalice NOP-a, okupatorske su vlasti bile podvrgle

različitim oblicima torture — progonjeni su, hapšeni, osuđivani, odvođeni u internaciju i slično. Zato će imena velikog broja naših prosvjetnih radnika ostati nezaboravna u najnovijoj historiji makedonskog naroda.

Kratka analiza položaja osnovnog školstva za vrijeme Kraljevine SHS i za vrijeme okupacije bila je neophodno potrebna i s metodološkog gledišta kako bi usporedbom mogla da dođe do izražaja revolucionarna transformacija, tj. ona što je postignuta u razvitku osnovnog obrazovanja u oslobođenoj Makedoniji u prvim godinama poslije rata.

»Prosvjeta i školstvo u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u Makedoniji« (37—53. str.) sadržaj je druge glave magistarskog rada. U njoj se obrađuje vrlo interesantno i privlačno pitanje o provođenju u život rukovodeće ideje NOB-a i revolucije da je borba za narodne škole i uopće za narodnu prosvjetu integralan dio borbe za nacionalnu i socijalnu slobodu, dio borbe za duboki društveno-ekonomski, kulturno-prosvjetni preobražaj zemlje. Odmah od početka narodnog ustanka naoružani je narod rušeći okupatorski sistem rušio i njegov školski aparat. Sa širenjem i razvitkom oružanog ustanka kulturno-prosvjetna djelatnost na materinskom makedonskom jeziku postaje raznovrsnija i sadržajnije. Posebna je pažnja u kontekstu s ovom glavom posvećena pitanju prvih škola na materinskom jeziku u toku NOB-a na slobodnom teritoriju Makedonije. U 1943. godini na slobodnom teritoriju u zapadnoj Makedoniji u više naselja otvorene su škole na materinskom makedonskom jeziku. Neovisno o njihovoj kratkotrajnosti te su škole bile potvrda da u Makedoniji nema mjesta tuđoj propagandi i tuđem jeziku na račun materinskog makedonskog. Nove narodne škole otvorene u najsudbonosnijim danima naše historije odigrale su impozantnu ulogu u podizanju nacionalne svijesti našega naroda. Nadalje, dano je mjesta Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Odlukama Prvog zasjedanja ASNOM-a i njihovu odrazu na školski sistem u slobodnoj Makedoniji. Odluke Drugoga zasjedanja AVNOJ-a predstavljaju konkretnu potvrdu politike KPJ o pitanju slobodnoga nacionalnog života i prosvjetnog razvitka na osnovi na kojoj su se jugoslavenski narodi uopće, a prema tome i makedonski narod, odlučili da izgrade i novi nacionalni odgojno-obrazovni sistem. U historijskom manastiru Prohor Pčinjski održano je 2. kolovoza 1944. godine Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM). ASNOM, kao najviše političko, izvršno i zakonodavno tijelo DFM, na svojem Prvom zasjedanju donio je važne historijske akte koji sadrže osnove državnopravnog razvitka Makedonije. Od njih imaju posebno značenje za naš novi odgojno-obrazovni sistem Deklaracija o osnovnim pravima građana Demokratske Federativne Makedonije i Odluka o uvođenju makedonskog jezika kao službenog jezika u DFM.

Odlukama i rješenjima AVNOJ-a i ASNOM-a u historiji makedonskog naroda i narodnosti započelo je razdoblje drugoga takozvanog kulturno-prosvjetnog nacionalnog preporoda.

Raznovrsni interes pobuđuju stranice treće glave pod naslovom »Položaj osnovnih škola u Makedoniji od 1944. do 1950. godine«. Najprije se ukazuje na napore za preobražaj osnovnog školstva. Na osnovi izloženih podataka i njihove analize konstatira se da su u razdoblju obnove i izgradnje zemlje škole postale, prema našoj idejno-političkoj orijentaciji i ustav-

nim aktima, državne institucije u smislu njihove odvojenosti od crkve, i da je osnovno obrazovanje proglašeno obaveznim i besplatnim i podignuto na višu razinu (sedmogodišnje odnosno osmogodišnje). Nadalje se govori o stanju u školstvu u Makedoniji poslije oslobođenja. Nedostatak učiteljskog odnosno nastavnog kadra, nedostatak školskog prostora i inventara, neimanje udžbenika i ostalih nastavnih pomagala glavni su problemi na koje su nailazili organi narodne vlasti u oblasti prosvjete. U narednom se poglavlju govori o pripremama za otvaranje prvih narodnih škola u 1944/45. školskoj godini. Značajna je konstatacija da je usprkos teškim uvjetima u kojima se našla naša zemlja, zahvaljujući udruženim narodnim naporima, počeo s radom velik broj škola još u 1944/45. godini. Zajedno s otvaranjem škola na materinskom makedonskom jeziku organi narodne vlasti prišli su i otvaranju škola za narodnosti koje žive u Makedoniji. Uspjesi koji su postignuti u razvitku školstva odmah poslije oslobođenja rezultat su i velikog entuzijazma koji se očitovao širom oslobođene Makedonije, posebno očitog u omladine koja se odazvala obavljanju učiteljskog poziva. U narednim se godinama nastavljaju napori za izgradnju školstva, a osobito donošenjem petogodišnjeg plana kojim su bili postavljeni optimalniji zadaci na tom sektoru. Prvim petogodišnjim planom predviđalo se stopostotno obuhvaćanje djece u četvorogodišnjim školama, a analogno tome i povećanje broja nastavnog kadra. Posebno težak problem, koji se pojavio u prvim školskim godinama, bilo je obuhvaćanje obveznika u školama. I usprkos teškoćama, na osnovi statističkih podataka i njihove analize dolazi se do zaključka da od 1944. do 1950. godine makedonsko osnovno školstvo doživljava nagli skok, školska je mreža značajno proširena, povećan je broj učenika i nastavničkog kadra. U posebnom se poglavlju govori o razvitku sedmogodišnjeg obaveznoga osnovnog obrazovanja kao izrazu politike narodne vlasti za podizanje obrazovnog nivoa. U navedenom razdoblju u porastu je i njegov broj.

U narednom se izlaganju prati nastavna djelatnost u osnovnim školama. U njoj se posebna pažnja posvećivala proučavanju nacionalne grupe predmeta, makedonskog jezika i književnosti, historije makedonskog naroda i ostalih jugoslavenskih naroda i narodnosti, u duhu NOB-a i revolucije. Tu se govori i o donošenju nove makedonske azbuke. Ta azbuka i prvi pravopis i gramatika makedonskog jezika predstavljaju osnovu i za sastavljanje prvih udžbenika na makedonskom jeziku i uopće za izgradnju nivoa nastave.

Fenomen tada relativno razvijenih slobodnih učeničkih aktivnosti razmatra se u posebnom podnaslovu. Označen je kao izraz općeg uspona nacionalnih kulturno-prosvjetnih manifestacija koje su masovno posjećivali roditelji i ostali građani. U to je vrijeme učitelj jako angažirana ličnost u cjelokupnom kulturno-zabavnom životu, u narodnom prosvjeđivanju i slično. »Odgojno-obrazovne institucije za pripremanje učiteljskog kadra u razdoblju od 1944. do 1950. godine« tema je četvrte glave (108—159. str.). Za njih je navedeno mnoštvo različitih činjenica na osnovi kojih se analizira ne samo njihova organizacijska postavljenost nego i programska strana, kao i učinak tako velikih intervencija narodne vlasti. Najprije se sagledava uloga kratkih i tromjesečnih učiteljskih kursova. U posebnom se poglavlju govori o značenju i razvitku učiteljskih škola u republici u razmatrano vrijeme. U Makedoniji su u relativno kratko vrijeme, od

1945. do 1947. godine, otvorene tri učiteljske škole. U posebnom se poglavlju posvećuje pažnja institucijama za formiranje nastavnog kadra za predmetnu nastavu u osnovnim školama. Pri tom se ukazuje na činjenicu da je prva takva institucija u Makedoniji jednogodišnji kurs za predavače u nižim razredima gimnazije, održan u Skopju od listopada 1945. do rujna 1946. godine, na koji su primani omladinci sa završenom odgovarajućom srednjom školom. Dalje se govori i o razvitku Više pedagoške škole u Skopju koja je otvorena 1947. godine.

Posljednja je glava posvećena razvitku analfabetskih kursova kao sastavnom dijelu nastojanja i politike društva za uzdizanje obrazovnog nivoa i onoga dijela stanovništva koji je iz više razloga ostao nepismen i neškolan. Između ostalog, dolazi se do konstatacije da je borba za opismenjavanje odraslog stanovništva bila poprimila svenarodni karakter. Analfabetski kursovi predstavljali su vrstu škole za rad s masama.

Na kraju, na osnovi izloženoga dolazimo do ovog zaključka: u ovom su radu uočene i analizirane glavne razvojne i prvobitne karakteristike osnovnoga školstva u Makedoniji od 1944. do 1950. godine.

ZDENKO RADELIĆ,

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Savezu sindikata Hrvatske nije bilo do sada posvećeno ni jedno historijsko djelo, koje bi predstavljalo pokušaj prikaza njegovog razvoja i djelatnosti ni za pojedina kraća razdoblja, a kamoli za cjelokupni četrdesetogodišnji period. Za razliku od situacije u historiografijama drugih republika pa i Jugoslavije u cjelini, u Hrvatskoj nije obrađeno ni vrijeme formiranja sindikata u danima završnih borbi za oslobođenje naše zemlje, kad je na osnovi već započetoga sindikalnog djelovanja na oslobođenim područjima, koje je često pronalazilo u radničkim odborima Narodnooslobodilačke fronte svoje članstvo i organizacijske forme, u Splitu 11. travnja održana prva Zemaljska sindikalna konferencija.

Praznina u poznavanju uloge SSH, koji nastavlja pozitivne tradicije progresivnih sindikalnih organizacija u razdoblju između dva rata, ali predstavlja i nosioca nove kvalitete u sindikalnom organiziranju radničke klase i ostalih radnih slojeva s obzirom na nove društveno-ekonomske okolnosti nastale u toku revolucionarnih preobrazbi u NOB-u i neposredno nakon njega, ne znači samo nedostatak u poznavanju njegove prošlosti, već stvara ozbiljnu prepreku u daljnjem istraživanju poslijeratne povijesti našega društva. Ta tvrdnja dobiva na težini ako se ima na umu značenje koje je sindikatu pripisivala nova vlast s Komunističkom partijom na čelu u razdoblju borbi za konačno oslobođenje, za ekonomsko-političko učvršćenje narodne vlasti, te za obnovu i razvoj naše zemlje. Proučavanje organizacijskog uobličavanja sindikalne organizacije u Hrvatskoj i prvih aktivnosti na svakodnevnim zadacima koji su bili određeni razorenosću zemlje, ali i nužnošću da se što prije provede industrijalizacija

kao osnova državnog sektora privrede i novih socijalističkih odnosa, bez obzira na to koliko bi istraživanje potvrdilo mjesto sindikata izraženo u materijalima normativno-programskog karaktera, umnogome bi olakšalo razumijevanje poslijeratne stvarnosti, dosega i revolucionarnih zahvata, te ukazalo na usklađenost zasnovanog i ostvarenog, ali i na njihovo razilaženje. Uvođenjem samoupravljanja jačala je potreba da se definiira mjesto sindikata koji se u novim uvjetima nije mogao i dalje oslanjati isključivo na svoje pozitivne tradicije ili kopirati uzore drugih socijalističkih zemalja, i da se u skladu s njima pronađe odgovarajući oblik i način djelovanja. Odras tih nastojanja možemo pratiti u politološkoj literaturi, koja zbog svoje pretežne orijentiranosti na aktualne probleme prošlosti daje tek onoliko prostora koliko je to potrebno da bi se uočio pomak u odnosu na sadašnjost, pa takvi radovi historičaru ne mogu biti od veće koristi. Osim toga možemo konstatirati da se zbog sporadičnog bavljenja sindikalnom problematikom nije mogla izbjeći površnost i vezanost za programske dokumente, pri čemu se ostajalo tek na njihovom objašnjavanju. Malobrojnost literature nije nam dozvoljavala da u jednom od ranijih radova, koji smo u cijelosti posvetili izvorima i literaturi o SSH i SSJ, pažnju posvetimo samo onoj koja se bavi isključivo prvim poslijeratnim razdobljem, što nam je bio prvenstveni interes, pa smo uključili sve dostupne radove bez obzira na vrijeme koje pokrivaju, njihov karakter i kvalitetu. Pokazalo se da je u našoj društvenoj znanosti sindikat uvelike zapostavljen. Možda broj naslova u tom radu upućuje na drukčiji zaključak, no nakon temeljitog uvida u njihov sadržaj može se reći da postoji svega nekoliko istraživanja koja omogućuju barem djelomično upoznavanje organizacijske strukture sindikata, aktivnosti u obnovi i izgradnji zemlje, doprinosa njezinom razvoju na novim socijalističkim društvenim odnosima, te angažmana u jačanju samoupravljanja od njegova uvođenja do današnjih dana. Sindikat se najčešće prikazuje unutar šireg konteksta društveno-ekonomskog i političkog razvoja, bez isticanja njegovih specifičnosti, što samo ukazuje na nužnost arhivskih istraživanja kako bi se u rezultatima krenulo korak dalje u odnosu na sadašnje stanje. Dosadašnje baziranje istraživanja gotovo isključivo na publiciranim dokumentima nije omogućilo da se utvrde ni najosnovnije činjenice. Još uvijek nemamo točan pregled brojnosti članova, njihove podjele unutar pojedinih sindikata, nemamo istraživanja klasne, nacionalne, dobne i spolne strukture i njihova utjecaja na politiku sindikata, nemamo uvid u postotak i uzrok neuključenosti radnika i njihovo kretanje, ni analize programskih dokumenata, te odnosa prema marksističkoj teoriji o sindikatu. Nakon tih osnovnih rekonstrukcija mogle bi slijediti analize ostvarivanja pojedinih uloga sindikata od ekonomske, političke, socijalne, kulturno-prosvjetne do zaštitne, odnosa dogovorenog i provedenog, stvarnog rada i potreba članstva, te mnogih drugih pitanja. Sve to bi tek trebalo omogućiti sistematizaciju svih problema i njihovo objašnjenje, što bi smještanjem u širi društveni kontekst dodatnim naporom trebalo uroditi i sintezom o sindikatu.

BILJANA KAŠIĆ:

Iako je problematika koju istražujem ponešto drukčija (istražujem razvoj marksističke misli u nas) i specifična, problemi su istraživanja komplementarni. Govorit ću o njima sa stajališta vlastitoga istraživačkog iskustva.

1. Problematičnost izvire iz samopitnosti fundamentalne kategorije o kojoj je riječ: što je marksistička misao? Jer, o marksističkoj se misli često govori ili sa stajališta pukog apriorizma (dakle, neupitnosti, kao da se posve zna njezin smisao) ili sa stajališta raznorodne funkcionalizacije i instrumentalizacije, bilo u sferi znanosti, bilo u tzv. dnevno-pragmatičkoj politici.

Marksistička misao u nas nije nikakvo koherentno mišljenje ni sistem (stoga sam u istraživanju odustala od korištenja sintagme »marksistička teorija« koja sugerira i takvu konotaciju), već ono kritičko mišljenje koje slijedi Marxovu intenciju u promišljanju i problematiziranju naše zbilje u historijskim mijenama i preobražajima. Zbog toga je nužno otpalo svako istraživanje posebnih znanosti — teorija koje bi imale pridjev marksističke a Marxov bitno povijesni pristup pokazao se jedino relevantnim za istraživanje. Pri tomu je nužna jedna mala objecka: marksistička misao se ne da historijski rekonstruirati ili opisati; nju je moguće jedino problematizirati sa stajališta revolucionarne prakse imajući u vidu cjelinu historijskog realiteta; prijelomna čvorišta kao kriterije »teorijske prakse« i pretpostavke njezina legitimiteta, istodobno. To prije što je riječ i o odjelovljenju teorije i o teorijskim mogućnostima revolucionarne prakse, dakle o revoluciji. U tomu je izuzetnost pozicije marksističke misli i odgovornosti onih koji je pronose.

2. Revolucionarna je praksa metodičko polazište, dakle kritička valorizacija dosega marksističke misli. Istraživački »zahtjev« nužno je nametnuo ne samo drukčiji konceptualni okvir već i razmicao granice istraživanja. Ono je moguće tek s obzirom na razinu općeg (jugoslavenski kontekst), problematskim i komparativnim postavljanjem predmeta istraživanja.

3. Povijesni razvoj marksističke misli u nas podrazumijeva:

— reinterpetaciju i refilozofikaciju Marxovih ključnih kategorija i pitanja koja su bila Marxova preokupacija,

— izvorna teorijska domišljanja u Marxovom smjeru (teorijska misao kao autentično djelatno otvaranje),

— teorijsku djelotvornost revolucionarne prakse, dakle, pregnantni napor marksističke misli da kritički valorizira i osmišljava revolucionarni proces na djelu preispitujući svagda i vlastita stajališta.

U žiži je takva istraživanja uloga Komunističke partije odnosno Saveza komunista koji se nadaje kao pro-nositelj marksističke misli — avangarda revolucionarnih stremjenja.

Istraživanje marksističke misli s obzirom na njezinu historijsku »genezu«, uza sve kritičke ograde i polazišnu skepsu, neumitno sadrži analizu socijalne uvjetovanosti i povijesne provedivosti. Nadalje, valja apostrofirati

bitne moduse i značajke razvoja marksističke misli relevantne za povijesnu analizu:

1. Odnos marksizam — ideologija — znanost.

U cijelom poslijeratnom razdoblju ogleda se promicanje izvornih marksističkih promišljanja u procijepu između ideologijskog i znanstvenog diskursa kao prisutnih polariteta.

U konkretnom povijesno-socijalnom okružju i sučeljavanju određene fundamentalne marksističke kategorije zadobivale su crte ideologičnosti (apologetski redukcionizam kao posljednost inih svodenja) a neki izvorni i autohtoni marksistički pokušaji — naznake pseudokriticizma. Zbog toga su određena historijska zbivanja afirmirala tzv. kategoriju spora ideologijski konotiranu kao spor između tzv. oficijelnog marksizma i čiste znanosti (obje su kategorije uvjetno korištene).

2. Odnos teorije i prakse u Marxovom poimanju »društvene prakse«.

Praksa je inaugurirala u konkretnim historijskim trenucima nova teorijska rješenja a teorija je često posustajala pred konzekventnošću zadanih postulata (na razini diskursa znano je za tzv. sukob teorije i prakse).

3. Kontinuitet i diskontinuitet u razvoju marksističke misli.

Kritičkim sagledavanjem cjelokupnoga problemskog sklopa očigledna je raznolikost pokušaja i pogleda koji sebi pridijevaju oznaku marksističkog mišljenja, odsutnost odnosno prisutnost u konkretnim historijskim »vremenima«, sustajanje mišljenja sve do povlačenja marksistički utemeljenih radova u teorijski rezervat.

Pedeset godina (koje istražujem) paradigmatičke su za sve teze, probleme i pitanja o kojima je bilo riječi.

Samoupravljanje kao novost epohalnog iskustva i otvorenost povijesne perspektive koja se činila neumitno bliskom i nadavala kao razrješenje svih sudbonosnih pitanja socijalizma — istodobno zahtijevaju i ad hoc ozbiljenje svih teorijskih pitanja koja su s njima u suodnošenju i prožimanju.

Naznačujem krugove pitanja i teorijskih rješenja unutar kojih marksistička promišljanja afirmiraju povijesnu mogućnost socijalizma:

1. *samoupravljanje* — transformacija privrednog sistema (»tvornice rad-državnoga privrednog sistema),

nicima« i odgovarajuće teorijske koncepcije primjerene decentralizaciji — transformacija političkog sistema (teorijske koncepcije: odumiranje države i razvoj komunalnog sistema),

— nova društvena uloga Komunističke partije (promjena Komunističke partije u Savez komunista; u središtu nove koncepcije: odnos klasnog i nacionalnog kao pitanje organizacije vlasti i bitno pitanje revolucije),

samoupravljanje — socijalistički humanizam — novi koncept kulture — *samoupravljanje* — autentičan put socijalističkog razvoja — koncepcija nesvrstanosti,

2. *povratak izvornom Marxu* značio je osviješteni zov, mogućnost oslobađanja od tzv. balasta misaonog provincijalizma i od tzv. dogmatskoga staljinističkog nasljeđa, istodobno

— i kao pitanje sudbine marksizma

- pitanje odnosa između ideologije i znanosti,
- »otkrivanje« teorije otuđenja i kao osnove humanističko-antropologijske orijentacije u marksizmu i kao problematiziranje kategorije rada (uvertira u praxis),
- pitanje metodologije i metode u marksizmu (potkraj pedesetih godina vode se teorijske raspre o odnosu »starog« i »mladog« Marxa),
- pitanje tzv. socijalističkog morala,
- 3. *kritika sovjetske teorije i prakse* zbivala se u »znaku« teorije odraza i pokušaja njena nadilaženja Bledskim plenumom 1950. godine, i kao:
  - problem idejnosti u književnosti (odnos spram socrealizma),
  - pitanje odnosa marksizma i ideologije,
  - kao pitanje gnoseologijske i ontologijske pozicije filozofije,
  - kao situiranje vlastite marksističke pozicije unutar marksizma i spram građanske filozofije,
  - kao pitanje odnosa historijskog marksizma i sociologije (pokušaj konstituiranja sociologije kao znanosti),
  - kao pitanje odnosa idejnosti, partijnosti i tzv. naučnosti (ideologijski rad KP odnosno SK).

Propitujući teorijske radove i raspre pedesetih godina moguće je tek višeslojnom analizom istražiti bogatstvo duhovnih previranja koja su ujedno bila historijski »uvod« u uspravnost i zrelost marksističke misli 60-ih godina.

mr KATARINA SPEHNJAK,
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Nastajanje narodnofrontovskog pokreta vezano je uz narastanje fašizma i njegove militantne politike, te je ovaj pokret predstavljao ujedinjenje svih demokratskih snaga u cilju aktivnog suprotstavljanja njegovom širenju. Osim antifašističkog usmjerenja, pokret je uključivao i obranu i ostvarenje temeljnih demokratskih prava, kao osnove širokog okupljanja. Vrijeme njegova nastanka i forme postojanja bile su različite: u nekim se evropskim zemljama pokret javio i uobličio kao koalicija naprednih snaga, a u drugima je na osnovi političke platforme Kominterne, osim saveza bio oblik političkog ujedinjavanja širokih narodnih masa koji je počivao na socijalno-političkim zahtjevima. Važno je naglasiti neosporno veliku ulogu komunističkih partija u svim oblicima narodnofrontovskog pokreta, čija je usmjeravajuća uloga u njemu ovisila o političkoj zrelosti i akcionoj osposobljenosti komunističkih partija, kao i potrebama revolucionarne borbe. Odnos komunističkih partija prema pokretu i ideji Narodnog fronta, s gledišta ili strategije ili taktike njihove borbe, ovisio je o uvjetima u kojima se revolucionarni radnički pokret nalazio, te se i razvojni put svakog oblika Narodnog fronta mora sagledavati iz tog ugla. Na širokoj antifašističkoj i demokratskoj platformi, koja je uključivala i

rješavanje nacionalnog pitanja (kao bitnog elementa socijalno-političkih proturječnosti stare Jugoslavije), događao se, u toku drugog svjetskog rata, na jugoslavenskom prostoru, uz pokret otpora i revolucionarni proces, čiji je politički oblik bio Narodnooslobodilački front. JNOF, izrastao u narodnooslobodilačkoj borbi, bio je masovni, revolucionarno-demokratski pokret, u kojemu je KPJ imala dominantnu političku ulogu, utemeljenu na organiziranju i usmjeravanju oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta. Organizacijskim oformljenjem 1944. godine taj se pokret pretvara u političku organizaciju, koja u poslijeratnom razdoblju prolazi kroz različite faze svoga razvoja. U neposrednom poratnom periodu, dok KPJ iz političkih razloga djeluje unutar Fronta, kao dio te organizacije, ali kao njegova usmjeravajuća snaga, a ne kao autonomni politički subjekt, Front je postojao kao organizacija izrazitoga političkog značaja, te bio dominantna snaga u organiziranju i funkcioniranju političkog, privrednog i kulturnog života.

Gubljenje političkog autoriteta Fronta koje je ubrzo uslijedilo, vezano za promjene na razini globalnog političkog sistema a osobito u KPJ, dovelo je tu organizaciju na margine političkog utjecaja. Front je u to vrijeme organizator praktičnih poslova u izgradnji zemlje — u oblasti provođenja privredno-državnih mjera. Potpuno se zanemaruje idejno-političko djelovanje, i napuštaju se i metode masovnog rada.

Koncept samoupravljanja utemeljio je Narodni front / Socijalistički savez radnog naroda kao političku osnovu samoupravljanja, tj. kao svojevrsnu asocijaciju samoupravljača, a u strukturi organizacije predvidio je, u skladu s tim određenjem, mnogo elastičnije oblike djelovanja, sve u cilju oslobađanja mogućnosti raznolikih inicijativa. Tako zamišljena uloga Socijalističkog saveza ostala je ipak tek idealan programski koncept.

U aktivnosti organizacije prevladavao je stari način rada, tj. način iz vremena kad je NF izgubio svoju masovnost, a djelovanje se u organizacijskoj strukturi svelo na aktivnost organa, tj. foruma. Osnovu organizacije s vremenom su sve više sačinjavale tzv. marginalne društvene grupe (penzioneri, domaćice, dijelom seljaci). Inicijativa i samostalnost te organizacije u pokretanju i rješavanju raznih društvenih pitanja uglavnom su nestale, te se njezino djelovanje svelo na raspravljanje o prijedlozima drugih subjekata i dijelovima političkog sistema. Odnos normativnog i stvarnog tiče se i pitanja o samom konceptu koji se ne ostvaruje, ali što je bitnije za odgovor o društvenoj ulozi SSRN i načinu njegova ostvarenja jest analiza samoupravljanja kao osnovnoga društvenog procesa, i djelovanja Saveza komunista kao idejne snage. Pravi dosezi uloge te organizacije bitno su određeni mjestom SSRN u distribuciji društvene moći.

U pristupu istraživanju Narodnog fronta / Socijalističkog saveza radnog naroda bilo bi neophodno razriješiti neka pitanja u vezi s njegovim određenjem:

— on jest određena vrsta političke organizacije, jer se suodnosi s klasnom strukturom društva i sistemom vlasti (ciljevi koji su utkani u djelatnost, izrazito su politički jer podrazumijevaju usmjeravanje razvoja društva), međutim, one elemente koji određuju političku organizaciju — osvajanje i obavljanje političke vlasti — ta organizacija nema. Para-

lelno s obilježjima političkog — hijerarhijska struktura, centralističko ustrojstvo, aktivnost vrhova i slaba aktivnost članstva, vertikalna odgovornost foruma i sl. — postoje i obilježja asocijacije: dobrovoljnost organiziranja, mogućnosti različitih oblika djelovanja i dr. On, dakle, nije klasična politička organizacija, ali ostaje otvoreno pitanje što doista jest u smislu tipa društvenog grupiranja — pokret, blok, novi tip političkog organiziranja ili nešto drugo? Najadekvatnijim se čini određenje Fronta kao pokreta s određenim programom, ali konkretna analiza tim utemeljena morala bi odgovoriti i kako organizacija, bitno definirana kao pokret, može dugotrajno djelovati,

— društvenu osnovu te organizacije čine heterogene društvene grupe, ali povezane ciljem ostvarivanja određenog programa (socijalističkog društva). O stvarnom socijalnom kontekstu djelovanja te organizacije nema istraživanja. Razlozi su metodološki, jer ne postoje jedinstvena mišljenja u vezi s metodološkim postupkom kojim bi se najbolje objasnila raznolikost društvenog grupiranja u socijalističkom društvu. Pojava da se definicijama iz teorije društvenog razvoja objašnjava konkretna društvena situacija (Županov) u vezi je s miješanjem nivoa analize u pristupu, ali i činjenicom da je socijalizam ideologizirano društvo. Osobito je značajno određenje pojma radničke klase u suvremenim uvjetima,

— u konceptu organizacije valjalo bi razjasniti neka pitanja: 1. kako organizacija može ostvarivati neke od svojih funkcija kad se te potrebe mogu zadovoljiti putem drugih, institucionalnih segmenata društva,

2. odnos Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda kao organizacija s istim programom, ali različitog tipa, otvara pitanje političkog identiteta SSRN na jednoj strani i načina ostvarivanja vodeće idejne uloge SK,

3. dvojbom se čini i položaj sastavnih dijelova u Frontu / Socijalističkom savezu, odnosno masovnih organizacija koje su zadržale svoju strukturu, forme, program i načine djelovanja,

4. kako u konceptu razriješiti način i oblike djelovanja te organizacije u smislu već notorne konstatacije da je SSRN puno »jači« kad provodi tzv. kampanjske akcije, za razliku od raznih oblika permanentne aktivnosti u kojoj nema masovnosti već je obilježava aktivnost foruma i užih grupa,

5. nakon neposredno poratnih godina u radu organizacija NF/SSRN izgubila se inicijativa, kao bitno obilježje. U obratnom slučaju vjerojatno bi se postavilo pitanje društveno-političke valorizacije samostalnosti i nezavisnosti te organizacije.